

**18. YÜZYIL OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ŞİKÂYET
MEKANİZMASI VE İŞLEYİŞ BİÇİMİ: SELANİK ÖRNEĞİ
(1742-1743)**

BAHADIR ACET

T.C

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2020

**18. YÜZYIL OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA
ŞİKÂYET MEKANİZMASI VE İŞLEYİŞ BİÇİMİ:
SELANİK ÖRNEĞİ (1742-1743)**

Bahadır ACET

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yeniçağ Tarih Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİŞEHİR

2020

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bahadır ACET tarafından hazırlanan 18. YÜZYIL OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ŞİKÂYET MEKANİZMASI VE İŞLEYİŞ BİÇİMİ: SELANİK ÖRNEĞİ (1742-1743) başlıklı bu çalışma (Savunma Sınavı Tarihi) tarihinde Eskişehir Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Tarih Anabilim Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Akademik Unvanı ve Adı Soyadı

Üye.....

Akademik Unvanı ve Adı Soyadı

(Danışman)

Üye.....

Akademik Unvanı ve Adı Soyadı

Üye.....

Akademik Unvanı ve Adı Soyadı

Üye.....

Akademik Unvanı ve Adı Soyadı

ONAY

.../.../2020

Prof. Dr. Mesut Erşan

Enstitü Müdürü

.../.../2020

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik, ilke ve kurallara uygun davrandığımı bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taramasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

BAHADIR ACET

İMZA

ÖZET

18. YÜZYIL OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ŞİKÂYET MEKANİZMASI VE İŞLEYİŞ BİÇİMİ: SELANİK ÖRNEĞİ (1742-1743)

ACET-Bahadır

Yüksek Lisans,2020

Tarih Anabilim Dalı

Yeniçağ Tarihi

Danışman: Prof. Dr. Meryem Kaçan Erdoğan

Bu çalışmanın amacı, 18. yüzyılda Osmanlı toplumunda şikâyet hakkının kullanımını ve bu hakkın kullanımından doğan mekanizmayı incelemektir. Çalışmaya mekân olarak, Osmanlı coğrafyasının Rumeli kesiminde yer alan Selanik şehri seçilmiştir. Çalışmada, I Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri (1742-1743)'nde Selanik ile ilgili hükümler içinden tespit edilen şikâyet konuları ve bu konular hakkında Dîvân-ı Hümâyun'un verdiği kararlar analiz edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde reayaya tanınan şikâyet hakkı, şikâyetlerin derlendiği şikâyet defterlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Şikâyet defterleri öncesinde, şikâyet hükümleri diğer konularla birlikte mühimme defterlerine kaydedilmekteydi. Mühimme defterlerinden ayrılarak ilk kez sadece şikâyetleri ihtiva eden defterler 1649 yılında ortaya çıkmıştır. Bu ilk defterler bölge ayırt etmeksizin tek defter altında tutulmuştur. Bürokrasinin gelişmesiyle birlikte, şikâyetler Osmanlı eyalet sistemi esas alınarak, Eyalet Ahkâm Defterleri adı altında tutulmaya başlanmıştır. Bu uygulamanın ilk örneklerinden birisi de Selanik'ten merkeze ulaşan şikâyetleri de içeren I Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri'dir.

Eyalet taksimatına göre tutulmuş şikâyet defterleri, şehirleri esas alan incelemeler yapma olanağı da sağlamaktadır. Konu bu kapsamda ele alınarak 18. yüzyılda Selanik'te yaşanan haksızlıklar ve bunların merkeze bildirilme süreci incelenmiştir. Bu araştırmanın bir diğer yönünü de merkezin kendisine ulaşan bu

şikâyet konularını nasıl çözüme kavuşturduğu meselesi oluşturmaktadır. Şikâyetin Dîvân-ı Hümâyun'a ulaşmasıyla birlikte şikâyet konusuyla ilgili bürokratik bir süreç başlatılırdı. Bu aşamada şikâyet bir incelemeye tabii tutulur, bu süreçte çeşitli kişiler ve divan büroları görev alırdı. İnceleme esnasında ilgili defter kayıtlarına ve görevlilerin bilgilerine başvurularak bir karara varılırdı. İncelenmesi tamamlanan arzuhalin şikâyetçiye teslim edilmesi ve hükmün bir özetinin deftere kaydedilmesiyle süreç tamamlanmış olurdu. Dîvân-ı Hümâyun kendisine ulaşan bütün şikâyet konuları hakkında bir çözüm üretmiş ve bu çözümlerin icra edilmesi için de yerel görevlilere hitaben hükümler kaleme almıştır.

Çalışmanın asıl konusunu teşkil eden şikâyet konuları, şikâyetlerin içerikleri dikkate alınarak on başlık altında tasnif edilmiştir. Bu sınıflandırmaya göre en çok şikâyetçi olunan konular; borç, yerel görevlilerin zulümleri ve vergidir. En az şikâyet edilen konular ise, defter boyunca birer örneğine rastlanan cinayet ve hırsızlık olaylarıdır. Tasnifin içerisinde yer alan diğer konular; mülkiyet, vakıf, miras, esnaf ve diğer şikâyet konularıdır. Defterde tespit edilen bu konuların, yapılmış benzer çalışmalarla kıyaslamaları yapılarak ve konuyla ilgili ikinci el başka kaynaklarla da desteklenerek analizi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Selanik, Şikâyet Hakkı, Şikâyet Mekanizması

SUMMARY

COMPAINT MECHANISM AND IT'S FUNCTIONING FORM IN THE OTTOMAN EMPIRE IN THE 18TH CENTURY: EXAMPLE OF THESSALONIKI (1742-1743)

ACET-Bahadır

Master Degree, 2020

Department of History

Modern History

Advisor: Prof. Dr. Meryem Kaçan Erdoğan

The aim of this study is to search usage of complaint rights at the Ottoman society in 18 th. and mechanism is borned from usage of that right. Thessaloniki, stated Rumeli part of Ottoman geography is chosen as location. Complaint subjects that are determined from edicts related to Thessaloniki at the I Numaralı Ahkâm Register (1742-1743)

The complaint right for reaya at the Ottoman State is caused complaint registers. Complaint edictions,with other subjects was recording at Muhimme Books before Complaint Register. Complaint registers was born at 1649 firstly aparting from Muhimme Books. First registers was recorded only as one book without distinguishing place. With improvment bureaucracy, complaints began to record in the name of Province Ahkam Registers by based system of Ottoman province. One of the examples of this practice is Ahkâm Register Number I which searching complaint reaching from Thessaloniki to center.

Complaint register recorded according to principality division provided opportunity with making searches based on cities. Unfairnesses lived in Thessaloniki in the 18. th. and the period of informing them to center by subject is studied as in this concept. One other view of this study is the event of how the center solved this subjects

of complaint. Bureaucratic procedure about complaint subjects was begun by was reaching the complaint to Imperial Council (Dîvân-ı Hümâyun) and several people and offices of council was assigned in this period. The decision was given during investigation by appealing the register records and the informations of staff. Period was finished with delivering the petition to complanier and recording the summary of judgement to the register account. Imperial Conucil made solutions about the complaint subjects reached to itself and write the judgements to local ruling class for making these solutions.

Subjects of complaint which are the main subject of the study are classified under ten title. According this classification, the most subjects reasoned for complaint are debt, abuse of local ruling class and taxes. The least subjects complaint are suicide and theft that only one sample seen during the register account. The other subjects take part in this classification are ownership, waqf, legacy, artisan and so on. Subjects determined at the register account are aimed to analyse by compare with other studies and searching other present sources about the it.

Key Words: Thessaloniki, Right of Complaint, Mechanism of Complaint.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
TABLOLAR LİSTESİ	x
GRAFİKLER LİSTESİ	xi
EKLER LİSTESİ	xii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
ÖNSÖZ	xv
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

SELANİK'İN KISA TARİHÇESİ

1.1.SELANİK: FETHİNDEN 18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINA KADAR BİR OSMANLI KENTİ	9
--	---

2. BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ŞİKÂYET MEKANİZMASI

2.1.ŞİKÂYET HAKKI VE KULLANIMI	25
2.2.ŞİKÂYET KABUL EDEN MERCİLER	31
2.2.1Merkezdeki Divanlara Yapılan Müracaatlar	31
2.2.2.Taşradaki Divanlara Yapılan Müracaatlar	36

3. BÖLÜM

SELANİK'TE ŞİKÂYET MEKANİZMASI VE İŞLEYİŞ BİÇİMİ

3.1.ŞİKÂYETİ ULAŞTIRMA YOLLARI	39
3.1.1.Doğrudan Yapılan Şikâyet Başvuruları	39
3.1.2.Dolaylı Yapılan Şikâyet Başvuruları	42

3.2.ŞİKÂYET MEKANİZMASININ İŞLEYİŞİNDE ROL OYNAYAN KİŞİLER VE KURUMLAR

3.2.1.Şikâyetçilerin Kimlikleri	44
3.2.2.Şikâyet Konusunun Çözümüne Kavuşturulması ve Bürokratik Aşamaları	52
3.2.3.Son Hüküm ve Hükümün İcrası	60
3.3.ŞİKÂYET KONULARI	62
3.3.1.Mülkiyet ve Tasarruf Hakkına Dair Şikâyetler	65
3.3.2.Vakfa Dair Şikâyetler	70
3.3.3.Vergiye Dair Şikâyetler	76
3.3.4.Borçlara Dair Şikâyetler	80
3.3.5.Yerel Görevlilere Dair Şikâyetler	83
3.3.6.Esnaflara Dair Şikâyetler	87
3.3.7.Mirasa Dair Şikâyetler	90
3.3.8.Hırsızlığa Dair Şikâyetler	93
3.3.9.Cinayete Dair Şikâyetler	93
3.3.10.Diğer Şikâyetler	94
SONUÇ	96
KAYNAKÇA	100
EKLER	108

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Eyalet Ahkâm Defterlerinin Eyaletlere Göre Dağılımı 5

Tablo 2: XV. ve XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Selanik Nüfusu 15

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Şikâyetlerin Sancaklara Göre Dağılımı	6
Grafik 2: Şikâyet Etme Biçimleri	41
Grafik 3: Şikâyette Bulunanların Kimlikleri	45
Grafik 4: Şikâyetçilerin Şikâyet Ettikleri Toplumsal Gruplar	46
Grafik 5: Şikâyet Edilenlerin Kimlikleri	47
Grafik 6: Dinî Grupların Şikâyet Oranları	49
Grafik 7: Şikâyetçilerin Dinî Kimlikleri	49
Grafik 8: Şikâyet Edilenlerin Dinî Kimlikleri	50
Grafik 9: Şikâyetçilerin Cinsiyetlere Göre Dağılımı	51
Grafik 10: Şikâyet Edilenlerin Cinsiyetlere Göre Dağılımı	52
Grafik 11: Hükümleri İcra Etmek Üzere Görevlendirilen Görevliler	61
Grafik 12: Şikâyet Konularının Dağılımı	63

EKLER LİSTESİ

Ek 1: I Numaralı Rumeli Ahkâm Defterinin Dış Kapağı	108
Ek 2: I Numaralı Rumeli Ahkâm Defterinin İlk Sayfası	109
Ek 3: 17. Yüzyılda Selanik'te Mahallelerin Yaklaşık Konumu.....	110
Ek 4: 18. Yüzyılda Ait Bir Selanik Haritası	111
Ek 5: Vlatadon Manastırı	112
Ek 6: Alaca İmaret	113

KISALTMALAR

AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
Ed.	: Editör
H.	: Hicrî
h.	: Hüküm Numarası
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi (MEB)
M.	: Miladî
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
OA	: Osmanlı Araştırmaları
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
ö.	: Ölüm yılı
RAD	: Rumeli Ahkâm Defteri
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
t.y.	: Tarih yok

TDA	: Türk Dünyası Araştırmaları (Vakfi)
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TED	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve devamı
VD	: Vakıflar Dergisi
Yay.	: Yayınlayan
yy.	: Yayıncı yok
yyy.	: Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin dayandığı devlet anlayışı içerisinde adalet kavramının önemli bir yeri vardır. Toplumunu oluşturan tabakalar arasındaki hiyerarşiyi ve düzeni bu adalet kavramının belirlediği görülmektedir. Toplumun şekillendirilmesi ve korunması açısından yerinin bu kadar kritik olması dolayısıyla, bu düşünce belirli kurumlar ve uygulamaların doğmasına neden olmuştur. Şikâyet hakkı da bunun bir örneğidir. Yönetilen kesime bu hakkın verilmesi, adaletin tesisi ve en nihayetinde de toplumsal tabakaların ve düzenin korunması anlamını taşımaktadır.

Bu hakkın kullanılmasıyla ilgili örnekleri şikâyet defterlerinde bulmak mümkündür. Bu amaçla yürütülen çalışmada I Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri'nin rehberliğinde Selanıklilerin muzdarip olduğu olaylar ve konular görülebilir. Bu defterde şikâyetçi olunan konular ile şikâyetleri kabul eden Dîvân-ı Hümâyün'un çözüm sürecini tespit etmek mümkündür. Dîvân çözüm üretirken dar kalıplar içerisinde kalmamış, çözümlerinde esnek davranmayı bilmiştir. Konunun çözümünde kimi zaman şer'î kimi zaman da örfî hukuka göre hareket etmiştir. Sorunun çözümü eski kayıtlarda ise defterlere müracaat edilmiştir. Bazen de çözümün kendisinin hüküm içerisinde açıklanması yoluna gidilmiştir.

Dîvan kendisine sunulacak yakınmalar için herhangi bir yöntem sınırlaması getirmeyerek bütün kanalları açık tutmuş; müştekiler de kendileri için en uygun yola başvurmuşlardır. Şikâyetin merkeze ulaşmasıyla bürokratik bir aşamalar silsilesi takip edilerek, karar son hüküm halinde başvuru sahibine verilmiştir. Şikâyet sahibine verilen bu son hüküm, icra olunması için taşradaki bir görevliye hitaben kaleme alınmıştır. Kaleme alınan bu şikâyet hükümlerinden şikâyetçilerin ve şikâyet edilenlerin toplumsal ve dinî mensubiyetleri ile cinsiyetlerini tespit etmek mümkün olabilmektedir.

Yukarıda bahsedilen bütün bu hususların ele alınmaya çalışıldığı tez toplam 3 ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm dört alt başlık altında incelenmiş olup, bu bölüm içinde Osmanlı öncesi şikâyet hakkı ve kullanımı, merkezde ve taşrada şikâyet kabul eden merciler, şikâyeti ulaştırma yolları, şikâyetçilerin kimlikleri ve şikâyetin ele alınması ve bürokratik aşamaları anlatılmıştır. İkinci bölümde Osmanlı idaresi altına girdiği tarihten itibaren 18. yüzyılın ortasına kadar çeşitli yönler ile

Selanik şehri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde defterden elde edilen şikâyet hükümleri konularına göre tasnif edilerek incelenmiştir.

Bu konuya dikkatimi çeken ve bütün çalışma boyunca yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Meryem KAÇAN ERDOĞAN'a minnettarım. Tez çalışmam esnasında yardım taleplerimin hiçbirini geri çevirmeyen Arş. Gör. Duygu TANIDI'ya müteşekkirim. Tezin yazımı aşamasında, tez üzerinde yaptıkları titiz okumalar ve önerileriyle katkıda bulunan dönem arkadaşlarım Tuğçe AKDULUM ve Gülay BOLAT'a her zaman borçlu kalacağım.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde adalet anlayışı kendisinden önceki Ortadoğu ve İslâm devletlerinden intikal eden anlayış ve düşünce neticesinde şekillenmiştir. Bu anlayış neticesinde Osmanlı da yönettiği tebaaya adaletini gösterebilmek adına şikâyet hakkı tanımıştır. Tanınan bu hak neticesinde, şikâyetlerin dinlenmesi ve adaletin tesis edilmesi için bazı kurumlar ihdas edilmiş ya da var olan kurumlara diğer görevlerinin yanında şikâyet dinleme ve uygun karşılığı verme görevi de yüklenmiştir. Bu hakkın kullanımı, mahiyeti ve işleyişini de şikâyetlerin tutulduğu defterlerden takip etmek mümkündür.

Şikâyet hakkının kullanımı şikâyet eden, şikâyet edilen ve başvuru makamından oluşan unsurların birleşimiyle meydana gelen bir süreçtir. Bu üç unsurun parçası olduğu sürecin işlemesiyle bir sonuca varılması ve varılan kararın icrası göz önüne alındığında, bu süreci canlı ve dinamik bir mekanizma olarak adlandırmak mümkündür.¹ Bu sürecin çözümlenmesi, tezin hedeflediği en doğru amaç olduğu düşünülmektedir.

Rumeli coğrafyası Osmanlı Devleti için, ilk zamanlardan itibaren önemli bir muhit olmuştur. Burada girişilen fetih ve iskân hareketleri bu önemi ortaya koymaktadır. Selanik şehri de bir Osmanlı şehri olarak coğrafi konumu, ticarî faaliyetleri ve nüfusunun dağılımı açısından gösterdiği çeşitlilikle, bir imparatorluk şehrinin sahip olabileceği çoklu etnisiteye ve çok yönlülüğe sahiptir. Çalışmanın seçildiği zaman diliminin iki önemli noktası bulunmaktadır. İlki 1649 yılında tutulmaya başlanan şikâyet defterleri, 1742 yılından itibaren Osmanlı eyalet sistemi esas alınarak eyalet ahkâm defterleri olarak tutulmaya başlanmıştır. Araştırmaya konu olan ve kaynaklık eden I Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri de bu uygulamanın ilk örneklerinden biridir. Uygulamanın dönüşümünün ilk örneklerinden biri olan bu defteri incelemek ayrıca bir önem arz etmektedir.

İkinci sebep olarak; 18. Yüzyılın Osmanlı klasik yapısında ve kurumlarında değişimin yaşandığı bir zaman dilimi olmasıdır. Defterin de denk düştüğü tarihin öncesinde devlet uzun savaşlar, Lale Devri gibi toplumsal dönüşüme sebep olan olaylar ve toplumsal hareketler yaşamıştır. Böyle bir zaman diliminde yansıyan

---

¹ Halil İnalcık, "Şikâyet Hakkı: 'Arz-i Hâl ve 'Arz-i Mahzar'lar", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yayınları, İstanbul 2005, s.54.

şikâyetleri incelemek, yaşanan bu olaylar sonrasında Osmanlı toplumunun bir kesimine bir nebze de olsa ışık tutacaktır. Tüm bunlar akılda tutularak 18. yüzyılın belirli bir zaman diliminde Selanik'e bakmak, şikâyet hakkının kullanımını konusunda bir fikir verebilir.

I numaralı Rumeli Ahkâm Defteri'ni kaynak edinerek, 1742-1743 yılları arasında Selanik'te şikâyet hakkının kullanımını ve bundan doğan mekanizmayı incelediğimiz tez üç ana bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünün konusu Selanik'tir. Selanik şehrinin Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girdiği tarihten incelemenin gerçekleştirildiği 18. yüzyılın ortasına kadar tarihsel bir arka plan oluşturulmaya çalışılmıştır. Şikâyetlerin geldiği mekân olan Selanik'in siyasi, sosyal, ekonomik ve demografik vb. yönlerden tanınması, incelemeyi daha anlamlı hale getireceği düşünülmektedir. Bu amaçla, Selanik ile ilgili dönemin tahrir kayıtları kullanılarak yapılan çalışmalar, seyyahların ve şahitlerin tanıklığına dayanan eserler ve ikinci el kaynaklar kullanılarak bu bölüm oluşturulmuştur.

Tezin ikinci bölümünde Osmanlı öncesi şikâyet hakkının kullanımını üzerinde durulacaktır. İkinci bölümün takip eden başlığında merkezde ve taşrada şikâyet kabul eden merciler incelenecektir.

Tezin üçüncü bölümünün ilk başlığında şikâyetlerin hangi yollarla, şikâyeti değerlendirecek makama ulaştırıldığı konu edilecektir. Bu başlığın içinde Selanik'teki şikâyetlerin de ulaştırma yolları değerlendirilecektir. Üçüncü bölümün ikinci başlığı içerisinde şikâyetçilerin kimlikleri (toplumsal mensubiyetleri, dinî mensubiyetleri ve cinsiyetleri) ve şikâyeti inceleyen makama ulaşan şikâyetlerin ne tür bürokratik aşamalardan geçtiği incelenecektir. Üçüncü bölümün üçüncü başlığı defterden elde edilen Selanik ile ilgili şikâyet konularının incelenmesine ayrılmıştır. Selanik'ten merkeze ulaşan şikâyet konuları içeriğine göre on başlığa ayrılıp ve her konu kendi sınırları içinde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu çalışma yapılırken, konuyla ilgili daha önce yapılmış örnek çalışmalardan ve konuyu destekleyici nitelikteki başka kaynaklardan da yararlanılacaktır.

Şikâyet mekanizmasının kapsamına giren şikâyet hakkı ve şikâyet konularının üzerine pek çok araştırmacı tarafından çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda konu farklı metodlar kullanılarak farklı yönlerden ele alınmış ve aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu alanda Coşkun Üçok'un 1951 yılında yayımlanan makalesi öncü

niteliği taşımaktadır. Üçok şikâyet, mühimme ve kalebend defterlerindeki kayıtlara ulaşarak örnek hükümlerle çalışmasına açıklık getirmeyi amaçlamıştır.² Feridun Emecen de Osmanlı Dîvân'ında tutulmuş ana defter serileri üzerine benzer bir çalışma yapmıştır. Emecen bu çalışmasında şikâyet defterlerine de yer vermiştir. O, çalışmasında şikâyet defterlerinin ortaya çıkışı, tarihî gelişim süreci, Osmanlı bürokrasisindeki yeri, bürokrasideki ihtisaslaşma sonucu geçirdikleri değişim ve çeşitlenmeleri gibi konular üzerinde durmuştur.³

Halil İncalcık'ın şikâyet hakkını incelediği makalesi, bu alanda yapılmış önemli çalışmalardandır. İncalcık'ın arz-ı halleri ve arz-ı mahzarları kullanarak yaptığı çalışma, bu hakkın anlaşılmasında yardımcı argümanlar sağlamaktadır.⁴

Bir diğer örnekte, Hülya Taş şehir tarihi olarak yürüttüğü çalışmasında şikâyet defterlerine de başvurmuştur. Taş, çalışmasında asıl kaynağı olan şer'iyye sicilleriyle birlikte Dîvân-ı Hümayun'un ana defterlerinden olan mühimme ve şikâyet defterlerini de kullanmıştır. Taş, çalışmasında incelediği zaman dilimini (17. yüzyıl) ilgilendiren 5 adet şikâyet defterinden elde ettiği 61 hükümden faydalanmıştır.⁵

Şikâyet defterleri kullanılarak şikâyet mekanizması üzerinde yapılan en kapsamlı çalışma Murat Tuğluca'ya aittir. Tuğluca'nın çalışması, II. Viyana Kuşatması'ndan sonraki Uzun Savaş dönemini (1683-1699) kapsamaktadır. Bu tarih aralığını içeren 22 adet şikâyet defterinden 5'i kullanılmıştır. 1686 yılından başlayarak her üç yıl arayla bir defter seçilmiştir. Bu defterlerden ilki 1686, sonuncusu 1698 yıllarına aittir.⁶

² Coşkun Üçok, "Türk Hukuk Tarihi Bakımından Devlet Arşivinden İstifade İmkânları", *AÜHFD*, C. 8, Ankara 1951, S.1-2, s.696-702.

³ Feridun M. Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm- Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme, Ahkâm-ı Şikâyet", *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s.111-157.

⁴ Halil İncalcık, "Şikâyet Hakkı", s.47-71.

⁵ Taş çalışmasında; 3, 4, 5, 6 ve 9 numaralı şikâyet defterini kullanmıştır. Bk. Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK, Ankara 2014. Taş bir diğer çalışmasında Osmanlı'da şikâyet hakkının kullanımı üzerinde durmuştur. O, çalışmasında, şikâyet hakkının bireyler tarafından nasıl kullanıldığını, devletin bu hakkın kullanımında ne gibi imkanlar sağladığını ilgili belgelerin analiziyle ortaya koymaya çalışmıştır. Taş çalışmasında 82, 85, 90 ve 92 numaralı mühimme defterleri ile atık şikâyet defteri serisinde yer alan 3-9 numaralı olanları tarayıp, Ankara ile ilgili hükümleri kullanmıştır. Bk. Hülya Taş, "Osmanlıda 'Şikâyet Hakkı'nın Kullanımı Üzerine Düşünceler", *Memleket Siyaset Yönetim*, Ankara 2007, S. 3, 186-204.

⁶ Tuğluca çalışmasında; 10 (1686-1687), 13 (1689), 16 (1692), 21 (1695) ve 29 (1698) numaralı şikâyet defterini kullanmıştır. Bk. Murat Tuğluca, *XVII. Yüzyıl Sonu Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, TTK, Ankara 2016. Bunun dışında konuyla ilgili Murat Tuğluca'nın iki çalışması daha vardır. İlkinde Tuğluca 1649-1675 yılları arasında Üsküp'te şikâyet hakkının kullanımı ve şikâyet mekanizmasının işleyişi üzerinde durmuştur. Çalışmada ilk dokuz şikâyet defteri (şikâyet defterleri 1649 yılında tutulmaya başlanmıştır) ve Majer tarafından 1984 yılında tıpkıbasım ve indeksiyle yayınlanan 1675 yılına ait bir şikâyet defteri kullanılmıştır. Adı geçen

Şikâyet defterlerini kullanarak çalışma yapan bir diğer araştırmacı da Zelal Bayram'dır. Bayram çalışmasında 7 Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri (1749-1751)'ni ve şikâyet kalemi belgelerini kullanarak şikâyet konularını ve Osmanlı bürokrasisinin uygulamalarını incelemiştir. Bayram, Selanik merkezinden gönderilen şikâyet hükümlerini dikkate alarak Selanik odaklı bir çalışma yürütmüştür. Bayram'ın yaptığı çalışmanın bizim açımızdan başka bir anlamı daha vardır: Çalışmanın odağı olarak Selanik seçmiş ve bu çalışmaya yakın bir tarih incelemeye alınmıştır.⁷ Bahsi geçen çalışmalar dışında eyalet ahkâm defterleri kullanılarak yapılmış yüksek lisans ve doktora tezi çalışmaları bulunmaktadır.⁸

---

defterlerden elde edilen 86 hükmün ışığında konu çalışılmıştır. Bk. Murat Tuğluca, "Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp'te Şikâyet Hakkının Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması (1649-1675)", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2012-2 (Temmuz-Aralık) (Balkan Özel Sayısı II), s.107-128. Murat Tuğluca'nın konuyla ilgili bir diğer çalışması, I Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri'nin (1742-1743) tanıtımıdır. İncelenen defterin kaynaklığında, Rumeli'deki şikâyetlerin sancaklara göre dağılımı, şikâyet konuları, şikâyetçilerin kimliği ve şikâyet mekanizmasının işleyiş biçimi gibi meseleler ele alınmıştır. Murat Tuğluca, "Balkan Tarihi Araştırmalarında Şikâyet -Ahkâm Defterleri: I Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri Örneğinde (1742-1743)", *Balkan Tarihi Araştırmalarına Metodolojik Yaklaşımlar*, Ed. Abidin Temizer, Libra Kitap, İstanbul 2014, s.229-257.

⁷ Zelal Bayram, *18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)*, Yüksek Lisans Tezi Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir 2017.

⁸ Cengiz Şeker, *İstanbul Ahkâm ve Şikâyet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul'a Yönelik Göçlerin Tasviri ve Tahlili*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2007; Ramazan Günay, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (Ahkâm-Şikâyet Kayıtlarına Göre)*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2009; Feriha Karadeniz, *Complaints Against the Kadis and Abuses of their Authority*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, İstanbul 2003; Gizem Tunç, *44 numaralı Rumeli Ahkâm-ı Şikâyet defterinin transkripsiyon ve değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya 2017; Serkan Erarslan, *26 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1108-1109 / 1697) (inceleme-metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2019; Gizem Salman Şık, *68 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1127 / 1715) (inceleme / metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2019; Muhammed Vergili, *Atik Şikâyet Defteri (7 numaralı H.1081-1083/ M.1671-1672) Transkripsiyon-değerlendirme*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul 2019; Şeyma Çil, *38 Numaralı Atik Şikâyet Defteri(1114-1115 / 1703) (inceleme-metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2018; Ümit Baki Erdem, *14 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (h.1101-1102/ m. 1690-1691) transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2017; Mesut Demir, *1686-1687 (h.1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nin transkripsiyon ve değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2010; Muhammet Murat Hurç, *13 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (VR. 143-302) (Değerlendirme-çeviri-metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2019; Hasan Basri Türk, *13 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (Vr.1-142) (Değerlendirme-çeviri-metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2019; Gül Yörük, *Osmanlı'da devlet-toplum ilişkilerine bir örnek: 112 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1727)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2019; Seniha Şen, *30 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1110/1698) (inceleme-metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2018; Yasemin Tataroğlu, *4 Numaralı Atik Şikâyet Defteri 1665-1670(h.1075-1081) Transkripsiyon ve değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2015; Saliha Okur Gümrükçü, *Şikâyet Defterleri Işığında Osmanlı Hukuku ve Uygulaması (1649-1653)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2010; Kaan Ekin, *9 Numaralı Şikâyet Defterinin Transkripsiyonu ve İncelenmesi*, Yüksek Lisans, Sakarya Üniversitesi, Sakarya 2019. Ayrıca burada ismi zikredilen çalışmalar dışında, Yöz Tez'de yapılan taramada (tarama Temmuz 2020'de yapılmıştır) ahkâm defterlerinin çeşitli boyutlarıyla değerlendirildiği 98 farklı çalışmaya daha rastlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde Dîvân'da görüşülen konular mühimme defterlerinde kayıt altına alınırdı. 1649 yılına gelindiğinde çeşitli anlaşmazlıklardan doğan şikâyet konularının görüşülüp karara varılmasıyla çıkan fermanlar, beratlar ve hükümler 'şikâyet defteri' adıyla tutulan defterlere kaydedilmeye başlandı. Bu uygulama 1742 yılına kadar devam etti. Bu tarihten itibaren bürokrasideki ihtisaslaşmanın da bir sonucu olarak şikâyetler eyalet ahkâm defterleri adıyla kaydolunmuştur. Bu yeni defter türüne 'ahkâm-ı şikâyet defterleri' adı verilmiştir.⁹ Eyalet Ahkâm Defterleri 1155/1742 tarihinde tutulmaya başlanıp, II. Meşrutiyet dönemine kadar devam etmiştir.¹⁰

Tablo 1: Eyalet Ahkâm Defterlerinin Eyaletlere Göre Dağılımı¹¹

Eyalet Ahkâm Defterlerinin Tarih Aralığı ve Sayıları		
Defterin Adı	Tarihi	Defter Adedi
Adana Ahkâm Defterleri	1155-1295/1742-1878	9
Anadolu Ahkâm Defterleri	1155-1306/1742-1889	185
Bosna Ahkâm Defterleri	1155-1285/1742-1867	9
Cezâir ve Rakka Ahkâm Defterleri	1159-1308/1746-1891	25
Diyarbakır Ahkâm Defterleri	1155-1292/1742-1875	9
Erzurum Ahkâm Defterleri	1155-1296/1742-1876	19
Hâleb Ahkâm Defterleri	1155-1266/1742-1850	9
İstanbul Ahkâm Defterleri	1155-1328/1742-1910	26
Karaman Ahkâm Defterleri	1155-1295/1742-1878	39
Maraş Ahkâm Defterleri	1155-1294/1742-1877	6
Mora Ahkâm Defterleri	1128-1255/1716-1840	21
Özi ve Silistre Ahkâm Defterleri	1155-1294/1742-1877	49
Rumeli Ahkâm Defterleri	1155-1326/1742-1908	85
Sivas Ahkâm Defterleri	1155-1326/1742-1908	36
Şâm-ı Şerîf Ahkâm Defterleri	1155-1326/1742-1908	9
Trabzon Ahkâm Defterleri	1155-1329/1742-1911	8

Rumeli Ahkâm Defterleri, Rumeli Eyaleti'ne bağlı Paşa livası (Sofya), Köstendil, Vize, Çirmen, Kırkkilise, Silistre, Niğbolu, Vidin, Alacahisar, Vulçitrın, Prizrin, İşkodra, Dukakin, Avlonya, Ohri, Delvine, Yanya, Elbasan, Mora, Tırhala,

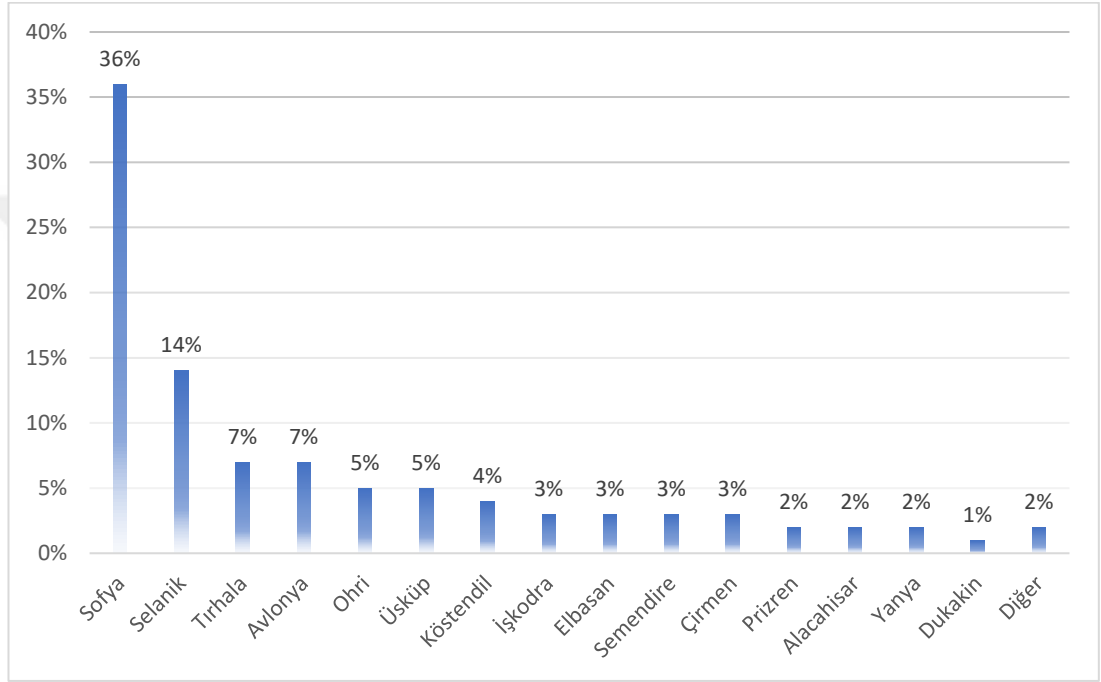
⁹ Necati Aktaş, "Atik Şikâyet Defteri", *TDVİA*, C. 4, İstanbul 1991 s.68.

¹⁰ Uğur Ünal ve diğerleri, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2017, s.30.

¹¹ Bu tablo Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi'ndeki verilerin kaynaklığında oluşturulmuştur. Tabloda yer alan veriler hakkında daha detaylı bilgi için bk. Uğur Ünal ve diğerleri, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s.30-41.

Selanik, Üsküp, Bender ve Akkirman sancaklarına ait hükümleri içermektedir. Rumeli Eyaleti'ne ait 85 adet defter bulunmaktadır. Arşivde A. DVNS. AHKR. d.¹² fon koduyla yer alan defterlerden ilki 1155-1156/1742-1743, sonuncusu 1283-1326/1866-1908 yılları arasında içermektedir.¹³ Tutulmaya başlandığı andan itibaren toplam 85 adet defter üretmiş olan bu uygulamanın ilk örneği olan I Numaralı Rumeli Şikâyet Ahkâm Defteri, bu çalışmaya kaynaklık etmiştir.

Grafik 1: Şikâyetlerin Sancaklara Göre Dağılımı¹⁴

I Numaralı Rumeli Şikâyet Ahkâm Defteri Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1155 ila Evâsıt-ı Safer 1156 tarihleri arasındaki hükümleri içermektedir. Bu tarihlerde Osmanlı

¹² Çalışmanın devam eden sayfalarında I Numaralı Rumeli Ahkâm Defterine 'BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01' kısaltmasıyla atıf yapılacaktır.

¹³ Uğur Ünal ve diğerleri, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s.38-39.

¹⁴ Tuğluca, "Balkan Tarihi Araştırmalarında Şikâyet -Ahkâm Defterleri: I Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri Örneğinde (1742-1743)", s.238.

tahtında I. Mahmud¹⁵ bulunmaktadır. Dönemin veziriazamı da Ali Paşa'dır¹⁶. Defterin tutulmasıyla görevli olan kişi ise Reisülküttap Mehmed Ragıp Efendi'dir.¹⁷

Çalışmada kullanılan defterin kapağı ciltli ve ebru desenlidir. Defterin kapağında ait olduğu eyaleti belirten "Rumeli Defteri" ibaresiyle birlikte "min evâil-i Cemâziye'l-âhir 1155 sene ilâ evâsıt-ı Saferü'l-hayr sene 1156" tarih kaydı yer almaktadır.¹⁸ Defterin üzerine düşülen tarih miladî olarak Ağustos 1742-Nisan 1743 tarihlerine tekabül etmektedir. Defterin boyutları 47x17 cm'dir. Toplamda 298 sayfa olan defterin başlangıç sayfası boş bırakılarak hükümler ikinci sayfadan itibaren yazılmaya başlanmıştır. Defterde diğer boş olan sayfalar 297-298 numaralı sayfalardır. Hükümlerin yazılmaya başlandığı sayfanın başlangıç kısmında "Bi-ismihî te'âlâ hâzihî kuyûd-ı ahkâmü's-şikâyât fi zamân-ı sadr-ı sudûru'l-vüzerâ hazret-i Ali Paşa yesser Allâhû mâ-yeşâ ve fi eyyâne hazret-i Mehmed Râgıb Efendi Reisü'l-küttâb nâle mâ yetemennâhû" ifadeleri yer almaktadır. Bu giriş defterin içindeki kayıtların şikâyetlerle ilgili olduğunu, Ali Paşa'nın zamanında tutulduğunu ve Reisülküttap Mehmed Ragıp Efendi'nin sorumluluğunda olduğunu göstermektedir. Giriş kısmından sonra hükümler yazılmaya başlanmış ve defter sayfa usulü ile numaralandırılmıştır. Defterde 1366 hüküm yer almaktadır. Bunların 1333'ü şikâyet hükmü olup 33'ü izin

---

¹⁵ Patrona Halil isyanıyla tahttan indirilen III. Ahmed'in yerine 2 Ekim 1730 tarihinde tahta çıkan I. Mahmud, 1754'teki ölümüyle son bulan saltanatında 24 yıl boyunca Osmanlı Devleti'ni yönetti. I. Mahmud döneminde doğu komşusu İran ile uzun süren mücadeleler yaşandı. İki devlet arasında barış ancak 1746 yılında yapılan antlaşma ile sağlanabildi. Aynı dönemde Osmanlı, Rusya ve Avusturya ile de savaştı. Rusların Mart 1736 yılında Osmanlı toprağı olan Azak Kalesi'ne saldırmaları ile savaş başladı. Haziran 1737 yılında Osmanlı topraklarına saldıran Avusturya, savaşta Rusların yanında yer aldı. Avusturya ile savaşında Belgrad'ı geri alan Osmanlı, Avusturya ile 28 Eylül 1739 tarihinde yirmi yedi yıl geçerli olacak barış sağladı. Müttefikinin savaştan çekilmesi ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle kurduğu diplomatik ve ticarî anlaşmalar sonrasında, Rusya ile de 12 Aralık 1739 tarihinde barış yapıldı. I. Mahmud, Avrupa devletleri ile arasında denge kurarak 1768 yılına kadar sürecek barış devrini başlatmıştı. Daha fazla bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, "Mahmud I", *TDVİA*, C. 27 Ankara 2003, s.348-352.

¹⁶ Ali Paşa, Osmanlı hizmetinde bulunduğu süre boyunca dergâh-ı âli kapıcıbaşılığı, voyvoda, beylerbeyi, vali, serdar, muhafızlık gibi pek çok görevde bulunmuştur. İlki I. Mahmud döneminde (birincisi 15 Ramazan 1144-23 Safer 1148/12 Mart 1732-15 Temmuz 1735 tarihleri arasında üç buçuk yıl, ikincisi 15 Safer 1155-4Şâban 1156/21 Nisan 1742-23 Eylül 1743 tarihleri arasında), diğeri de III. Osman döneminde 3 Cemâziye'l-evvel 1168/15 Şubat 1755 tarihinden itibaren 53 gün süreyle) olmak üzere üç kez sadrazamlık makamında bulunmuştur. Konu hakkında daha fazla bilgi için bk. M. Münir Aktepe, "Hekimoğlu Ali Paşa", *TDVİA*, C. 17, İstanbul 1998, s.166-168; Reşad Ekrem Koçu, "Ali Paşa", *İA*, C. 1, MEB, İstanbul 1978, s.333-335.

¹⁷ Ragıp Paşa (1699-1763), Defterhane kaleminde başladığı memuriyetinde çeşitli kademelerde farklı görevler ifa etmiştir. 1741 yılında reisülküttaplık makamına tayin edilen Ragıp Paşa, bu görevini üç yıldan fazla yaptıktan sonra Mısır Valiliği ile görevlendirilmiştir. Defterhane kaleminde başlayan kariyeri III. Osman döneminde sadrazam olmasına kadar yükselerek devam etmiştir. Daha fazla bilgi için bk. Bekir Sıtkı Baykal, "Râgıb Paşa", *İA*, C. 9, MEB, İstanbul 1964, s.594-596. Ayrıca reisülküttabın Osmanlı teşkilatı içerisinde yeri, zaman içerisinde değişen görevleri ve XVIII. yüzyıldaki konumu için bk. Halil İnalcık, "Reisülküttâb", *İA*, C. 9, MEB, İstanbul 1964, s.671-683.

¹⁸ Bk. Ek 1: I Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri'nin İlk Sayfası.

talepleri, görevlendirmeler, başka eyalete ait hükümler ve diğer konulardan oluşmaktadır.¹⁹ Hükümlerde tarihlendirme onluk sisteme göre yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yer alan topraklarının bir bölümünü ihtiva eden Rumeli Eyaleti'nin 18. yüzyıldaki merkezi Manastır sancağıdır. Uzunçarşılı, Rumeli Eyaleti'nin merkez sancağının Manastır olmasına rağmen, valilerin görevleri gereği Sofya, Filibe ve Edirne'de de ikamet ettiklerini belirtmektedir.²⁰ Rumeli Eyaleti'ni meydana getiren diğer sancaklar ise; Köstendil, Tırhala, Yanya, Delvine, İlbasan, İskenderiyye, Avlonya, Ohri, Alaca Hisar, Selânik, Dukakin, Prizrin, Üsküb, Vulçitrin sancaklardır.²¹

Bu çalışmada doğrudan Selanik'i ilgilendiren şikâyet konuları tespit edilmeye çalışılmıştır. Hükümlerin giriş kısmında Selanik ibaresi içeren hükümler belirlenerek seçim işlemi yapılmıştır. Bu bağlamda Selanik merkezi dışında kalan kaza ve nahiyeler çalışma dışı bırakılmıştır. Bu tarama sonucu 77 adet hüküm tespit edilmiştir. Defterin 195. sayfasında yer alan 875 ve 876 numaralı hükümler aynı şikâyeti konu alan hükümlerdir. 875 numaralı hükümde olay anlatıldıktan sonra mahallinde *şer'* ile görülmesine karar verilmiştir. Hükümün icrası için Rumeli Valisine ve Selanik Mollasına hüküm yazılmıştır.²² 876 numaralı hükümün içeriği de aynı olduğundan hükümün metni tekrar edilmeyerek sadece "*bir sûreti Selanik Mollasına ve Selanik Sancağı Mütesellimi'ne*" notu düşülmüştür.²³ Selanik'le ilgili hükümler 1155 senesinin Cemâziye'l-evvel ayının evâhîrinde başlamakta ve 1156 senesinin Muharrem ayının evâhîrinde (Temmuz/Ağustos 1742-Mart 1743) son bulmaktadır. Tespit edilen bu hükümlerin sağladığı bilgiler ışığında Selanik'te şikâyet hakkının kullanımı, şikâyet konuları, şikâyet etme yöntemleri, şikâyetçilerin kimlikleri, şikâyetlerin ulaştırıldığı Dîvân-ı Hümâyun'un nasıl çözüm ürettiği ve üretilen çözümün nasıl ve kimler tarafından uygulamaya konulduğu değerlendirilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın sonucunda şikâyet mekanizmasının işleyişi hakkında bir fikir sahibi olmak amaçlanmaktadır.

---

¹⁹ Tuğluca, "Balkan Tarihi Araştırmalarında Şikâyet -Ahkâm Defterleri: I Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri Örneğinde (1742-1743)", s.237.

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV II. Kısım, TTK, Ankara 1995, s.247.

²¹ Orhan Kılıç, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1991, s.91.

²² BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.195, h.875.

²³ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.195, h.876.

1.BÖLÜM

SELANİK'İN KISA TARİHÇESİ

1.1. SELANİK: FETHİNDEN 18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINA KADAR BİR OSMANLI KENTİ

Anadolu'nun batısında kurulan Osmanlı Beyliği, 14. yüzyılın başında siyasî yapısını şekillendirmiş durumdaydı. Beyliğin bulunduğu coğrafi bölge itibariyle, beyliğin genişleme ve hakimiyet sahası batı yönlü olarak belirlenmişti. Bu seçimde Anadolu'daki siyasî ortam, Osmanlı askerlerinin gaza düşüncesi ve Bizans Devleti'nin içinde bulunduğu siyasî krizler de etkili olmuştu. Rumeli'de tutunma ve yerleşme, Gelibolu yarımadasına geçiş ile mümkün hale geldi.²⁴ Bizans'ın içinde bulunduğu siyasî kriz, Osmanlı'nın Rumeli'ye geçmesinde ve yerleşmesinde yardımcı oldu.²⁵ 1-2 Mart 1354'te Gelibolu'da yaşanan deprem Osmanlı'nın Rumeli'ye yerleşmesinde ve hakimiyeti altına almasında etkin olan bir diğer unsurdu.²⁶

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki varlığını sağlamlaştırdığı dönem, I. Murad'ın tahtta bulunduğu zaman diliminde olmuştu. Onun döneminde Rumeli'de Ohri (1380), Pirlepe (1380), Manastır, İştîp, Sofya (1385) ve Niş (1386) gibi önemli şehirler alınmıştı.²⁷ Osmanlıların Balkanlardaki bir sonraki hedefi, Rumeli'nin önemli şehirlerden birisi olan Selanik şehriydi. I. Murad şehrin alınması için, Çandarlı Hayreddin Paşa'yı görevlendirdi.²⁸ 1383'te Hayreddin Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri şehri kuşatma altına aldı. Hayreddin Paşa, Selânîk Valisi Manuel'e şehrin *amân* ile teslim edilmesini teklif etti, önerisinin kabul edilmemesi halinde fetihten sonra şehrin yağma edileceğini bildirdi. Uzun süren kuşatma şehir halkı üzerinde yılmınlığa sebep oldu ve teslim olma eğilimi göstermelerine neden oldu. Manuel'in Venedik'ten umduğu yardım çağrıları ve Osmanlı'dan talep ettiği ateşkes cevapsız

²⁴ Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.53-55; Halil İnalçık, "Osmanlıların Trakya'ya Yerleşmesi (1352-1361)", *Doğu Batı Dergisi*, (Şubat, Mart, Nisan 2010), S. 52, s.9-10.

²⁵ Halil İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İsam Yayınları, İstanbul 2016, s.64-70; Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.55-58; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, TTK, Ankara 1998, s.156-157.

²⁶ Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.58-59; İnalçık, *Kuruluş Dönemi*, s.70; İnalçık, *Osmanlıların Trakya'ya Yerleşmesi*, s.15.

²⁷ Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.66-67.

²⁸ Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.66-67; İnalçık, *Kuruluş Dönemi*, s.111-112; Machiel Kiel, "Selânîk", *TDVİA*, C. 36, İstanbul 2009, s.352.

kalmıştı.²⁹ Uzun kuşatmanın ardından Selanik şehri, 9 Nisan 1387 tarihinde Osmanlıların eline geçti.³⁰

1402 yılında I. Bayezid ile Timur arasında yaşanan Ankara Savaşı, Osmanlı Devleti'ni siyasî bir krize soktu. Bu savaş sonrasında devlet *Fetret Devri* olarak adlandırılan sıkıntılı döneme girdi. I. Bayezid'in oğulları Fetret Devri'nde taht için mücadeleye girişti. I. Bayezid'in oğullarından Süleyman Çelebi, taht için mücadelesini devletin Rumeli yakasında devam ettiriyordu. Süleyman Çelebi, kardeşlerine karşı konumunu güçlendirmek için ittifak arayışlarına girdi. Bazı tavizler karşılığında Bizans ile bir ittifak sağlayabilmişti.³¹ Bu tavizlerden biri de Selanik şehrinin Bizans'a teslim edilmesiydi.³² Şehir, Süleyman Çelebi ve Bizans İmparatoru II. Manuel arasında 1403 yılında yapılan Gelibolu Antlaşması ile Bizans'a geri verilmişti.³³ Böylelikle I. Murad döneminde uzun kuşatmalar sonrasında fethedilen şehir tekrar Bizans'a verilmiş oluyordu.

Yaşanan Fetret Devri, Çelebi Mehmed'in kardeşleriyle giriştiği mücadeleyi kazanıp tahta geçmesiyle son bulabildi. Devletin içeride yaşadığı sıkıntılar son bulduktan sonra, Çelebi Mehmed'in halefi II. Murad döneminde, devletin Rumeli'deki politikaları kaldığı yerden devam etti. II. Murad 1402'de Ankara Savaşı sonrasında kaybedilen Selanik'in Osmanlı toprağı olduğunu ve tekrar verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bizans, şehri teslim etmeyince 1423 yılında kuşatma başladı.³⁴ Kuşatma altındaki şehir Bizans'tan yardım alamıyordu ve kıtlık da baş gösterince şehrin Venediklilere teslimi gündeme geldi. Şehir, halka yardım edilmesi ve onların haklarına sahip çıkmaları koşuluyla Venediklilere verildi.³⁵

---

²⁹ İncalcık, *Kuruluş Dönemi*, s.116.

³⁰ Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.67; İncalcık, *Kuruluş Dönemi*, s.116; Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Server Tanilli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s.58.

³¹ Birtakım imtiyazlar karşılığında Venedik ve Cenevizlilerle de ittifak anlaşmalarında bulunulmuştu. Bu iki devlete ticarî bazı haklar verilerek anlaşma sağlanmış, karşılığında da Timur'un Rumeli'ye geçmesine engel olacaklarının sözünü vermişlerdi. Bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s.329.

³² Selânik dışında Kartal, Pendik, Gebze, Teselya, Silivri gibi yerler de Bizans'a verilmişti. Bk. Johannis Anagnostis, "*Selânik (Thessaloniki) 'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih*" (*Sultan II. Murad Dönemine Ait Bir Tarih*), Çev. Melek Delilbaşı, TTK, Ankara 1989, s.1. Bu tavizler dışında, R. Mantran "vergiden muaf tutulma" gibi bir imtiyazın daha tanındığına değiniyor. Bk. Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.72.

³³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s.328; Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.97-98; Johannis Anagnostis, *Selânik*, s.1.

³⁴ İncalcık, *Kuruluş Dönemi*, s.158.

³⁵ Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.85; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s.408. Şehir Osmanlılar tarafından Mayıs 1423'te kuşatma altına alınmıştı. Devam eden süreçte şehir, Eylül 1423'te Venediklilerin eline geçti.

Bizans tarafından Selanik'in Venediklilere teslim edilmesiyle yeni bir kriz dönemine girilmişti.³⁶ Şehrin Venediklilere teslimi yedi yıl sürecek Osmanlı-Venedik çekişmesinin de başlangıcı oldu.³⁷ Selanik'ten sonra İstanbul'un da Venediklilere verilmesi endişesine düşen Osmanlılar, Cenevizlilerin arabuluculuğuyla Bizans İmparatoru ile 22 Şubat 1424'te bir barış antlaşması imzaladı. Antlaşmaya göre; imparator haraç ödemeyi kabul etmesinin yanı sıra, 1402'den sonra Ege, Marmara ve Karadeniz kıyılarında aldığı yerleri (Silivri ve Terkos kaleleri hariç) geri vermeyi kabul ediyordu.³⁸

Selanik şehri üzerinden yaşanan Osmanlı-Venedik mücadelesi 1425 yılında savaşa dönüşmüştü. Venedikliler Bayezid'in oğlu olduğu iddiası ile Mustafa isimli birisini ortaya çıkarmışlardı. Bu Düzmece Mustafa Venedik donanması ile iş birliği yaptı. Venedikliler, Kassandra ve Kavala'yı almayı başardılar.³⁹ Osmanlılar 1425 yılında Selanik şehrinin kuşatmasını daha da güçlendirdi. Halkın içine düştüğü beslenme sıkıntısı, Venedik kolonileri olan Girit, Eğriboz ve diğer kolonilerden temin edilen buğdayla giderilmeye çalışılarak kuşatmaya dayanılıyordu. Venedik Selanik üzerindeki hakimiyetini Osmanlılara tanıtmak için çabılıyor ve barış girişimlerinde bulunuyordu. 1426, 1427 ve 1428 yıllarındaki üç farklı barış girişimi II. Murad tarafından reddedilerek şehrin kendisine teslim edilmesini istedi.⁴⁰

Uzun süren Selanik kuşatmasına ait detayları olayların tanığı olan Johannis Anagnostis'in Kroniğinden takip etme şansımız vardır. Sultan Murad ordusuyla birlikte Selanik şehrini fetih için geldiğinde, elçiler vasıtasıyla, şehrin teslim edilmesini, teslim edilmesi halinde, halkının özgürlüğünün korunacağı ve bazı imtiyazlar sağlanacağı vaadinde bulundu. Şehrin sakinleri, teslim olma eğilimi gösterirken, Venediklilerden korktukları için bağımsız hareket edemiyorlardı. Venediklilerin teslim olmaya yanaşmaması üzerine savaşımaya mecbur oldular.⁴¹

II. Murad uzun yıllardır devam eden Selanik meselesini çözmek için, Şubat 1430'da harekete geçti.⁴² Osmanlılar Venedik hakimiyeti altında bulunan Selanik'in

---

³⁶ İncalcık, *Kuruluş Dönemi*, s.158.

³⁷ Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.114-115.

³⁸ Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.585; İncalcık, *Kuruluş Dönemi*, s.158-159; Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.115.

³⁹ Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.159; Anagnostis, "Selânik", s.10.

⁴⁰ Anagnostis, "Selânik", s.11-13.

⁴¹ Anagnostis, "Selânik", s.29-30.

⁴² İncalcık, *Kuruluş Dönemi*, s.162.

kendilerine teslim edilmesini istedi. Şehrin teslim edilmesi yönündeki çağrı kabul edilmedi. Selanıkliler, Osmanlı kuşatmasına karşı, Venediklilerden donanma ve yardım talep etmelerine rağmen, beklenen yardım gelmedi.⁴³ Üç gün süren saldırılardan sonra, Selanik 29 Mart 1430 tarihinde Osmanlıların eline geçti. Osmanlılar bu son fetihle şehre 1912'ye kadar hâkim olacaktı.⁴⁴ Şehrin fethinden sonra Osmanlı ile Venedik arasında barış antlaşması imzalandı. 4 Eylül 1430'da yapılan antlaşmaya göre Venedikliler Selanik'teki Osmanlı hakimiyetini tanıdı.⁴⁵

Şehir savaşıarak alındığından İslâm hukuku gereği yağmaya izin verilmişti. Sultan Murad, askerlerinin yağmadan yeterince kazanç elde ettiğini ve şehrin daha fazla zarar görmemesini düşündüğü için yağmayı kısa bir süre sonra durdurdu. Fidyeleri ödenen şehrin ileri gelenlerinin serbest bırakılarak, eski yaşamlarını devam ettirmeleri sağlandı. Bununla şehrin nüfus yapısının korunması ve nüfus kaybından dolayı zarara uğramasının engellenmesi amaçlandı. Sultan, kuşatmadan önce şehri terk edip başka yerlere giden eski şehir sakinlerini de tekrar şehre davet etti.⁴⁶ Osmanlı fetihlerinden sonra izlenen iskân politikası burada da uygulandı. Selanik yakınlarında bulunan Yenice-i Vardar'dan 1000 kadar Türk getirilerek yerleştirildi.⁴⁷ Anagnostis, Yenice-i Vardar'dan gelen Türklerle birlikte şehrin nüfusunun 2000'e yükseldiğini söylemektedir.⁴⁸

Selanik şehrinin Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra nüfusuna dair en erken kaynak 7 numaralı tahrir defteridir.⁴⁹ 1478 (H.883) tarihli bu defterden öncesine ait kayıtlar olmasına rağmen günümüze kadar ulaşamadığı düşünülmektedir.⁵⁰ Kiel'in 1478 tarihli tahrir defterini kullanarak yaptığı çalışmaya göre; şehirde 864 Müslüman ve 994 Hıristiyan hanesi mevcuttu.⁵¹ Osmanlı tarihinde demografi araştırmaları

⁴³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s.409-410.

⁴⁴ Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.87-88.

⁴⁵ Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.116; İnalçık, *Kuruluş Dönemi*, s.163; Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.88.

⁴⁶ Anagnostis, "Selânîk", s.38-39.

⁴⁷ Kiel, "Selânîk", s.353; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s.410.

⁴⁸ Melek Delilbaşı, "16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik", *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, Çev. Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yaynevi, 1999 İstanbul, s.74.

⁴⁹ Bu defter, fetihden sonra yapılan üçüncü tahrire aittir. Bk. Ayhan Pala, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991, s.17.

⁵⁰ Pala, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Selanik*, s.19; Mark Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, Çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları (YKY), İstanbul 2007, s.58.

⁵¹ Kiel, "Selânîk", s.353. Ayhan Pala'nın Selanik şehrinin 15 ve 16. yüzyıllarını incelediği doktora tezine göre: Şehirde 1478 yılında 850 Müslüman hane, 86 mücerred; 993 Hıristiyan hane ve 281 bive

yapılırken yaygın olan kabule göre bir hanenin beş kişiden oluştuğu varsayıldı. Bu kabule göre Selânik'te yaklaşık 4300 Müslüman, 5000 Hıristiyan yaşamaktaydı. Şehrin nüfusu da yaklaşık 10.000 kadardı.

Selanik'e ait en erken tarihli tahrir defterinin de gösterdiği üzere, 1478 tarihinde şehirde Yahudiler yaşamamaktaydı. En kuvvetli ihtimalle bunun sebebi, Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra şehri şenlendirmek için yürüttüğü iskân politikasıydı.⁵² Selanik şehrinde Osmanlı hakimiyeti kurulmadan önce Yahudiler de meskûndü. Şehir Osmanlı hakimiyetine girdiğinde Romaniot Yahudileri, şehirde meskûn tek Yahudi topluluğuydu.⁵³ Zamanla kaybolan Yahudi topluluğu, 1492'de İspanya'dan gelen Yahudiler ile yeniden görülmeye başladı.⁵⁴

Selanik şehrinin 16. yüzyıldaki nüfus yapısını değerlendirmek için dört kaynak bulunmaktadır. Bu kaynakların ilki yüzyılın hemen başına tekabül eden 1502 tarihli tahrir defteridir. Bu kaynaklardan dördüncüsü ve en geç tarihli olanı ise 1567-68 tarihli defterdir. Kaynakların ikincisi ve üçüncüsü de 1519 ve 1530 tarihlidir. Yüzyılın içerisinde farklı tarihlere ait kaynaklar olması, şehrin nüfusuna dair önemli bilgiler elde etmemize yardımcı olmaktadır. Tahrirler düzensiz tarih aralığıyla da yapılmış olsa, yüzyılın son çeyreğine kadar nüfusun seyrini takip etme imkânı vermektedir. 16. yüzyıla ait defterlerde, 15. yüzyıl nüfusuna kaynaklık eden tek defter olan 1478 tarihli defterden farklı olarak, Yahudi nüfusuna ait kayıtlar da yer almaktadır.

16. yüzyıla ait dört tahrir defterinden ilk ikisinde süreklilik gösteren bir nüfus artışı gözlemlenirken 1530 tarihli tahrir defterinde nüfusun gerilediği görülür (1502'de toplam şehir nüfusu 18.355 iken, 1519'da 28.020'ye ulaşmıştır). 1519 yılındaki kayıtlara göre şehrin nüfusu yaklaşık 23.000 kişiydi. 16. yüzyıla ait ilk iki kaynağa göre toplam şehir nüfusunda bir artış gözlemlenirken, 1519 yılındaki kayıtlarda, bir önceki (1502) kayda göre Hıristiyan ve Müslüman nüfusunda bir gerileme söz konusudur. Buradaki söz konusu nüfus artışını Yahudi topluluğu sağlamıştır (1502'de

---

(dul) kaydedilmişti. Beş ile çarpımı sonrasında 4250 Müslüman, 6089 Hıristiyan nüfus, toplamda da şehir 10.339 kişilik bir nüfusa sahipti. Bk. Pala, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Selanik*, s.19.

⁵² Pala, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Selanik*, s.19-21; Özgür Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1680)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, s.19-20.

⁵³ Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği*, s.16-17.

⁵⁴ Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği*, s.20-21; İhsan Turhan, *XVIII. Yüzyılda Selanik Yahudileri*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2018, s.38; Kiel, "Selânik", s.353.

754 hane olan Yahudi nüfusu, 1519'da 3143'e yükselmiştir).⁵⁵ 1530'a gelindiğinde toplam nüfus oranında bir azalma görülür. Bu azalma, kentin nüfusu içerisinde en büyük artış gösteren Yahudi topluluğu üzerinde de etkili olmuştur. 1530'da toplam nüfusu oluşturan 4587 haneden 2645 hanesini Yahudi nüfusu teşkil etmektedir.⁵⁶

Avrupa'dan gelen göçlerle şehrin hem Yahudi nüfusu hem de toplam nüfusu üzerinde devamlı bir artış yaşanmıştır. 1530 yılına gelindiğinde nüfusta yaşanan düşüş, Avrupa'nın farklı bölgelerinden Selânik'e gelen Yahudi topluluğunun Osmanlı İmparatorluğu içerisinde başka yerlere de dağıldığını göstermektedir.⁵⁷

Selanik'in nüfusuna dair bilgileri de içeren ve bize ulaşan en geç tarihli tahrir defteri hicrî 975 (1567-68) yılına aittir. Delilbaşı'nın bu defter üzerinde yaptığı çalışması, nüfus dağılımı hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Yaklaşık 17.000 nüfusuyla Yahudiler bu tarihlerde toplam nüfus içindeki en yoğun kesimdir. Onları yaklaşık 6.400 kişiyle Müslümanlar ve yaklaşık 3.800 kişiyle Hıristiyanlar takip etmektedir. Müslümanlar, 1519 yılındaki nüfusuyla kıyaslandığında istikrarlı bir seyir gösterirken, Hıristiyan nüfusunda düşüş yaşanmıştır. Bu kıyaslamada da Yahudi nüfusunun arttığı görülmektedir.⁵⁸

---

⁵⁵ Kiel, "Selânik", s.354; Ceylan İrem Gençer, *1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik'teki Kentsel ve Mimari Değişim*, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2012, s.75.

⁵⁶ Koçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği*, s.23.

⁵⁷ Koçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği*, s.23-24; Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, C. II, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2017, s.111.

⁵⁸ Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi mahallelerinin isimleri ve her birine düşen hane sayıları için bk. Delilbaşı, "16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik", s.75-78.

Tablo 2: XV. ve XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Selanik Nüfusu

Machiel Kiel'in Verileriyle									
Tarih	Kaynak	Müslüman		Hristiyan			Yahudi		Toplam
		Hane	Mücerred	Hane	Bive (Dul)	Mücerred	Hane	Mücerred	
1478	Tahrir Defteri	864		994					10.000
		4000-4300 Kişi		5000-6000 Kişi					
1502	Tahrir Defteri	1680		1237			686+ 68 (Alman Grubu)		27.000
							2500 Kişi		
1519	İcmal Tahrir Defteri	1374		1087			3143		28.000
1530	Tahrir Defteri								23.000
1568	Tahrir Defteri	746							21.000 (Yerli Halk)
Ayhan Pala'nın Verileriyle									
1478	Tahrir Defteri	850	86	993	281 (x4)	48			10.339
		4250 (%41.11)		6089 (%58.89)					
1500	Tahrir Defteri	1715	241	1234	454				17.301
		8575 Kişi (%30.45)		7986 Kişi (%28.34)			740 Kişi (Tahmini)		
1530	Tahrir Defteri	1239 (34'ü kira)	185 (3'ü kira)	905	159	134	2624		24.482
		6195 Kişi (%25.3)		5167 Kişi (%21.11)			13.120 Kişi (%53.59)		
1568	Tahrir Defteri	1218 (654'ü kira)	305 (27'si kira)	503 174 (Çingeneler)		970	3055	2137	23.880
		6090 Kişi (% 25.32)		2515 Kişi (%10.46-Çingeneler %0.72)			15.275 Kişi (%60.50)		
Melek Delilbaşı'nın Verileriyle									
1567/ 1568	Tahrir Defteri	Evli		Hanedeki Mücerred Sayısı	Mücerred	Sayı	Toplam		
Müslüman Haneler		575(x5)		6	290	3171	6384		
Kiradaki Müslüman Haneler		638(x5)		23		3213			
Hristiyanlar		523(5)		50	943		3758		
Yahudiler		2945(5)			2274		16999		
Toplam		4711(5)		79	3507		27141		

17 ve 18. yüzyıl nüfusunun değerlendirilmesi için farklı kaynaklara ihtiyaç vardır. Zira 15. ve 16. yüzyıllarda nüfusa ait bilgiler de içeren tahrir defterleri artık görülmemektedir. 17. yüzyıla ait resmî nitelik taşıyan tek kaynak, 1613 tarihli mufassal kayıdır. Bu yüzyıldan sonra şehrin nüfusuna dair yararlanılabileceğimiz kaynaklar, farklı tarihlerde şehri ziyaret etmiş seyyahların gezi notlarıdır. Seyyahların gözlemleri sonrası ortaya çıkan bu notlar her ne kadar kuşku ile yaklaşılması gerekse de göz ardı edilmemesi gereken kaynaklardır. Seyahatnameler oluşturuluşları bakımından subjektif metinler olsalar da şehir tarihlerinin demografi, sosyal hayat, mimari gibi alanlarına sağladıkları ipuçları ile yazıldıkları dönemin bir kesitini sunarlar.

1613 tarihli mufassal kayıt Selanik şehrinin nüfusunu oluşturan üç unsurun (Müslüman, Hıristiyan ve Yahudiler) hane bazındaki nüfusunu vermektedir. Bu deftere göre nüfus dağılımı; 1090 Müslüman, 561 Hıristiyan ve 2030 Yahudi hanesi şeklindedir. Bir önceki nüfus kaydıyla kıyaslandığında şehrin nüfusu gerilemiştir. Bu gerileme üç cemaati de etkilemiştir. Nüfusta yaşanan bu düşüşün sebebi olarak kolera ve veba salgınları gösterilebilir.⁵⁹

Osmanlı coğrafyasını gezip çeşitli yönleriyle anlatan Evliya Çelebi, H 1078 (1668) yılında Selanik'i de ziyaret etmişti. Çelebi, şehirden bahsederken mahallelerin isimlerini, sayısını ve buralarda kimlerin yaşadığı bilgisine değinir. Müslümanların yaşadığı 48 mahalleden söz eder ve en bilinen 6 tanesinin ismini zikreder.⁶⁰ Hıristiyanların yaşadığı 16 mahalle vardı ve bu mahallelerde çok farklı etnisiteden insanlar yaşamaktaydı. Bu mahallelerin sakinlerini; Rum, Ermeni, Frenk, Sırp, Bulgar ve Latinler oluşturmaktaydı. Hıristiyanların meskûn olduğu mahalleler Kelemerye Kalesi kapısı civarında kurulmuşlardı. Yahudiler, İskele Kapısı'nın iç tarafında 56 mahallede meskûnlardı. Ayrıca bu cemaatin şehrin çarşı-pazar gibi ticarî mekanların en iyi yerlerinde dükkanları vardı. Çelebi, Selanik şehrindeki bütün evlerin sayısını 33.000 olarak verir. Seyyah, şehrin sakinlerinden yalnızca Yahudilerin nüfusuna dair bir sayıdan bahseder ve 100 bine yakın olduklarını söyler.⁶¹ 1726 yılında şehri ziyaret eden Ukraynalı gezgin keşiş Vasili Grigorevic Barski, çeşitli diller konuşan, farklı etnisiteden insanlarla dolu bir şehirle karşılaştığından söz eder.⁶²

Selanik şehrinin 1800'lerin başında 50-60.000 olan nüfusu, 1820'lerde 40.000'lere kadar düşmesine rağmen, yüzyıl içerisinde artarak devam etmişti. 1840'larda 60.000 olan şehrin nüfusu, yüzyılın sonuna doğru 120.000'in üzerine çıkmıştır. Nüfustaki artış bir sonraki yüzyılda da devam etmiştir. 1905 yılında 150.000 olduğu tahmin edilen nüfus, 1912'de 160.000'e yükselmiştir.⁶³

Osmanlılar tarafından Selanik'in ilk kez kuşatılması ve fethinden sonraki süreçte şehirde büyük bir değişim yaşanmamıştı. Şehrin fatihi Türkler, şehirdeki bir

⁵⁹ Gençer, *1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik*, s.75.

⁶⁰ Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde bahsettiği Müslüman mahalleleri; Yedikule, Vardar, Kelemerye, Hortaç, Kasım Paşa ve Ayasofya'dır. Bk. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman, 8. Kitap, YKY, İstanbul 2016, s.87.

⁶¹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap, s.87-88.

⁶² Kiel, "Selânik", s.355.

⁶³ Basil C. Gaunaris, "Selanik", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, Ed. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.104.

kiliseyi camiye dönüştürmek gibi kısmi değişiklikler yapmışlardı.⁶⁴ Şehirdeki değişim, var olan kiliseyi camiye dönüştürmek gibi sembolik anlam da taşıyan küçük bir değişimdi. Fetihden sonraki süreçte Osmanlılar tarafından şehirde cami, hamam, han, bedesten gibi eserler inşa edildi. Osmanlılar şehri fethettiğinde, şehirde Bizans döneminden kalma en az 15 kilise bulunmaktaydı.⁶⁵ Bu kiliselerden bazıları camiye dönüştürüldü. Kiliseden camiye dönüştürülen yapılardan bazıları; Achairopoletos /Aziz Paraskevi Kilisesi (Eski Cuma Camii-1430)⁶⁶, Aziz Dimitri / St. Demetrius Kilisesi (Kasımiye Camii-1493)⁶⁷, Aziz Katarini (Yakup Paşa Camii-1500-1510)⁶⁸, Ayasofya Kilisesi (Ayasofya Camii-1520-1580)⁶⁹, Aya Yorgi -Rotonda- Kilisesi (Hortaç Süleyman Efendi Camii-1591)'dir.⁷⁰ Bunların yanı sıra Hamza Bey Camii (1467-1468)⁷¹, İshak Paşa Camii (Alaca İmaret-1484)⁷², Akça Mescid⁷³ gibi yeni yapılar da inşa edilmişti.⁷⁴

Diğer kamusal binaların inşasına fethin hemen ardından başlandı. Sultan II. Murad, şehirde bir çifte hamam ve han inşa ettirdi. Bu han 1920'ye kadar ayakta kalırken, hamam (Bey Hamamı-1444) günümüze kadar ulaştı.⁷⁵ Şehirde, 15. yüzyıl sonu ila 16. yüzyıl başında inşa edilen Pazar Hamamı (Yahudi Hamamı / Halil Ağa Hamamı / Kadınlar Hamamı / Pazar-ı Kebir Hamamı), 1520-1530 yıllarında Sancak Beyi Cezerizade Koca Kasım Paşa tarafından yaptırılan Paşa Hamamı ve 16. yüzyılın

⁶⁴ Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri*, s.42.

⁶⁵ Kiel, "Selânik", s.353.

⁶⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri-Bulgaristan Yunanistan Arnavutluk*, C. IV, 5. Kitap, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1982, s.256.

⁶⁷ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*, C. IV, 5. Kitap, s.257.

⁶⁸ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*, C. IV, 5. Kitap, s.264.

⁶⁹ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*, C. IV, 5. Kitap, s.256.

⁷⁰ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*, C. IV, 5. Kitap, s.261; Kiel, "Selânik", s.353-354; Gençler, *1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik*, s.98-99. Kiliseden camiye çevrilen yapıların detaylı bilgisi için bk. Gençler, *1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik*, s.100.

⁷¹ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*, C. IV, 5. Kitap, s.259-260.

⁷² Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*, C. IV, 5. Kitap, s.255.

⁷³ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*, C. IV, 5. Kitap, s.255.

⁷⁴ Kiel, "Selânik", s. 353-355; Gençler, *1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik*, s.100; Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri*, s.52. Mazower, eserinde on beşinci yüzyıl kayıtlarından elde ettiği bilgiler ışığında yerel ileri gelenlerin adına inşa edilmiş diğer camilerin isimlerinden de bahseder. Bunlar; Sinan Bey, dalyan sahibi Mehmed, Hoca Burhan, Karaferyeli Mustafa, Hacı Mehmed, Hacı Hasan, Hacı İsmail, Hacı Kemal, Hacı Ahmed ve Kadı Abdullah adına yapılan camilerdir. Bk. Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri*, s.53.

⁷⁵ Kiel, "Selânik", s.353. Mazower, Bey Hamamı'nın 1960'a kadar hizmet verdiğini ancak günümüzde sıcak ve soğuk su akışının kurduğunu belirtir. Bk. Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri*, s.55.

son çeyreğinde inşa edilen Yeni Hamam bulunmaktaydı. Ayrıca şehirde medrese ve baruthane⁷⁶ gibi kamusal ve askerî başka yapılar da mevcuttu.

Şehri ziyaret eden seyyahlar eserlerinde şehrin mimarisine de yer vermişlerdir. 1590'lı yıllarda şehre gelen Âşık Mehmed, şehirde 11 caminin bulunduğu bahseder. Bu camilerden 7 tanesi kiliseden camiye dönüştürülmüş, 4'ü de fetihten sonra inşa edilmiştir.⁷⁷ Seyyah camiler dışında, Selanik'te 70-80 adet mescit; sekiz-dokuz tane hamam (dördü çifte hamam);⁷⁸ bir bezzâzistân ve büyük hanlar olduğu bilgisine yer verir.⁷⁹

Şehri farklı tarihlerde ziyaret etmiş olan seyyahların gözlemleri sosyal ve ekonomik durumu ortaya koymak için de faydalı bilgiler sağlamaktadır. Âşık Mehmed hamam, han ve bezzâzistan gibi şehrin önemli ticarî mekanlarından, özellikle Yahudilerin işlediği dokumaların niteliğinden söz eder. O, şehirde 8-9 adet hamamın bulunduğunu söyler ve bunların çeşitli niteliklerinden bahsetmesine rağmen ticarî niteliklerine değinmez. Şehirde mevcut hanların ekserisinin Yahudi meskeni olduğunu, özellikle de Sinan Paşa Cami'nin vakfına ait olan Malta Hanı'nın Yahudilerin oturduğu yerlerden olduğunu söyler.⁸⁰

Şehri ziyaret eden bir diğer Osmanlı seyyahı, H.1078 (1668) yılında şehre gelen Evliya Çelebi'dir. Seyyah, şehri anlatmaya kalesinden başlar, konumuna ve

⁷⁶ Selanik kalesinin önemli bölümlerinden birini teşkil eden baruthanenin, bir de deposu mevcuttu. 20 Şubat 1664 tarihinde kale dışında bir baruthane kurulmasının istenmesiyle, Müftü Değirmeni denilen mevkide baruthane inşa edildi. Selanik Baruthanesi, Rumeli'deki kale ve donanmaların barut ihtiyacını karşılamaktaydı. Baruthanenin güherçile ihtiyacı genellikle Serez, İştîp, Koçana ve Köprülü'den temin edilmekteydi. 18. yüzyıl boyunca baruthanede ortalama 1.500-2.000 kantar barut üretilmekteydi. 1793 yılında Baruthaneler Nezareti'nin kurulmasıyla, Selanik Baruthanesi bu nezarete bağlandı. Talepleri karşılayamayan baruthane, 1796 yılında kapatılarak güherçile ocakları, gelirleri ve malzemeleri Azadlu Baruthanesi'ne nakledildi. Bk. Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, TTK, Ankara 2006, s.10-14.

⁷⁷ "...sür-ı medîne-i Selânik dâhilinde ikâmet-i salât-ı cum'a olunur on bir `aded câmi'-i zîbâ ve mescid-i dil-güşâsı vardır. Yedi `adedi binâ-i kâfirîdür. Kabl'el-feth kenâyis-i Nasârâ idi ve dört `adedi binâ-i İslâm'dur ki ba'de'l-feth ashâb-ı hayrât ve erbâb-ı müberrât-ı ehl-i İslâm şey'en fe şey'en binâ itmişlerdir..." Âşık Mehmed, şehirdeki 11 adet caminin isimlerini şu şekilde sıralar: Câmî-i Kâsımîyye, Câmî-i Atîk, Câmî-i Ayasofya, Câmî-i Kâsım Paşa-yı Cezerî, Câmî-i Ya'kûb Paşa, Câmî-i Sarây, Câmî-i Sinân Paşa, Câmî-i İshak Paşa, Câmî-i Pişmâniyye, Câmî-i Hamza Bey ve Câmî-i Akça (son dört cami fetihten sonra inşa edilen camilerdir). Bk. Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, C. III, s.986-989.

⁷⁸ Bu hamamlar; Bey Hamamı, Mustafa Paşa Hamamı, Hüsvrev Kethüda Hamamı, Halil Ağa Hamamı, Kule Hamamı, Şenkel Hamamı, Cezerî Kâsım Paşa Hamamı ve Hamam-ı Atîk'dir. Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, C. III, s.989-990.

⁷⁹ Âşık Mehmed hanlardan yalnızca üçünün adını zikreder; Mustafa Paşa Hanı, Sulica Hanı ve Malta Hanı. Bk. Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, s.990.

⁸⁰ Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, C. III, s.989-990.

boyutuna dair bilgiler verir.⁸¹ O, şehirde devlet ileri gelenleri tarafından yaptırılmış 150 adet ibadethanenin olduğundan söz eder ve 18 tane caminin adını sayar.⁸² Evliya Çelebi'nin eserinde yer verdiği camilerden yedisi günümüze kadar ulaşmıştır.⁸³ Ayrıca içlerinde cami olmaya müsait genişlikte mescitlerin de bulunduğu 150 adet mahalle mescidinden bahseder.⁸⁴ Evliya Çelebi'nin eserine konu olan şehirdeki diğer eserler; hamamlar, hanlar ve bedestendir. Şehirde 11 hamam⁸⁵ olduğundan söz eden seyyah, şehrin ticarî mekanlarından, çeşitli işler yapan esnaflarından ve dokumacılarından bahseder. Evliya'nın eserine göre; o tarihlerde şehirde 16 tüccar hanı, 170 su değirmeni ve 4.400 dükkânlı çarşı ve bir bedesten bulunmaktadır. Şehrin her sokağında esnafların bulunduğunu ve bunların bu sokaklarda bulunan çarşı ve pazarlarda iş yaptıklarını söyler. Bu çarşı ve pazarlardan; Tahtakale Pazarı, Mısır Çarşısı, Halıcılar Pazarı, Kavaflar Pazarı, Terziler Çarşısı, Takkeçiler ve Kavukçular Çarşısı'nın isimlerini verir. İnsanların buluşup sosyalleştiği mekanlar olarak; humhane, meyhane, bozahane ve kahvehanelerden bahseder. Özellikle kahvehanelerde müzikli eğlencelerin yapıldığını, meddah ve taklitçilerin, âşıkların, şairlerin, seyyahların ve maarif erbabının buralarda toplanıp *Hüseyn Baykara* meclisleri düzenlediklerini söyler.⁸⁶

Ayrıca şehirde pek çok Osmanlı şehrinde olduğu gibi vakıf eserlerine de rastlanmaktadır. 15. yüzyılın ilk yarısından itibaren kiliseden camiye dönüştürülen yapıların bakımı ve yeni camilerin inşası ve ihtiyaçları için vakıflar kuruldu. Gazi Evrenos Bey ve ailesinin, bölgede, Selanik'in de içinde bulunduğu pek çok kazada vakıfları vardı. Gazi Evrenos Bey'in oğlu İsa Bey bir cami ve okul inşa ettirdi. II. Bayezid de Selanik'te 300'den fazla dükkân ve evin gelirini Kasımiye Camii'nin bakımı için tahsis etmişti. Sonraki yüzyıllarda da pek çok devlet adamı (İshak Paşa, Koca Mustafa Paşa, Makbul İbrahim Paşa, Damad Mustafa Paşa gibi) ve hanedan

⁸¹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap, s.78-79.

⁸² Büyük Ayasofya Camii, Eski Camii, Sultan Hortaç Camii, Cezerî Kasım Paşa Camii, Alaca İmaret Camii, Süleyman Paşa Camii, Hamza Bey Camii, Sinan Paşa Camii, Sakıye Camii, İki Lüleli Camii, İki Şerefeli Camii, Akça Camii, Kara Ali Bey Camii, Topal Camii, Eski Saray Camii, Seyfullah Camii, Davud Paşa Camii, Burmalı Camii. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap, s.82-85.

⁸³ Kiel, "Selânik", s.355.

⁸⁴ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8.Kitap, s.85.

⁸⁵ Bu hamamlar; Küçük Hamam, Kadıasker Hamamı, Ayasofya Hamamı, Halil Ağa Hamamı, Yeni Hamam, Tahtakale Hamamı, Buğluca Hamam, Kule Hamamı ve 3 adet Sultan Bayezid hamamıdır. Bu hamamlardan yalnızca Bey Hamamı'ndan (II. Murad Hamamı) detaylı şekilde bahseder. Bk. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap, s.86.

⁸⁶ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap, s.86-88.

üyesi (Kanuni Sultan Süleyman'ın torunu Hâce Ayşe Sultan gibi) gelirleri camilere aktarılmak üzere vakıflar kurdu.⁸⁷

Bunun dışında şehirde, Selanik dışında kurulmuş vakıfların gayrimenkulleri de bulunmaktaydı. II. Bayezid döneminde İstanbul merkezinde cami, türbe, aşhane- imaret, sıbyan mektebi, tabhane, medrese, hamam ve kervansaraydan oluşan külliye gelir sağlamak ve hizmetlilerin masraflarını karşılamak üzere İstanbul, Bursa, Edirne, Selanik gibi pek çok şehirde gayrimenkuller vakfedilmişti.⁸⁸ Selanik'te külliye için vakfedilen gayrimenkuller çok çeşitli akarlardan oluşuyordu. Külliye gelir sağlayan akarlar arasında; bezzazistan-çarşıda yer alan dükkanlar ile mahzen, serhane (paçacı dükkânı), hamamlar, değirmenler, han ve kervansaraylar bulunuyordu. Sonraki yüzyıllarda vakfın, Selanik'teki gayrimenkullerinin sayısında ve gelirlerinde artış olmuştu.⁸⁹

Sosyo-ekonomik müesseselerle giderek büyüyen ve gelişen Selanik'te ticaret de önemli idi. Hem karadan hem denizden takip edilen yolların önemli durak noktalarından biri olan şehir, Roma döneminden itibaren kullanılmaya başlanan *Via Egnatia* sayesinde ticarî bir merkez haline gelmiştir. Adriyatik'ten Karadeniz'e Tuna'dan Ege denizine kadar uzanan eksenler üzerindeki ana yolların kesişim noktasında bulunmasından dolayı Selanik limanı ön plana çıkmıştır.⁹⁰ 16. yüzyılda Selanik limanı, Piri Reis'in tarifine göre, üç yüz gemiyi barındırabilecek büyüklüğe sahiptir. 17. yüzyılda uluslararası bir ticaret merkezine dönüşen Selanik'te, çeşitli uluslardan farklı diller konuşan insanlar dikkat çekmektedir.⁹¹

Osmanlılar şehri fethettiklerinde şehirde meskûn ana etnik grup Rum Hıristiyanlardır. 16. yüzyılda Selanik'in çevresindeki bölgelerden gelen (Arnavutluk, Kuzey Epir ve Batı Makedonya) Rumların çoğu taş ustasıdır. Rumların ekonomik uğraşları sonraki yüzyıllarda artarak devam etmiştir. Özellikle 18. yüzyılda Rumların ticarete ilerleme kaydettikleri gözlemlenir. Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa devletleriyle yaptığı ticarete Rumların etkin olduğu görülür. Ayrıca Rum cemaatinin

---

⁸⁷ Vasilis Dimitriadis, "Via Egnatia Üzerindeki Vakıflar", *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, Çev. Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.94-102.

⁸⁸ Meryem Kaçan Erdoğan, "II. Bayezid'in Selanik'teki Vakıf Akarları", *Türkiye Günlüğü*, S. 133-Kış 2018, s.113.

⁸⁹ Kaçan Erdoğan, "II. Bayezid'in Selanik'teki Vakıf Akarları", s.114-121.

⁹⁰ Gaunaris, "Selanik", s.105.

⁹¹ Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri*, s.135.

örgütlenme yapısı, sosyal ve ekonomik faaliyetlerin yürütülmesinde etkin bir rol oynamaktadır.⁹²

Şehirde Osmanlı fethiyle birlikte Türk etnik grubu da görülmeye başlamıştır. Buraya yerleşen Türkler, sosyal alışkanlıklarını ve ekonomik faaliyetlerini de beraberinde taşımışlardır. Türklerin en fazla faaliyet gösterdiği iktisadî alan; yünlü dokumacılıktır. Diğer alanlar ise; terzilik, ipek dokumacılığı, deri işçiliği, boyacılık, kuyumculuk, bakırcılık, nalbantlık, at arabası tamirciliği, sarraçlık, bakkallık, kasaplık, sabun imalatı, semercilik, boyacılık ve katiplik gibi meslek ve iş kollarıdır.⁹³

Selanik'e iskân edilen Türk nüfusunun içinde konar-göçer yörükler ve Evlâd-ı Fatihân de yer almaktadır. Yörükler madenlerin işletilmesinde, kale inşası ve onarımında, yol ve su yollarının bakımı ve onarımında görevlendirilmişlerdir. Evlâd-ı Fatihân grubu ise yolların bakımı, güvenliği gibi hizmetlere memur edilmişlerdir.⁹⁴

Selanik'e göçlerle gelip yerleşen Yahudilerin özellikle dokumacılık sanayisine önemli katkıları olmuştur. Bunun yanı sıra Yahudiler ticaret, tıp, finans, eczacılık, silah sanayi gibi alanlarda da faaliyet göstermişlerdir.⁹⁵ Kasaplık, duvar ustalığı, demircilik, bakırcılık, marangozluk, çömlekçilik, sepicilik, arabacılık, iplikçilik, kunduracılık, terzilik, hamallık, çinicilik, tenekecilik, cam üflemeçiliği, elmas tıraşlamacılığı, mühür kazımacılığı gibi meslekler uğraştıkları diğer iş kolları arasında yer almıştır.⁹⁶

Yaptıkları bunca işe rağmen Yahudiler asıl yün dokumacılığıyla ün kazanmışlardır. Yahudi yün dokumacılığı için önemli bir gelişme, Yeniçeri Ocağının ihtiyaçlarının, onların dokuma ürünleriyle karşılanmasına karar verilmesiyle olmuştur. Artık yün dokumacılığı devletin önemseydiği ve denetimi altına aldığı bir alan haline gelmiştir. Hatta devlet, Yahudi cemaatinin vergi yükümlülüklerini, ürettikleri çuhalarla karşılamalarını kabul etmiştir.⁹⁷

⁹² Gençer, *1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik*, s.83-84.

⁹³ Kiel, "Selânik", s.354.

⁹⁴ Mehmet Ali Gökaçtı, *Geographika Yeniden Keşfedilen Yunanistan*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.343-344.

⁹⁵ Gençer, *1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik*, s.81.

⁹⁶ Gençer, *1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik*, s.82; Gilles Veinstein, "Seküler Bir Paradoks", *Selânik 1850-1918*, Der. Gilles Veinstein, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.64.

⁹⁷ Veinstein, "Seküler Bir Paradoks", s.65-67. Selanik Yahudilerinin dokumacılıktaki hünerleri, Evliya Çelebi'nin de dikkatini çekmiştir. "İbretlik bukalemun nakışlı" diye övdüğü Selanik dokumalarının yeniçeriler tarafından da kullanıldığını belirtir. Burada işlenen peştamal ve halı gibi dokumaların Rum, Arap ve Kırım gibi çeşitli yerlere ihraç edildiği bilgisini verir. Bk. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap, s.90.

16. yüzyılın sonlarına doğru İngiliz dokumalarının Osmanlı pazarına girmesiyle Yahudi dokumacılığı zor duruma düşmüştür. Dokumacılık sanayisinin uğradığı bu gerileme, Yahudilerin bir kısmının İzmir, Manisa gibi başka Osmanlı şehirlerine göç etmelerine neden olmuştur.⁹⁸ Ticaretteki Batı etkisinin 18. yüzyılda da devam etmesi Yahudi dokumacılığına büyük zarar vermiştir. Dokuma sanayisindeki düşüş devam edince, 19. yüzyılda şehir bütün dokumacılarını kaybetmiştir.⁹⁹

Selanik şehrini ziyaret eden seyyahlar arasında Ukraynalı bilgin ve gezgin keşiş Vasili Grigorevic Barski de yer almaktadır. Barski şehre 1726 yılında gelmiştir. Barski Almanya, Eflak, Bulgaristan, Sırbistan, Dalmaçya, Makedonya ve Ukrayna gibi çeşitli Avrupa ülkelerinden gelen kişilerin burada ticaret yaptığını görmüştür. Bu tüccarların pek çoğunun ise Yahudi asıllı olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁰ Bu durum hem Selanik'te yaşayan hem de şehre dışarıdan gelen Yahudilerin ticaret üzerinde ne kadar etkin bir rol oynadıklarını göstermektedir.

Şehirde ticarî faaliyetlerin yanı sıra ekonomik faaliyetler de son derece önemliydi. Selanik'te devletin finansal ihtiyaçlarının kaynağı olan gümüş madenleri, tuzun tedarik edildiği tuzlalar ve askerî gereksinimleri karşılamak amacıyla kurulan baruthane gibi işletmeler de bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde gümüş tedariğinde yaşanan zorluklar ekonomik sorunlara yol açıyordu. Bu sıkıntılar, Kanunî Sultan Süleyman döneminde İbrahim Paşa'nın Macaristan'dan getirdiği Yahudi metalürjistler ve Sidrekapı'da açılan madenlerle aşılmaya çalışıldı. Bu madenler imparatorluktaki en büyük gümüş merkezleri haline geldi. Yahudiler bu madenlerde hem madenin işlenmesinde hem de finansal işlerin yürütülmesinde görev aldılar.¹⁰¹ Selanik'te faaliyet gösteren bir diğer maden işletmesi de tuzlardı. Padişah hassı olan, 16. yüzyılda olağanüstü vergilerden muaf tutulan Selanik'in başlıca gelirlerinin bir kısmı da tuzlardan elde ediliyordu.¹⁰²

Rumeli ve çevresindeki kaleler ve donanmanın ihtiyaçlarını karşılamak için 1664 yılında kurulan baruthane, kapatıldığı 1793 yılına kadar hizmet vermiştir. Buradaki barut üretiminin maliyeti her ne kadar düşük de olsa istenilen kalitede üretim olmamıştır. Barut üretimi için gerekli güherçilenin temininde de büyük sorunlar

⁹⁸ Kiel, "Selânik", s.355; Gençer, *1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik*, s.75-76.

⁹⁹ Veinstein, "Seküler Bir Paradoks", s.72.

¹⁰⁰ Kiel, "Selânik", s.355.

¹⁰¹ Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri*, s.68.

¹⁰² Gökaçtı, *Geographika*, s.331.

yaşanmıştır. 18. yüzyıl boyunca yıllık ortalama 1.500-2.000 kantar üretim yapılmasına rağmen bir türlü istenilen kaliteye ulaşamaması sonucu baruthane 1793 yılında kapatılmıştır.¹⁰³

Demografik, ekonomik ve ticarî açıdan önemli bir şehir olan Selanik'te sosyal açıdan bazı gelişmeler, karışıklıklar ve sıkıntılar da yaşanmıştır. Bunları ortaya koymak şikâyet defterinin tutulduğu dönemin sosyal atmosferini ve ortamını anlayabilmek açısından önemlidir. Askerî seferler, seferber edilen askerlerin taşkınlıkları, bozulan asayiş, eşkıyalık, salgın hastalıklar,¹⁰⁴ kıtlık, ekonomik bunalımlar, idarecilerin kötü yönetimi,¹⁰⁵ devletin güç kaybıyla gelen denetimsizlik, Lale Devri¹⁰⁶ örneğinde de olduğu gibi toplumsal değişim dönemleri, taht değişimi ve bu değişimle yaşanan sorunlar¹⁰⁷ toplumsal ortamın oluşmasındaki unsurlardır.

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin Girit'i fetih girişimi ve sonrasında devam eden savaş koşulları Selanik şehrini de etkisi altına almıştı. Selanik, Girit kuşatması esnasında Venediklilerin saldırılarına maruz kalmıştı. 17. yüzyılın son çeyreğindeki Osmanlı ordusunun sürekli sefer halinde olması, Selanik şehrine fazladan bir yük de getirmişti.¹⁰⁸

1715 yılında Mora Adası, Venedikliler tarafından ele geçirilmiş ve Osmanlı ordusu adayı tekrar fethetmek için harekete geçmiştir. Mora Adası fethi için hazırlanan ordu bir ay boyunca Selanik'te konakladı. Ordunun ihtiyaçlarını Selanik'ten karşılaması, şehrin sakinlerini zor duruma düşürdü. Mora Seferi sonrası şehre uğrayan yeniçeriler, şehrin Yahudi mahallelerine saldırdı. İlerleyen süreçte özellikle yeniçeriler ayaklanmış ve şehir sakinlerine birçok zulümde bulunmuştur. Yeniçeriler 1721 yılında maaşlarını alamadıkları için isyan etmiş; dükkânları ve Yahudi mahallelerini

¹⁰³ Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire*, s.11-14.

¹⁰⁴ Selanik'te yaşanan salgın hastalıklar özellikler vebanın 1550 ila 1779 yılları arasındaki etkisi için bk. Neslihan Ünal, *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*, İmge Kitabevi, Ankara 2015, s.241-243.

¹⁰⁵ Ünal eserinde Selanik Kadısı Mirzazade Salim'in haksız uygulamalarından ve şikâyetler sonrasında Osmanlı yönetiminin müdahalesi örneğini vermektedir. Bk. Ünal, *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*, s.245.

¹⁰⁶ Lale Devri olarak adlandırılan dönemin Patrona Halil İsyanıyla sona ermesinden sonra Selanik şehrinin de aralarında bulunduğu bazı şehirlerde yeniçeri zulümleri görülmüştür. Bk. Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, Çev. Meriç Sobutay, Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s.192

¹⁰⁷ Osmanlı Devleti'nde taht değişiminin yaşandığı dönemlerde bazı sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Örneğin 1703'te Sultan II. Mustafa tahtından indirilince, Selanik'teki yeniçeriler Yahudi mahallelerini yağmalamışlardır. Diğer benzer bir örnekte ise; 1757 yılında III. Osman'ın ölümüyle doğan kargaşa sonrasında Avrupa yakasındaki Osmanlı şehirlerinde, şehir sakinleri yeniçerilerin zulmüne maruz kalmıştır. Bk. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, s.190-191

¹⁰⁸ Ünal, *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*, s.243-244.

yağmalayarak büyük bir tahribat yaratmışlardır. Yeniçeriler benzer eylemlerine 1727, 1752, 1758 ve 1763 yılında da devam etmiştir.¹⁰⁹

---

¹⁰⁹ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, s.191-192

2. BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ŞİKÂYET MEKANİZMASI

2.1. ŞİKÂYET HAKKI VE KULLANIMI

Osmanlı Devleti'nde şikâyet hakkının kullanımını anlamak için, devlet ve toplum anlayışının kökenine bakmak gerekmektedir. Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren kurumlarını meydana getirirken Türk-İslâm devlet geleneğinden faydalanmıştır. Osmanlı'nın devlet anlayışı esas itibarıyla Orta Asya ve İslâm devlet¹¹⁰ geleneğine dayanmaktaydı. Bu iki temel geleneğin şekillendirdiği devlet ve toplum anlayışına İran ve Bizans devlet geleneğinin katkılarını da unutmamak gerekir. Çeşitli siyasî düşüncelerin ve anlayışların bir araya gelmesiyle kendine özgü bir devlet ve toplum yapısı ortaya çıkmıştır.¹¹¹

İslâm siyaset düşüncesi üzerine pek çok düşünür felsefe, siyaset bilimi ve toplum bilimi gibi alanlarda verdikleri eserler ve düşünceleriyle katkıda bulunmuşlardır. Bahsedilen isimler düşüncelerini ortaya koyarken devletin konumunu ve niteliğini de açıklamaya çalışmıştır. Farabî'ye göre devleti meydana getiren bütün unsurlar, “canlı varlığın (devletin) hayatını tam kılmak ve onu bu canlı durumda tutmak için birbiriyle yardımlaşan tam ve sağlıklı bir bedene benzer”. Ayrıca ona göre toplum tabakalar halindedir. Bu tabakalaşma yöneticiden başlayarak aşamalar halinde toplumsal yapıyı oluşturmaktadır. Tabakaların durumunu ve tabakalar arasındaki ilişkiyi, insanların sahip olduğu yetenekler ve özel nitelikler belirlemektedir.¹¹²

Farabî'nin devleti canlı bir organizma olarak nitelemesi kendisinden sonra gelen düşünürler tarafından da kullanılmıştır. İbn Haldun, Farabî'nin devleti insana benzettiği modeli, devletin ömrü meselesiyle açıklama yoluna gitmiştir. Ona göre devletlerin ömrü genellikle üç neslin ömrü uzunluğundadır.¹¹³ Devletler de insanlar gibi büyüme, gelişme ve ihtiyarlık aşamalarından geçerek var olmaktadır.¹¹⁴

¹¹⁰ İslâm düşüncesi içerisinde devlet ve devlet anlayışı hakkında daha fazla bilgi için bk. Ahmet Davutoğlu, “Devlet”, *TDVİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 234-240.

¹¹¹ Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 55-56.

¹¹² Farabî, *İdeal Devlet*, Çev. Ahmet Arslan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 98-101.

¹¹³ İbn Haldun, *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, C. 1, İstanbul 2015, s. 392-393.

¹¹⁴ “Devletin bu ömrü bir şahsın ömrü mesabesindedir. Şahıs, “duraklama yaşı”na (sinn-i vukûf) kadar ziyadelik gösterir. Sonra “dönüş yaşı”na (sinn-i rucû) yüz tutar. (sinn-i vukuftan evvel de sinn-i neşv ü nema vardır). Bunun için “devletin ömrü yüz yıldır”, diye halkın dilinde dolaşıp duran meşhur bir söz vardır. Onun mânası işte budur, onu böyle itibar et”. (İbn Haldun, *Mukaddime*, C. 1, s.394); Hilmi Ziya

İslâm siyaset düşüncesi içinde oluşan organik toplum anlayışı, Ortadoğu'daki klasik dörtlü katman olan Erkân-ı erba'a ile birlikte tabakalaşma modeline dönüşmüştür. Bu tabakalaşma modeli pek çok düşünür tarafından da kullanılmıştır.

Bu anlayış, toplumsal gerçekliklerin hâkim olduğu bir ayrımdır. Bireyin bir tabakadan başka bir tabakaya geçişi, tabaka sistemini bozacağı düşüncesiyle yasaklanmıştır. Sistemin bozulması, devletin çöküşü ile eşdeğer görüldüğünden yasağa uyulmasının gerekli olacağı öngörülüyordu. Erkân-ı erba'aya göre toplum dört katmandan oluşmaktaydı. Bunlar; kılıç ehli, kalem ehli, tüccarlar-zanaatkârlar ile çiftçilerdir.¹¹⁵ Bu dörtlü toplumsal katman zamanla değişime de uğramıştır.

Adâletin tesisi ve zulmün ortadan kaldırılması Osmanlı öncesi devlet ve toplum anlayışı içinde, Sasâni ve diğer İslâm devletlerinde de karşılaşılan bir durumdur. Bahsedilen devlet ve toplumlarında divanlar kurulması ve bizzat hükümdarın halkın şikâyetlerini dinleyerek bu sorumluluğunu yerine getirmeyi amaç edindiği görülmektedir. Haksızlığa ve zulme karşı kurulan divanlara herkes başvurarak şikâyetlerini dile getirebilirdi.¹¹⁶

Yusuf Has Hacib¹¹⁷ ve Kınalızâde Ali Çelebi¹¹⁸ gibi İslâm siyaset düşünürleri, adâletin sağlanması yolunu, Eski Hint-İran siyaset teorisi olan daire-i adliye teorisiyle

---

Ülken, *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslâm Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2017, s. 242.

¹¹⁵ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 32-34.

¹¹⁶ Herkesin başvurusuna açık olan bu divanlar Mezâlim Dîvânı, Dâru'l- 'adl veya Dîvân-ı 'Âlî olarak adlandırılmaktadır. Bk. Halil İnalçık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yayınları, İstanbul 2005, s. 17.

¹¹⁷ Yusuf Has Hacib *Kutadgu Bilig* adlı meşhur eserinde bu toplumsal tabakalaşmadan şu şekilde bahseder:

"Dünyanın bilge beyi nasıl hazine toplar
Erat nerede olsa hazır hazineyi alır

İl tutmak için erat ve ordu gerek
Eratı tutmak için de mal gerek

Bu malı elde etmenin gereği halkın zengin olmasıdır
Halkın zenginliği için doğru yasalar konulmalıdır

Bunların birisi kalırsa dördü de kalır
Dördü de kalırsa beylik çürür." Bk. Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev. Ayşegül Çakan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015, s.168.

¹¹⁸ Kınalızâde Ali Çelebi'nin *Ahlâk-ı Alâ'î* adlı eserinde daire-i adliye teorisi şu şekilde geçmektedir:

"Adldır mücib-i salâh-ı cihân
Cihân bir bâğdır dîvânı devlet
Devletin nâzımı şerî'attir
Şerî'ate olamaz hiç hâris illâ melik
Melik zabt eylemez illâ leşker

açıklamaya çalışmışlardır.¹¹⁹ Bu teoride daire-i adliye: “Hükümdar askersiz kuvvet sahibi olamaz; parasız asker olmaz; tebânın refahı olmadan asker olmaz ve adâlet olmadan halk müreffeh olamaz” şeklinde ifade edilmekteydi.¹²⁰

Şikâyet hakkı, kurumsal bir nitelik kazanmadan önce de bazı uygulamalarla karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulamalar kurumsal bir nitelik kazanamadan kendi dönemlerine mahsus olarak kalmışlardır. Şikâyet hakkının İslâm coğrafyasında ilk uygulamalarına, İslâmiyet’in de doğduğu yer olan, aynı zamanda bir kent devleti olan Mekke şehrinde rastlanmaktadır. Hilfü’l-Fudûl örneğinde de olduğu gibi, böyle bir uygulama İslâmiyet’ten önce başlamış, İslâmiyet’in gelişinden sonra da varlığını bir süre daha devam ettirebilmiştir. Uygulamanın benzer örneklerine Türk-İslâm coğrafyasında da rastlanmıştır.

Hükümdarın mutlak hâkim olduğu devlet anlayışında, otoriteyi elinde bulunduran kişi olarak haksızlığı önleme ve zulmü ortadan kaldırma olarak anlaşılan ‘*adl*, hükümdarın en önemli göreviydi. Hükümdarın bizzat tebaanın şikâyetlerini dinlemesi bu düşüncenin gereğidir. Nizâmü’l-mülk, *Siyâsetnâme* adlı eserinde padişahın haftada iki kez halkın şikâyetlerini dinlediğini ve hakk olanın yerine getirildiğini söyler. Şikâyet hakkının bu denli hassasiyetle uygulanması, zalimlere korku verecek ve onların zulüm olarak adlandırılan bir eylemde bulunmasını engelleyecekti. Şikâyete, devlet memurlarının usulsüz bir davranışı, hatta padişahın haksız bir uygulaması da konu olabilirdi. Şikâyetlere kulak verme, padişahın mutlak otoritesini göstermede en iyi yoldu. Böylece divan, verilen şikâyet hakkı ile padişahın adâletinin uygulandığı bir makam kimliği kazanmıştır. Bütün Türk-İslâm devletlerinde divan ve şikâyet hakkı önemli bir yere sahipti.¹²¹

Kökeni İslâmiyet öncesine dayanan Hilfü’l-Fudûl, kurumsallaşamadan, sadece bir dönem uygulamada kalan, haksızlığa karşı oluşturulan bir ittifaktır. Hilfü’l-Fudûl, şikâyet hakkına verilebilecek en erken örneklerdendir. Bu uygulama, İslâmiyet’ten önce Mekke’de zulme uğrayanların hakkını almaları için yapılan iki antlaşmadan

---

Leşkeri cem’ edemez illâ mâl

Mâli kesb eyleyen ra’iyyettir

Ra’iyyeti kul eder pâdişâh-ı âleme adl” (Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâ’i*, Haz. Mustafa Koç, Klasik Yayınları, İstanbul 2015, s. 532.

¹¹⁹ Halil İnalçık, “Şerî’at ve Kanun, Din ve Devlet”, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yayınları, İstanbul 2005, s. 46.

¹²⁰ Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde*, s. 57.

¹²¹ İnalçık, *Kutadgu Bilig’de*, s. 17.

meydana gelmektedir. Bu ittifak, Mekke’de yaşayan halkın, hac ve ticaret için şehre gelenlerin uğradığı haksızlık ve zulme karşı oluşturulmuştur. Bu antlaşmalardan ikincisine Hz. Muhammed de dahil olmuştur. Hilfü’l-Fudûl antlaşması yeni katılımlara izin vermediği için, antlaşmada bulunan son üyenin de ölmesi ile uygulama son bulmuştur. Antlaşmanın kendine has koşulları nedeniyle uygulama kurumsal bir nitelik kazanamadan sonlanmıştır.¹²²

İslâmiyet’in ilk dönemlerinde şikâyet kabul eden en önemli makam Hz. Muhammed’in bizzat kendisiydi. O’nun hukuk ve genel ahlâk ilkeleri ile bağdaşmayan davranışlara karşı adâleti sağlamakla meşgul olduğu bilinmektedir. O’nun bu tutumunu mezâlimin ilk uygulamaları olarak kabul edenler olmuştur. Hz. Muhammed sonrasında benzer uygulama ve davranışlara, kendisinden sonra gelen dört halife döneminde de rastlanılmaktadır. Halifelerin her biri hac ve umre zamanlarını Müslümanların şikâyetlerini dinlemek için bir fırsat bilmişlerdir. Hac için Mekke’de bir araya gelen Müslümanlar uğradıkları zulüm ve haksızlıkları halifeye bildirmişlerdir. Hz. Ömer, her yıl valileri hacca çağırarak, hacılara valilerden şikâyetçi olup olmadıklarını sormuştur. Hz. Ömer’in bu uygulaması kendinden sonra gelen halifeler tarafından da kabul görmüştür.¹²³

Hz. Muhammed ve halifelerden başka sonraki dönemlerde de yöneticiler şikâyet dinleme geleneğini devam ettirmişlerdir. Halkın şikâyetlerini dinleme yalnızca İslâmiyet sonrası ortaya çıkan bir uygulama değildir. Nizâmü’l-mülk, *Siyâsetnâme* adlı eserinde bu uygulamanın daha önceki zamanlarda da var olduğundan bahsetmektedir. Nizâmü’l-mülk, Acem şahlarının bir alanda toplanmış zulme uğrayanların şikâyetlerini dinlediğinden söz eder. Acem şahlarının, zulme uğrayanları daha iyi görmek ve dinlemek için, atlarının üzerinde kurulan bir mahfilde, bir alanda bulunduğu görülmektedir. Böylelikle şikâyetçiler, şah ile hiçbir engelle karşılaşmadan ve bir aracıya ihtiyaç duymadan doğrudan iletişim kurabiliyorlardı.¹²⁴

İslâm’ın siyasî hakimiyet alanının genişlemesiyle birlikte, devletin kurul ve organları da kurumsallaşma sürecine girmiştir. Bu kurumsallaşma sürecinin en iyi takip edilebildiği örneklerden bir tanesi de divandır. “Divan eski İran’da malî kayıtların yazıldığı defterlere ve bu defterleri tutan resmî dairelere verilen isimdi.

¹²² Muhammed Hamîdullah, “Hilfü’l-Fudûl”, *TDVİ*, C. 18, İstanbul 1998, s. 31-32.

¹²³ Celal Yeniçeri, “Mezâlim”, *TDVİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 516.

¹²⁴ Nizâmü’l-Mülk, *Siyasetname*, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 17-18.

İslâm'ın ilk devirlerinde kelime bu şekilde" anlaşılmaktaydı.¹²⁵ Divan, İslâm dünyasında ilk defa Hz. Ömer'in fey¹²⁶ gelirlerini dağıtmak için kurduğu bilinmektedir. Emevîler ve Abbâsîler dönemine gelindiğinde ise divan, askerî ve malî alanlarda devlet hizmeti veren kurumların ismi olarak anılmaya başlanmıştır. Emevîlerden sonra gelen Abbâsîler divan sistemini geliştirip, vezâret makamı aracılığıyla merkezî bir bürokratik yönetim sağladılar.¹²⁷

Gerek divanın ortaya çıktığı İslâm'ın ilk dönemlerinde gerekse sonrasında kurulan İslâm devletlerinin egemenliği boyunca askerî, malî ve idarî işleri yürütmek amacıyla divanlar kurulmuştur. Bu devletlerde kurulan divanların birincil amaçları farklı olmasına rağmen, bu divanların görevleri arasında şikâyet dinlemek de vardı. Eyyübîler devrinde devlet işlerini yürüten Dîvânü'l-inşâ'da, diğer görevlerinin yanı sıra sultanın huzurunda şikâyetlerin dinlenmesi ve cevaplanması da vardı.¹²⁸ Dîvânü'l-inşâ'ya aynı isimle Memlükler devrinde de halkın şikâyetlerinin dinlendiği bir kurum olarak rastlanılmaktadır.¹²⁹ Büyük Selçuklular'da benzer görevleri üstlenen divanın adı, Dîvân-ı istifâ idi.¹³⁰ İlhanlılar'da Dîvân-ı Büzürg-ı İlhanî (Dîvân-ı İlhanî) adı verilen bir divanda muhtesiplerden, vergilerden gelen şikâyetler dinlenir, şikâyet konusu vezire ve divan üyelerine arz edilirdi.¹³¹

Yukarıda bahsi geçen divanların kuruluşundaki birincil amaç şikâyet dinlemek değildi. Bu divanlar, kendilerine verilen asıl görevlerinin yanında şikâyet dinleme gibi bir fonksiyonu zamanla edinmişlerdi. Kuruluşundaki temel amaç şikâyet dinlemek ve zulme uğrayanların üzerindeki zulmü kaldırmak olan divan, Divân-ı Mezâlim'dir. Divân-ı mezâlim, İslâm hukuku literatüründe "hem şahsa hem mala yönelik haksızlıklar için kullanılsa da daha çok malla ilgili hak ihlallerinde ve gasp, hırsızlık gibi yollarla kazanılan mal ve elde edilen gelirler, mükelleflerden kanunsuz olarak tahsil edilen vergiler, hukuka aykırı şekilde el konulan mallar" olarak

¹²⁵ Ahmet Mumcu, "Dîvân-ı Hümâyün", *TDVİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 430.

¹²⁶ Fey terimi, düşmandan savaşmaksızın alınan mal ve arazi için kullanılan bir ifadedir. Fey, ganimet gibi olmayıp tamamı Beytülmal'e aittir. Mirasçısı kalmadan ölen kimselerin malı ile cizye, haraç ve ikta arazilerinin gelirleriyle madenlerden elde edilen gelirler fey kabul edilmiştir. Hz. Muhammed zamanında feyin tamamı halka dağıtılırdı. Hz. Ömer ganimet harici olan gelirleri dağıtma yönteminden vazgeçerek korunması usulünü getirmiştir. Bk. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lüğati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s.113.

¹²⁷ Abdülazîz ed-Dûrî, "Divan (A. Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler, Abbâsîler ve Fâtımîler'de Divan)", *TDVİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 378-379.

¹²⁸ Ramazan Şeşen, "Divan (B. Eyyübîler'de Divan)", *TDVİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 381.

¹²⁹ Kâzım Yaşar Koprıman, "Divan (C. Memlükler'de Divan)", *TDVİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 383.

¹³⁰ Aydın Taneri, "Divan (D. Büyük Selçuklular'da Divan)", *TDVİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 383.

¹³¹ Aydın Taneri, "Divan (F. İlhanlılar'da Divan)", *TDVİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 384.

tanımlanmaktadır. İdarî ve hukukî bir kurum olarak mezâlim “normal mahkemelerin karara bağlamakta zorlanacağı ceza ve hukuk davalarını karara bağlamak ve uygulamak, idarî şikâyetleri dinlemek üzere oluşturulmuş yüksek kurul” şeklinde anlaşılmaktadır.¹³²

Emevîler dönemine gelindiğinde Halife Abdülmelik b. Mervân ilk defa mezâlim oturumları için belirli bir gün tayin etmiştir. Ömer b. Abdülazîz, bu uygulamayı daha düzenli hâle getirmiştir. Bunun yanı sıra mezâlim, Emevîler döneminde kurumsal bir nitelik kazanamamıştır. Mezâlimin kurumsal nitelik kazandığı dönem, Abbâsîler dönemidir. Abbâsî halifesi Mehdî-Billah döneminde mezâlim kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Mühtedî-Billah dönemine gelindiğinde mezâlimin kurumsallaşma süreci devam etmiştir.¹³³

Divân-ı mezâlim yeni kurulan devletler tarafından da kısmî değişiklikler yapılarak devam eden bir kurum olmuştur. Selçuklular’da ağır siyasî suçlular yargılanmak için sultanın başkanlık ettiği Divân-ı Mezâlîme çıkartılıyordu. Osmanlılar’da daha geniş yetkilere sahip olan Divân-ı Hümâyun, mezâlimin yerini almıştır. Divân-ı mezâlim aynı adla 1954 yılında Suudi Arabistan’da yeniden kurularak varlığını uzun yüzyıllar devam ettirmiştir.¹³⁴

Toplumsal tabakalaşma modeli Osmanlı toplumu tarafından da benimsenmiştir. Osmanlı Devleti’nde Fatih Sultan Mehmed dönemine gelindiğinde, bu tabakalaşma yöneten (askerî) ve yönetilen (reaya) olarak iki gruba ayrılmıştır.¹³⁵ Osmanlı toplumsal örgütün içinde her bir tabakanın devletin devamlılığı için üzerine düşen sorumlulukları vardı. Bu iki sınıftan birisi olan reayaya hükümdara şikâyet hakkı tanınıyordu. Böylelikle askerî sınıfın, reayaya karşı yapacağı haksızlığın önüne geçilmesi amaçlanıyordu. Nihayetinde amaç toplumsal tabakaları korumak ve bu tabakaları sürekli hale getirmektir.¹³⁶ Osmanlı devlet anlayışında, padişah toplumsal tabakalar arasındaki uyumu ve düzeni sağlamakla yükümlüydü. Bu “padişahın ülkeyi adâletle yönetmesi fikrine” dayanıyordu.¹³⁷

¹³² Yeniçeri, “Mezâlim”, s. 516.

¹³³ Yeniçeri, “Mezâlim”, s. 516-517.

¹³⁴ Yeniçeri, “Mezâlim”, s. 517.

¹³⁵ Şerif Mardin, “Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye’de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, Der. Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 89-90; Karpat, *Osmanlı’da Milliyetçiliğin Temelleri*, s.33-34.

¹³⁶ Karpat, *Osmanlı’da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*, s. 41-42.

¹³⁷ Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde*, s.59.

2.2. ŞİKÂYET KABUL EDEN MERCİLER

Osmanlı İmparatorluğu öncesi Türk-İslâm devletlerinde askerî, malî ve adlî işler için çeşitli divanlar kurulurken, şikâyetlerin kabulü için Dîvân-ı Mezâlimin teşekkül edildiği görülmektedir. Osmanlı dönemine gelindiğinde, kendisinden önce farklı fonksiyonları olan divanları, Divân-ı Hümâyun çatısı altında toplarken, şikâyet hakkının temsilini çeşitli mercilere dağıttığı bilinmektedir. Adâletin temsilindeki en yüce makam olan padişah ve ona bağlı Dîvân-ı Hümâyun bu mercilerin en başında bulunur. Daha sonra merkezde veziriazamın başkanlık ettiği İkinci, Çarşamba ve Cuma divanları şikâyetlerin kabul edildiği makamlar arasındadır. Bunların dışında kazasker divanları, eyalet ve sancak divanları ve kadı mahkemeleri şikâyetlerin kabul edildiği mercilerden olmuşlardır. Şikâyet kabul eden mercilerin incelendiği bu bölümde, şikâyetlerin yapıldığı merciler merkez ve taşra olarak iki başlık altında değerlendirilecektir. Merkezde şikâyet kabul eden merciler arasında padişah ve ona bağlı olan Dîvân-ı Hümâyun, veziriazamın başkanlığında toplanan divanlar ve kazasker divanları yer almaktadır. Taşrada şikâyet kabul eden merciler ise eyalet ve sancak divanları, kadı mahkemeleri ve diğer merciler olarak sınıflandırılacaktır.

2.2.1. Merkezdeki Divanlara Yapılan Müracaatlar

Osmanlı'nın devlet anlayışı ve teşkilat yapısı içinde, uğranılan haksızlıklar için çeşitli makamlarda adâlet aranılabilirdi. Adâlet arayışı içerisinde başvurunun yapılacağı en yüce mevki padişahı. Osmanlı Devleti'nin miras aldığı Orta Asya ve Orta Doğu devlet geleneğinde, devlet ve toplum adâlet kavramı üzerinde şekillenmişti. Adâlet, şikâyetlerin aracısız bir şekilde hükümdara iletilmesi ve zulmün giderilmesi ile sağlanabilirdi. Bu amaçla Osmanlı Devleti'nde, şikâyetler hem padişaha hem de onun divanı olan Dîvân-ı Hümâyun'a yapılabilmekteydi.¹³⁸

Osmanlı padişahlarının şikâyet dinlemedeki merkezî rolleri, benimsedikleri devlet ve toplum anlayışından kaynaklanmaktaydı. Padişah adâlet dağıtma görevini Dîvân-ı Hümâyun aracılığıyla da yerine getirirdi. Padişah ve Dîvân-ı Hümâyun arasındaki bu ilişki zaman içerisinde değişikliklere uğradı. Başlangıçta şikâyetçiler,

¹³⁸ Halil İnalçık, “Şikâyet Hakkı”, s.49.

padişaha doğrudan ulaşabilme imkânı bulurken, sonraki zamanlarda aracı olarak divan ve kurullar aracılığıyla şikâyetlerini sunabilme imkânı buldu.

Şikâyet hakkı ve şikâyet mekanizmasının işleyişindeki değişiklikleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak takip etmek mümkündür. Osmanlı tarih kaynaklarının (Aşıkpaşazade) tanıklığına dayanarak divanın varlığı Orhan Bey zamanına kadar götürülür.¹³⁹ Orhan Bey'den sonra da divan gelişim göstermeye devam ederek, sonraki Osmanlı padişahları döneminde de görülmüştür. Mısırlı hekim Şemseddin ibn-i Sagir'in beyanına göre: Yıldırım Bayezid, sabahları geniş ve yüksek bir sedirde oturup halkın şikâyetlerini dinleyip, davaları hemen karara bağlardı.¹⁴⁰ II. Murad döneminde divanın Dîvân-ı Hümâyun özelliği kazanmaya başladığı anlaşılmaktadır.¹⁴¹ II. Murad'ın, Edirne'deki sarayında düzenli olarak divan topladığı ve bu divana başkanlık ettiği de bilinmektedir.¹⁴²

Fatih Sultan Mehmed, o zamana kadar klasik yapısı şekillenmiş olan Dîvân-ı Hümâyun üzerinde düzenlemeler yaptı. Fatih Sultan Mehmed 1475 yılına gelindiğinde Dîvân-ı Hümâyun toplantılarına başkanlık etmeyi bıraktı.¹⁴³ Şikâyet dinlemek padişahın terk edemeyeceği bir görev olduğundan, Fatih Sultan Mehmed, Dîvân-ı Hümâyun'a başkanlık etmeyi bırakmasına rağmen divan toplantılarını, divan odasına açılan bir kafesin arkasından takip etmeye devam etti.¹⁴⁴

Divân-ı Hümâyun, 16. yüzyılda klasik yapısını tamamlamış ve Kanunî Sultan Süleyman dönemi ile birlikte tam bir kurumsal yapı kimliği kazanmıştır. 17. yüzyıldan itibaren veziriazam nezaretinde toplanan divanın önemi artmış ve Dîvân-ı Hümâyun'un işlevlerini de üzerine almıştır. 19. yüzyılda II. Mahmud'un merkezî

¹³⁹ "...divana gelecek beğlerin burma tülbendi olmasa ayıplarlar, divana geldin, hani burma tülbendin derlerdi. Divanda burma tülbent giyerlerdi." Bk. *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, Haz. N. Atsız, MEB, İstanbul 1992, s. 41.

¹⁴⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı imparatorluğu Klâsik Çağı (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s.94-95.

¹⁴¹ Mumcu, "*Dîvân-ı Hümâyun*", s.430.

¹⁴² Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınları, Ankara 2017, s.4.

¹⁴³ Fatih Sultan Mehmed kanunnamesinde bu kararını şu şekilde açıklamaktadır: "Evvelâ bir Arz Odası yapısın. Cebâb-ı şerîfüm pes-i perdede oturup, haftada dört gün vüzerâm ve kadî'askerlerüm ve defterdârlarum rikâb-ı humâyûnuma 'arza girsünler." Bk. *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, Haz. Abdülkadir Özcan, Kronik Kitap, İstanbul 2017, s.16; İnalçık, *Klâsik Çağ*, s.95.

¹⁴⁴ Bu pencere batılı bir kaynaktan şöyle tasvir edilmektedir: "gizli bir koridorun sonunda, dinleme yeri olarak kullanılan küçük, dörtgen bir pencere var. Bu, bürümcük ya da siyah taftadan bir perdeyle örtülü, sepet gibi örülmüş bir kafestir. Adı 'tehlikeli pencere'dir, çünkü hünkâr her istediğinde görülmeksizin ve orada olup olmadığı bilinmeksizin bütün olanı biteni görüp dinleyebilir. Bu toplantılarda genel veya kişilere ait her türlü iş konuşulduğundan, herhangi bir şeyi saklamak ya da sonraya bırakmak son derece tehlikeliydi." Bk. İnalçık, *Klâsik Çağ*, s. 95.

yönetim üzerindeki düzenlemeleri ile Dîvân-ı Hümâyun ve veziriazam divanının fonksiyonları son bulmuştur. Bu düzenlemelerden sonra hiçbir fonksiyonu kalmayan Dîvân-ı Hümâyun, devletin yıkılışına kadar varlığını korumuştur.¹⁴⁵

Divandaki görüşmelere, önem arz eden konulardan başlanırdı. Görüşülen konular arasında: “Hâricî meseleler, elçilerin teklifleri ve onlara verilecek cevaplar; Beylerbeyilerden özellikle stratejik önemi olan serhat ve sınır eyaletlerinden gelen rapor ve mektuplar, arazi ihtilâf ve davaları, devlet idaresiyle ilgili çeşitli meseleler; görevlilerin tayini, terfii, nakli, el çektirilmesi gibi hususlar için yetkililerden gelen arzlar” vardı.¹⁴⁶ Bu konular görüşüldükten sonra şikâyet ve dava dinlemeye geçilirdi. Şikâyet konuları; ağır vergi yükü, vergi toplanmasına ilişkin usulsüzlükler, eşkıya ve yerel görevlilerin sebep olduğu zulümlerdi.¹⁴⁷ Dîvân-ı Hümâyun’a, toplumun her kesiminden yaş, din, dil, cinsiyet farkı gözetilmeksizin, herkes şikâyetlerini yazılı veya bizzat başvuru yoluyla yapabiliyordu. İslâm hukukuna göre kadıların verdiği hükümlerin kesin kabul edilmesine rağmen, dava Dîvân-ı Hümâyun tarafından incelenebilir ve gerekli görülmesi halinde yeniden hüküm vermesi için kadıya gönderilirdi.¹⁴⁸

Osmanlı padişahlarının, Fatih Sultan Mehmed’le birlikte Dîvân-ı Hümâyun başkanlığından uzaklaşmaları, aynı zamanda dava dinleme geleneğinden de uzaklaşmaları anlamına geliyordu. Dîvân-ı Hümâyun’a müracaat ederek bizzat padişaha şikâyetlerini sunamayan halk, şikâyetlerini başka yollarla padişaha ulaştırma imkânı bulabilmişti. Divanda şikâyet dinlemeyen padişah, doğrudan doğruya halktan şikâyet kabul ederdi. Padişah cuma namazında, ava giderken, sefere giderken veya sefer dönüşünde halkın şikâyetlerini ve şikâyet dilekçelerini kabul ederdi.¹⁴⁹ Bu vesileyle, halk şikâyetlerini cuma ve bayram namazlarına, av partilerine ve gezintiye giden padişaha iletme imkânı bulurdu.¹⁵⁰ Halkın padişaha şikâyetlerini sunmak ve onun dikkatini çekmek için başka yollara başvurduğu da olurdu. Başvurulan bu

¹⁴⁵ Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s.8-10.

¹⁴⁶ Mehmet İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. I, Feza Gazetecilik, İstanbul 1999, s. 161.

¹⁴⁷ İnalçık, *Klasik Çağ*, s. 96.

¹⁴⁸ Mumcu, “*Dîvân-ı Hümayun*”, s. 431.

¹⁴⁹ İnalçık, “*Şikâyet Hakkı*”, s. 49.

¹⁵⁰ “XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Cuma selâmlığında halkın arzuhallerinin hükümdara ulaştırılmasında daha pratik bir yol benimsenmiştir. Camide saflar arasında dolaşan padişaha (saraya) bağlı görevliler arzuhalleri toplar, “ma’rûzât-ı rikâbiyye” adı altında özetlerini sunar, hükümdarın bu husustaki iradelerini de not ederlerdi.” Bk. Mehmet İpşirli, “Cuma Selâmlığı”, *TDVİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 91-92.

yollardan birisi de bir paçavrayı ya da bir hasır parçasını yakarak, şikâyetlerini padişaha ulaştırmaktı.¹⁵¹

Merkezde şikâyet kabulü yapan, Dîvân-ı Hümâyun'dan sonra en yetkin divanlar veziriazamın başkanlık yaptığı divanlardı. Osmanlı Devlet teşkilatında veziriazam önemli bir yere sahipti. Veziriazamın bu önemi, onun konumlandırıldığı yerden gelmekteydi. Veziriazamın konumunu anlatırken *vekil-i mutlak* ifadesi kullanılmıştı.¹⁵² Fatih Sultan Mehmed'in kanunnamesiyle yaptığı düzenlemede Dîvân-ı Hümâyun başkanlığını veziriazama bırakması, veziriazamın konumunun daha fazla önem kazanmasını sağlamıştı. Padişahın veziriazamı vekili olarak tayin etmesiyle, veziriazam şikâyet ve dava dinleme görevlerini de üstlenmişti.¹⁵³ Veziriazam, padişahın vekili olarak Dîvân-ı Hümâyun'a başkanlık etmesinin yanında, kendi başkanlığında toplanan divanların da başkanlık görevlerini yürütürdü. Veziriazam başkanlığında toplanan bu divanlar; İkinci Divanı, Çarşamba Divanı ve Cuma Divanı idi. Bu divanlar üstlendikleri çeşitli görevlerin yanında haksızlığa uğrayanların da başvuru makamı olması nedeniyle şikâyet mekanizması içinde kendilerine yer bulmuşlardı.¹⁵⁴

Veziriazam nezaretinde toplanan ve ilk kez ne zaman, nasıl ortaya çıktığı tam olarak bilinmeyen İkinci Divanı, 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılda kurumsal bir nitelik kazandı.¹⁵⁵ Dîvân-ı Hümâyun'un düzenli olarak yapılan toplantılarında sonuçlanmayan ya da Dîvân-ı Hümâyun'da görüşülme gereği duyulmayan konular, İkinci Divanı'nın görüşme konularını oluşturmaktaydı.¹⁵⁶ Dava, veziriazamın karar verebileceği bir durumsa çözüme kavuşturulur, eğer böyle bir konu değilse, ya Dîvân-

---

¹⁵¹ "...görülen haksızlık ve zulümden bizzat padişaha şikâyet edebilmek için, huzura çıkamayanlar son bir çareye başvurmuşlardı. Padişahın sahil saraylardan birinde pencere önünde oturması gözlenir ve hemen bir kayıkla denize açılarak, içinde saman, talaş, hasır parçaları veya ziftli paçavralar bulunan bir kap baş üstüne konulup tutuşturulurdu; bu, 'Padişahım, her taraftan gördüğüm haksızlık ve zulümle artık başımda ateş yanıyor. Son ümidim sendedir, sana sığınıyorum, fakat beni senin yanına sokmuyorlar!' demektir. Bunu gören padişah derhal şikâyetçiyi huzuruna getirtir, derdini dinleyerek icap eden emirleri verir." Bk. Reşad Ekrem Koçu, *Tarihimizde Garip Vakalar*, Doğan Kitap, İstanbul 2016, s. 17-18.

¹⁵² "Bilgil ki, evvelâ vüzerâ ve ümerânun vezîria'zam başıdır. Cümle'nün ulusudur. Cümle umurun vekil-i mutlakıdır. Ve mâlumun vekili defterdârumdur. Ve ol nâzırıdır. Ve oturmada ve durmada ve mertebede vezîria'zam cümleden mukaddemdür." Bk. *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, s. 5.

¹⁵³ İnalçık, *Klâsik Çağ*, s. 98.

¹⁵⁴ Mumcu, *Dîvân-ı Hümâyun*, s. 125-126.

¹⁵⁵ Mehmet İpşirli, "İkinci Divanı", *TDVİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 26.

¹⁵⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK, Ankara 1984, s. 136; Halil İnalçık, *Klâsik Çağ*, s.101.

ı Hümâyün'a ya da kazasker veya İstanbul kadısına sevk edilirdi.¹⁵⁷ İkinci Divanı'nda davaların görülmesine sıraya konulmuş dilekçelerin okunmasıyla başlanırdı. Tarafların iddia ve cevapları dinlenirdi. Davayı dinleyen memurlar, davayı özetler ve yapılması gerekeni veziriazama sunarlardı. Veziriazamın da uygun görmesiyle arzuhalin altına yazılır ve veziriazam buyrulduyuyla onaylanırdı.¹⁵⁸

Veziriazam başkanlığında toplanan bir diğer divan Cuma Divanı'dır. Dava dinleme usulü Dîvân-ı Hümâyün'la aynı olan Cuma Divanı'nın ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. Bu özelliğinden dolayı, Cuma Divanı'nın, Dîvân-ı Hümâyün'u tamamlayıcı bir nitelik taşıdığı söylenebilir.¹⁵⁹ Cuma Divanı'nın önceleri divanhanede daha sonraları da veziriazam konağında toplandığı görülmektedir.¹⁶⁰

Bu divana Dîvân-ı Hümâyün üyelerinden yalnızca kazasker katılırdı. Sadece dava dinlenen Cuma Divanı'na, "*huzur murafaası*" da denirdi.¹⁶¹ Veziriazam, davaları dinledikten sonra kendisi karar verir yahut Rumeli Kazaskerine sevk ederdi. Gerek görülmesi halinde davaların Anadolu Kazaskerine sevk edildiği de olurdu.¹⁶² Cuma Divanı'nda verilen hükümlerden memnun olunmaması halinde, davacı Dîvân-ı Hümâyün'a da müracaat edebilirdi.¹⁶³

Veziriazam başkanlığında toplanan bir diğer divan Çarşamba Divanı'ydı. Her çarşamba günü toplanan bu divana İstanbul ve Bîlâd-ı Selâse (Galata, Eyüp ve Üsküdar) kadıları katılırdı.¹⁶⁴ Çarşamba Divanı'na, Dîvân-ı Hümâyün üyeleri katılmazdı.¹⁶⁵ Divana başvuruların şer'i ve kanunî davaları dinlenir ve hüküm verilirdi. Davalarda yoğunluk yaşanması halinde, kadılara da dava dinletilirdi.¹⁶⁶ Bu divanda da dava dinleme usulü, Dîvân-ı Hümâyün'la benzerlikler gösteriyordu. Çarşamba Divanı'nda kadıların da dava dinlemesi, dava konularında farklılıklara

¹⁵⁷ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 137-138; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2016, s.222; İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", C. I, s. 167.

¹⁵⁸ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 138. İkinci Divanı'nda konuların ele alınış şekli için bk. İpşirli, "İkinci Divanı", s.26-27.

¹⁵⁹ Mumcu, *Dîvân-ı Hümâyün*, s. 132.

¹⁶⁰ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 138-140; Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, s.222.

¹⁶¹ Mumcu, *Dîvân-ı Hümâyün*, s. 131-132.

¹⁶² Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 139.

¹⁶³ Mumcu, *Dîvân-ı Hümâyün*, s. 132.

¹⁶⁴ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 140; İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", C. I, s.167.

¹⁶⁵ Mumcu, *Dîvân-ı Hümâyün*, s. 133.

¹⁶⁶ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 140.

sebepe oldu. Kadılar yargı görevlerinin yanında beledî konularla da ilgilenmeleri sebebiyle, dava konularının bu alanları da kapsadığı görülmekteydi.¹⁶⁷

Merkezde divan akdedip dava dinleyen bir diğer görevli de kazaskerlerdi. Dîvân-ı Hümâyun'un aslî üyelerinden olan ve burada ulemanın temsilcisi sıfatıyla yer alan kazaskerler, görevleri gereği şikâyet mekanizmasının bir unsuruydu.¹⁶⁸ Kazaskerler askerî sınıfın şer'î ve hukukî davalarına bakmakla görevlendirilmişlerdi.¹⁶⁹ Onlar Dîvân-ı Hümâyun'daki görevlerinin yanı sıra, Dîvân toplantılarından sonra, salı ve çarşamba günleri dışında konutlarında kendi adlarına divan akdederdiler. Bu divanlarda kendi yetki sahalarına giren davaları dinlerlerdi.¹⁷⁰

2.2.2. Taşradaki Divanlara Yapılan Müracaatlar

Osmanlı Devleti'nde merkez dışında, taşrada da şikâyet kabul eden makamlar mevcuttu. Bu merciler arasında eyalet divanları, sancak divanları ve kadı mahkemeleri gibi merciler vardı. Sancaklara yönetim tecrübesi kazanmak için gönderilen şehzadelerin nezaretlerinde toplanan şehzade divanları da şikâyet mekanizması içerisinde önemli bir yere sahipti.

Eyalet divanları, beylerbeyi başkanlığında, eyalet merkezinde toplanan divanlardı. Tam olarak ne zaman teşekkül ettiği bilinmeyen bu divan, toplantılarını beylerbeyi konağında yapardı. Bu divan, Dîvân-ı Hümâyun'un eyaletteki bir modeli olarak oluşturulmuştu.¹⁷¹ Beylerbeyi başkanlığında toplanan bu divanda hazine defterdarı, timar defterdarı, eyalet kadısı, divan efendisi, tezkireci, çavuşlar, muhızlılar, ruznameci, kâtip gibi görevliler de hazır bulunurdu. Ayrıca Türkçe bilmeyen halkın şikâyetlerini divana arz edebilmeleri için tercümanlar divan toplantılarında yerlerini alırlardı. Eyalet divanında, eyaletle ilgili konular görüşülürdü. Eyalet halkı uğradığı zulmü ve haksızlığı, doğrudan beylerbeyine ya da divana taşırdı. Şikâyetçiler, şikâyetlerini bireysel olarak ya da topluca divana yapabiliirdi. Şikâyet konularının en başında timarla ilgili yaşanan haksızlıklar geliyordu.¹⁷² Örfî konularla ilgili yaşanan haksızlıklarda yetkili makam olan divan devreye girerdi. Şer'i hukukun kapsamına

¹⁶⁷ Mumcu, *Dîvân-ı Hümâyun*, s. 133-134; Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, s.222.

¹⁶⁸ İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", C. I, s. 267-268.

¹⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, TTK, Ankara 2014, s.155; A. Refik Gür, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, Haz. M. Nihat Aryol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.71.

¹⁷⁰ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s.157; Gür, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, s.73.

¹⁷¹ Mumcu, *Dîvân-ı Hümâyun*, s. 138.

¹⁷² İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", C. I, s. 226.

giren konularda, şer’i hukukun temsilcisi olan kadı davayı yürütürdü.¹⁷³ Bu divanda alınan kararlar, Dîvân-ı Hümâyun’da temyiz edilebilirdi.¹⁷⁴ Eyalet divanında görüşülen konular bir karara bağlandıktan sonra deftere kaydedilirdi. Merkezden eyalete gelen emirler de bu deftere kaydedilirdi.¹⁷⁵ Bu defterler iki nüsha olarak hazırlanır, orijinal nüshaları Dîvân-ı Hümâyun’a yollanır, ikinci nüshaları da eyalet divanlarında saklanırdı.¹⁷⁶ Eyalette saklanan bu defterlerin bugün nerede olduğu bilinmemektedir.¹⁷⁷

Sancaklarda, idarenin başı olan sancakbeyleri de yöneticisi oldukları sancaklarda divanlar tertip ederdi. Sancak divanları, teşkilât yapısı ve fonksiyonları itibarıyla benzer özelliklere sahip, ölçek olarak eyalet divanlarından daha küçük divanlardı. Sancakbeyleri, yönetici oldukları sancaklarda idarenin başında bulunmalarının yanında, şikâyetleri dinleyip icra ederdi.¹⁷⁸

Sancaklarda üzerinde durulması gereken bir diğer konu, şehzadelerin başkanlığında toplanan şehzade divanlarıdır. Şehzadelerin sancaklara, sancakbeyi olarak görevlendirilmelerindeki temel amaç idarî tecrübe kazanmalarıydı.¹⁷⁹ Sancakbeyi olan şehzadenin tertip ettiği divan, Dîvân-ı Hümâyun’un teşkilât yapısına benzer şekilde oluşturulmuştu.¹⁸⁰ Şehzadeler, sancakta görev yapan diğer sancakbeylerinin örfi yetkilerinden daha fazlasına sahip değildi.¹⁸¹ Şehzade divanları, belirli günlerde ve şehzadenin bulunduğu yerlerde toplantılarını gerçekleştirirdi.¹⁸² Divanda sancakla ilgili meseleler görüşülürdü. Burada üzerinde durulması gereken asıl önemli husus, divana yapılan şikâyetler ve başvurulardır. Şehzadeler kendi yetki sınırları içerisinde davaları yürütürlerdi.¹⁸³ Taşrada bulunan eyalet, sancak ve şehzade divanları, merkezde bulunan Dîvân-ı Hümâyun örnek alınarak oluşturulduğundan, yapılar arasında fazla bir farkın olmadığı söylenebilir. Merkez ve diğer divanlarda

¹⁷³ Mumcu, *Dîvân-ı Hümâyun*, s. 137-138.

¹⁷⁴ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, C. 1, Timaş Yayınları, İstanbul 1990, s. 254.

¹⁷⁵ İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, C. I, s. 226.

¹⁷⁶ Mumcu, *Dîvân-ı Hümâyun*, s. 138.

¹⁷⁷ İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, C. I, s. 226.

¹⁷⁸ Cin-Akgündüz, *Hukuk Tarihi*, s. 254-255.

¹⁷⁹ Haldun Eroğlu, “Osmanlı Şehzadeleri ve Devlet Yönetimi”, *Doğu Batı Dergisi*, (Kasım, Aralık, Ocak 2009-10), S. 51, s. 89.

¹⁸⁰ Eroğlu, “Osmanlı Şehzadeleri”, s. 92.

¹⁸¹ Feridun M. Emecen, “Osmanlı Şehzadeleri ve Taşra İdaresi”, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 71.

¹⁸² Emecen, “Osmanlı Şehzadeleri”, s. 73.

¹⁸³ Feridun M. Emecen, “Taşra Bürokrasisinin Kaynakları Şehzade Dîvânı Defterleri”, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 89.

bulunan görevlilere şehzade divanında da rastlanılmaktadır. Şehzadeyi diğer sancakbeylerinden ayıran özellik, yanlarında hocaları olarak bulunan lalalarıydı. Sancakta, şehzadelere refakat eden lalalar, danışmanlık vazifelerinin yanı sıra merkezdeki veziriazam benzeri bir rol üstlenmekteydiler.¹⁸⁴

Taşradaki şikâyet kabul eden mercilerden bir diğeri de kadı mahkemeleri idi. Kadılar, davaları şer’i hükümlere göre çözümlmek için yetkili makamlar tarafından tayin edilen görevlilerdi.¹⁸⁵ Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren fethedilen yerlere hukukun temsilcisi olarak kadılar tayin edilirdi. Kadılar şer’i, hukukî, idarî, askerî alanlar başta olmak üzere pek çok alanda kendilerine verilen görevleri yapmakla sorumluydu.¹⁸⁶ Kadıların bütün bu görevlerinin yanında şikâyet mekanizması içerisinde aldığı roller vardı. Kadıların şikâyet mekanizması içerisinde iki farklı işlevi vardı. Öncelikle kadılar, zulme ve haksızlığa uğrayanların şikâyetlerini dinler ve davalarını yürütürlerdi. Kadı mahkemeleri ve kadıların şikâyet mekanizması içerisinde bir diğeri işlevi ise, şikâyetlerin Dîvân-ı Hümâyun’a ulaşmasında üstlendikleri görevdi. Kadılar, aracılık rolünü, taşrada görev yapan ve kanuna aykırı hareket eden askerî ve idarî görevlilerin mahkemeye etki etmeleriyle, mahkemenin fonksiyonunu yerine getiremediği durumlarda şikâyetleri Dîvân-ı Hümâyun’a iletiyorlardı.¹⁸⁷

---

¹⁸⁴ Emecen, “Osmanlı Şehzadeleri”, s. 71.

¹⁸⁵ Fahrettin Atar, “Kadı”, *TDVİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 66.

¹⁸⁶ Kadıların üstlendikleri görevler için bk. Atar, “Kadı”, s. 68-69; İlber Ortaylı “Kadı (Osmanlı Devleti’nde Kadı)”, *TDVİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 72-73; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK, Ankara 2014, s.91-113.

¹⁸⁷ Halil İnalcık, “Mahkeme”, *İA*, C. 7, MEB, İstanbul 1978, s. 150; Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s. 45-46.

3. BÖLÜM

SELANİK'TE ŞİKÂYET MEKANİZMASI VE İŞLEYİŞ BİÇİMİ

3.1. ŞİKÂYETİ ULAŞTIRMA YOLLARI

3.1.1. Doğrudan Yapılan Şikâyet Başvuruları

Osmanlı Devleti'nin benimsediği devlet-toplum anlayışı içerisinde adaletin sahip olduğu konum gereği, zulme uğrayan herhangi birisi bir engel ve sınırlama ile karşılaşmadan ilgili makama şikâyetini sunabilmekteydi. Kişi, şikâyetini en üst merci olan Divân-ı Hümâyun'a kadar ulaştırabilirdi. Böylelikle adaletin tesis edilmesi ve haksız fiillerin ortadan kaldırılması amaçlanmıştı. Şikâyet mekanizması ve bu uygulamanın sonucu olarak ortaya çıkan şikâyet defterleri bu düşünceyi somut olarak ortaya koymaktadır.

Adalet kavramı üzerinde şekillenen devlet-toplum anlayışı gereğince tebaadan olan kişiler şikâyetlerini doğrudan padişaha sunar ve haksızlığın giderilmesini ondan beklerlerdi.¹⁸⁸ Padişahın divanı olan Divân-ı Hümâyun'a şikâyetler farklı yollar kullanılarak iletilebilmekteydi. Divân-ı Hümâyun'a yapılan başvurular; şahsen, arzuhalle ve mahzar aracılığıyla yapılıyordu.¹⁸⁹

Divân-ı Hümâyun'un huzuruna çıkan kişi şikâyetini sözlü olarak dile getirir ve haksızlığın giderilmesini talep ederdi. Şahsen şikâyet sunmada kişiler hiçbir engelle karşılaşmadan şikâyetlerini bildirebilmekteydi.¹⁹⁰ Divân-ı Hümâyun'a arzuhalle yapılan başvurular da doğrudan müracaat etmenin bir yöntemi idi ve kişi şikâyetini divana arzuhal sunarak ya da arzuhalini divana ulaştırarak gerçekleştirirdi. Arzuhal, Osmanlı bürokrasisi içinde derece olarak aşağıda bulunanın üstünden bir dilekte bulunmak veya şikâyet sunmak amacıyla başvuruda kullandığı belgeydi.¹⁹¹ Arzuhal bir haksızlığın giderilmesi, görev ya da ücret talebinin bildirilmesi için kaleme alınırdı.¹⁹² Arzuhal sunacak kişinin okuma-yazması varsa, arzuhali kendisi kaleme

¹⁸⁸ Halil İncılık, "Şikâyet Hakkı", s.49.

¹⁸⁹ Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.48.

¹⁹⁰ Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.49; Murat Tuğluca, "Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp'te Şikâyet Mekanizması", s.112.

¹⁹¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, TTK, Ankara 2013, s.303.

¹⁹² Mehmet İpşirli, "Arzuhal" *TDVİA*, C. 3, İstanbul 1991, s.447.

alırdı.¹⁹³ Okuma-yazması olmayanlar ise arzuhalin yazılması için, bunu meslek edinmiş arzuhalcilere başvururdu.¹⁹⁴ Arzuhalle bireysel yapılan başvurular toplu halde de yapılabilmekteydi. Toplu yapılan şikâyetlere Arz-ı Mahzar (Mahzar) denilmekteydi. Mahzarda şikâyette bulunanların her birinin ismi veya mührü yer almaktaydı.¹⁹⁵ Mahzarla sunulan şikâyetlerin hazırlanmasında ve ilgili makama ulaştırılmasında devlet görevlileri ve tebaanın ileri gelenleri de rol alıyorlardı. Taşrada bulunan kadıların görevleri arasında, tebaanın toplu şikâyetlerini mahzarla padişaha sunmak ve ulaştırmak da vardı.¹⁹⁶

Askerî sınıf mensuplarının uğradığı haksızlık veya zulümler de şikâyete konu olabiliyordu. Böyle bir durum gerçekleştiğinde onlar da tebaanın izlediği yolları kullanarak haklarını talep edebilirlerdi. Askerî sınıf mensuplarının Dîvân-ı Hümâyun'a doğrudan arzuhal yoluyla yaptığı başvurular kısaca Arz olarak adlandırılırdı.¹⁹⁷

Halktan şikâyet sunmak isteyen kişilere kadılar da aracılık edebilir ve onların yardımıyla şikâyetler Dîvân'a iletilirdi (Kadı Mektubu/Kadı Arzı).¹⁹⁸ Şikâyetlerin Dîvân-ı Hümâyun'a ulaştırılmasında kullanılan bir diğer yöntem; şikâyetlerin birisi aracılığıyla Dîvân'a gönderilmesiydi. Bu yöntem *âdem gönderme* olarak isimlendiriliyordu.¹⁹⁹

1 Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri (1742-1743)'ne göre Selanik'ten yapılan şikâyetlerin tamamı doğrudan başvuru yolları kullanılarak yapılmıştır. Şikâyetlerin Dîvân-ı Hümâyun'a iletilmesinde kullanılan en yaygın yöntemlerden biri, şikâyetlerin bizzat sözlü olarak divana sunulmasıdır. İncelenen defterde Selanikliler şikâyetlerini %68,83'lük oranla Dîvân'a gelerek yapmıştır. Şikâyetlerin bireysel olarak yapıldığını

¹⁹³ Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.50.

¹⁹⁴ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.307. Arzuhalcilerin bu mesleği yapabilmek için bazı niteliklere sahip olmaları gerekiyordu. Bunlar: “arzuhal yazmak bazı kaidelerin tam olarak bilinmesini gerektirmekte, bunun için ‘arzuhalcilik’ yapacakların bu işi lâıykıyla kavramış, dürüst ve namuslu kimselerden olması ve mesleğin icrası için de resmen müsâade almış bulunması gerekmektedir.” Bk. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.307.

¹⁹⁵ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.315; İnalçık, “Şikâyet Hakkı”, s.55; Mehmet İpşirli, “Mahzar” *TDVİA*, C. 27, Ankara 2003, s.400-401.

¹⁹⁶ Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.52-53; Halil İnalçık, “Adâletnâmeler”, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yayınları, İstanbul 2005, s.77.

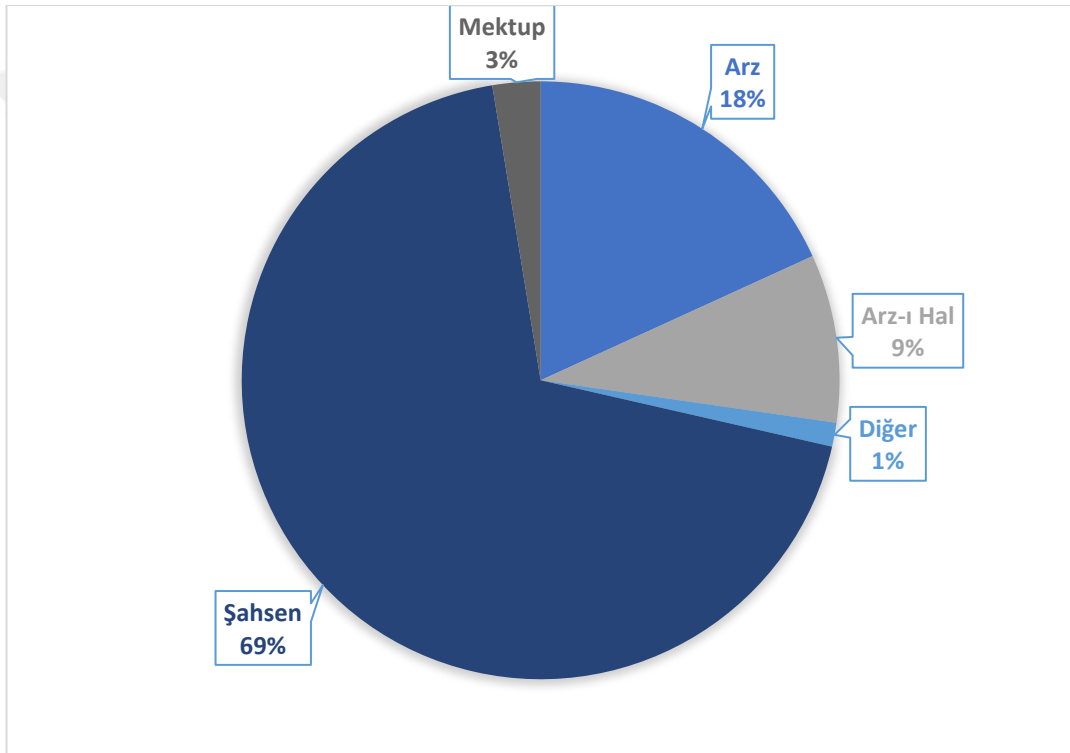
¹⁹⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.303; İnalçık, “Şikâyet Hakkı”, s.50-51.

¹⁹⁸ İnalçık, “Şikâyet Hakkı”, s.51; Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.52; Tuğluca, “Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp'te Şikâyet Mekanizması”, s.113-114.

¹⁹⁹ Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.53; Tuğluca, “Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp'te Şikâyet Mekanizması”, s.113.

ifade eden arzuhal, devlet görevlisi tarafından yapılmışsa bu arz olarak adlandırılmıştır. Defterdeki başvuru oranları göz önüne alındığında; arzlar %18,18 ile ikinci, arzuhal %9,09 ile üçüncü sırada yer alıyor. Başvurularda kullanılan bir diğer yöntem de mektuptur. Mektupla yapılan başvuruların oranı %2,59'a tekabül etmektedir. Defterde yer alan sadece bir hükmün hangi yolla ulaştırıldığına dair bir bilgi mevcut değildir.²⁰⁰ Aşağıda yer alan grafikte, şikâyet hakkının hangi yollarla kullanıldığı ve oranları görülmektedir.

Grafik 2: Şikâyet Etme Biçimleri

Zelal Bayram'ın 7 Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri'ni kullanarak yaptığı çalışma, Selanik'in 1749-1751 yılları arasında şikâyet hakkını nasıl ve hangi yollarla kullandığı bilgisini bize vermektedir. Bayram'ın yaptığı çalışmanın hem Selanik'i esas alması hem de seçilen tarihin 1 numaralı defter ile yakın olması, iki defterin sağladığı bilgiler ile şikâyet hakkının kullanımı üzerine Selanik özelinde bir kıyaslama yapma imkânı sumaktadır. Bahsedilen deftere göre Selanik merkezinden yapılan şikâyetlerin

²⁰⁰ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.12, h.48.

iletim yolları ve oranları şu şekildedir: Şahsen %68, arzuhal %25, mektup %4, arz %2 ve diğer %1.²⁰¹

3.1.2. Dolaylı Yapılan Şikâyet Başvuruları

Şikâyetçilerin, şikâyetlerini arz, arzuhal, mahzar, kadı mektubu ile ya da şahsen başvurarak doğrudan ulaştırmalarının yanında şikâyetlerin dolaylı olarak da Dîvân'a ulaşması söz konusuydu. Meydana gelen bir zulüm casuslar, taşradaki devlet görevlileri yahut tekke mensupları tarafından padişaha veya divana ulaştırılabiliyordu. Ayrıca padişah ve Dîvân uğranılan haksızlıktan veya haksız bir uygulamadan şairlerin konuyla ilgili bir şiirinden ya da layiha ve nasihatname yazarlarının eserlerinden haberdar olabiliyorlardı.

Merkezin taşrada yaşanan mezalimden haberdar olmasını sağlayan kaynaklardan ilki, taşradaki devlet görevlileri ya da bu iş için kullanılan casuslardı. Taşrada yaşananların denetimi için casusların kullanılması İslâm devletlerinde Emevîler devrinden beri başvurulan bir yöntemdi. Emevîler döneminde posta ve istihbarat teşkilatı olarak kullanılan Berîd Dîvân'ı²⁰², Abbâsîler döneminde (Abdülmelik b. Mervân -65-86/685-705- saltanatı sırasında) daha yetkin hale getirildi. Berîd Dîvânı'nın şikâyet mekanizması açısından önemi, sağladığı posta hizmetinin yanında bir diğer görevi olan istihbarat ve gizli haberleşmeyi²⁰³ Benzer bir uygulaması Fatih döneminde Osmanlı Devleti'nde de görülen Berîd Dîvânı yine aynı amaç için kullanılmıştı.²⁰⁴ Haksız fiiller padişahların kendi teftişleriyle de ortaya

²⁰¹ Bayram, 18. *Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)*, s.36-37. Osmanlı Devleti'nde şikâyet hakkının kullanımı ve hangi yolla dile getirildiğini başka çalışmalarda da görmek mümkündür. Murat Tuğluca 1-9 Numaralı Şikâyet Defterleri'ni kullanarak yaptığı çalışmada, 1649-1675 yılları arasında Üsküp'te şikâyet hakkının kullanım biçimini ve oranlarını şu şekilde tespit etmiştir: Arzuhalle %54, sözlü %18, kadı mektubu %14, ehl-i örf mektubu %5, âdem göndererek %5 ve mahzarla %4. Bk. Tuğluca, "Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp'te Şikâyet Hakkının Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması", s.112-114. Hülya Taş 3-9 Numaralı Şikâyet Defterlerini kullanarak yaptığı çalışmada Ankara'dan şikâyetlerin Dîvân-ı Hümâyûn'a hangi yolla ulaştırıldığını ve oranlarını şu şekilde vermiştir: Bizzat %61,36, toplu şikâyet 22,72, kadı aracılığıyla 14,39 ve ehl-i örf aracılığıyla %1,51. Bk. Taş, "Osmanlıda 'Şikâyet Hakkı'nın Kullanımı Üzerine Düşünceler", 192. Murat Tuğluca'nın 1686-1698 yılları arasındaki beş şikâyet defterini (10, 13, 16, 21 ve 29 Numaralı Şikâyet Defterleri) kullanarak yaptığı çalışmaya göre şikâyetlerin Dîvân-ı Hümâyûn'a ulaştırılma yolları ve oranları şöyledir: Bizzat %73, arzuhalle %18, kadı mektubu %5 ve diğer %4. Bk. Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.49.

²⁰² "Berîd Dîvânı, İslâm devletlerinde resmî posta ve istihbârat teşkilâtına verilen addır." Bk. Mehmet Aykaç, *Abbâsi Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar (132-232/750-847)*, TTK, Ankara 1997, s.50.

²⁰³ Mehmet Aykaç, *Abbâsi Devleti'nin İlk Dönemi*, s.51-54.

²⁰⁴ Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.53.

çıkartılabilirdi. Padişahlar tebdil-i kıyafet halkın arasına karışıp teftişleri kendileri de yaparlardı.²⁰⁵

İmparatorluk coğrafyası içinde yaygın olarak bulunan tekke ve dergahlar kendi aralarında kurdukları bir iletişim ağına sahipti. Bu ağ bilgi akışını sağlayan bir kanal vazifesi de görmekteydi. Bundan dolayı şikâyetlerin iletilmesinde zaman zaman kullanıldığı oluyordu.²⁰⁶ Taşrada yaşanan bir haksızlığı tarikatlar dervişleri vasıtasıyla merkezdeki dergahlarına ulaştırabiliyorlar (onlar da şikâyetleri Dîvân'a ulaştırıyorlardı) ya da tarikat şeyhleri padişaha veya saraya ulaşacak kadar nüfuza sahipse şikâyet en üst makama ulaşma imkânı buluyordu.²⁰⁷

Şikâyetleri duyurmanın ya da dile getirmenin yollarından birisi de edebî metinlerdi. Bu metinler manzum ya da mensur olarak yazılırdı. Edebî yolla yapılan şikâyetler edibin ya da şairin bizzat başına gelen yahut şahit olduğu bir olay üzerine kaleme alınırdı.²⁰⁸ Manzum olarak yazılmış eserlerden en bilinenlerden biri, Fuzuli'nin uğradığı haksızlık sonrası kaleme aldığı şikâyetnâmedir.²⁰⁹ Fuzuli, vakıf gelirlerinden emekliliği için kendisine tahsis edilen maaşı alamamasından şikâyet ediyordu.²¹⁰ Şairler şahsi konuların dışında toplumsal sorunları da eserlerine taşımışlardı. Bu eserlerde şikâyet edilen şeyler farklılık göstermekteydi.²¹¹

Devlet adamları, alimler ve düşünürler dikkatlerini çeken toplumsal bir bozukluğa dair ıslahat layihası/risalesi kaleme alır ve bozukluğun giderilmesi yönünde görüş belirtirlerdi. Bu amaçla yazılmış pek çok esere rastlamak mümkündür. Mehmet Öz ıslahat layihaları üzerine yaptığı çalışmasında, bu türün örneklerinden bazılarını

²⁰⁵ İnalçık, "Adâletnâmeler", s.77.

²⁰⁶ Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.55.

²⁰⁷ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s.86.

²⁰⁸ Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.56-57.

²⁰⁹ Fuzûlî şikâyetini "Selâm verdim, rüşvet degüldür deyü almadılar; hükm gösterdüm fâidesüzdür deyü mültefit olmadılar... Dedüm, benüm re'âyetüm vâcib görmüşler ve bana berât-i tekâ'üd vermişler ki, evkâfden hemîşe behre-mend olam, ve Pâdişâha ferâgatle du'â kılam." sözleriyle dile getirir. Fuzûlî'nin çabaları sonuçsuz kalmış ve kendisine tahsis edilen maaşı alamamıştır. Çaresiz kalan Fuzûlî uzlete çekilmiştir: "Nâçâr terk-i mücâdele kıldum ve me'yûs ve mahrûm gûşe-i 'uzletime çekildüm." Yine de ümidini kesmeyen Fuzûlî, Nişancı Celâl-zâde'ye mektup yazarak Sultan Süleyman'ı durumundan haberdar etmeye çalışmıştır. Bk. Halil İnalçık, *Has-bağçede 'Ayş u Tarab Nedimler Şâirler Mutrîbler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.403-404.

²¹⁰ Halil İnalçık, *Has-bağçede 'Ayş u Tarab*, s.402-403.

²¹¹ Bu eserlerde şikâyet edilen konular arasında "sevgili, felek, zaman, dünya, yöneticiler ve devlet adamları vb." yer almaktadır. Daha fazla bilgi için bk. İsmail Erbek, *Nef'i ve Nâilî Dîvânlarında Şikâyet Unsurları*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2000, s.22-34.

incelemiştir.²¹² İslahat layihaları, geleneksel nasihatnamelerden bazı yönleriyle farklılık gösterir. Nasihatnameler meseleleri nazarı bir bakış açısıyla değerlendirirken, ıslahat layihaları konularını güncel meselelerden seçerler.²¹³ İslahat layihaları da konuları ve yazılış amaçlarıyla şikâyet mekanizmasına katkı sağlamaktadırlar.

3.2. ŞİKÂYET MEKANİZMASININ İŞLEYİŞİNDE ROL OYNAYAN KİŞİLER VE KURUMLAR

3.2.1. Şikâyetçilerin Kimlikleri

Osmanlı Devleti, yönetimi altındaki tebaanın uğradığı zulmü ortadan kaldırmak adına, onlara şikâyet hakkı tanımıştır. Bu hakkı, dayandığı devlet anlayışının gereği olan adaletin tesisi düşüncesince vermiş ve uygulamaya çalışmıştır. Selanik'ten Dîvân-ı Hümâyün'a ulaşan şikâyetlerin içeriğinden, şikâyetçilerin toplumsal statülerine, dinî mensubiyetlerine ve cinsiyetlerine dair izler bulmak mümkündür. Bu konuda edinilen ilk bilgi toplumsal statülere aittir.

Osmanlı toplumu temelde askerî ve reaya olmak üzere iki gruba ayrılmıştı. Ortadoğu toplumsal statü anlayışındaki dörtlü katman her ne kadar Osmanlılar tarafından kullanılsa da Fatih Sultan Mehmed zamanından itibaren toplum iki grupta tasnif edilmişti.²¹⁴ Toplumsal statünün ilk grubunu oluşturan askerîler, “padişahın bir ber’atla, dinsel yetki ya da icra yetkisi tanıdığı kişilerden, yani saray ve askerî erkândan, devlet görevlileri ve ulemâdan” oluşmaktaydı.²¹⁵ Bu kapsamın dışında kalan ikinci grup da reaya olarak adlandırılırdı. İkinci grubun içerisine, köyde yaşayıp tarımsal faaliyette bulunan, şehirde ticaret ve zanaatla uğraşan kesim ile yerleşik olmayan konar göçerler dahildi.²¹⁶ İki grup arasındaki temel ayrım ise vergi hususundaydı. Reaya, vergi ödemekle yükümlüydü. Bu yükümlülüğünden belirli

---

²¹² Mehmet Öz'ün incelemesi 16. yüzyılın sonunda yazılan Gelibolulu Mustafa Âli'nin Nushatü's-Selâtin adlı eseriyle başlayıp muhtemelen 1714-1717 arasında yazılan Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Nesâyihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ adlı eseriyle son bulmaktadır. İncelemede bu zaman aralığında yazılmış on iki adet ıslahat layihasının değerlendirmesi yapılmaktadır. Bk. Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde*, s.18-32.

²¹³ Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde*, s.19.

²¹⁴ Karpat, *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*, s.33.

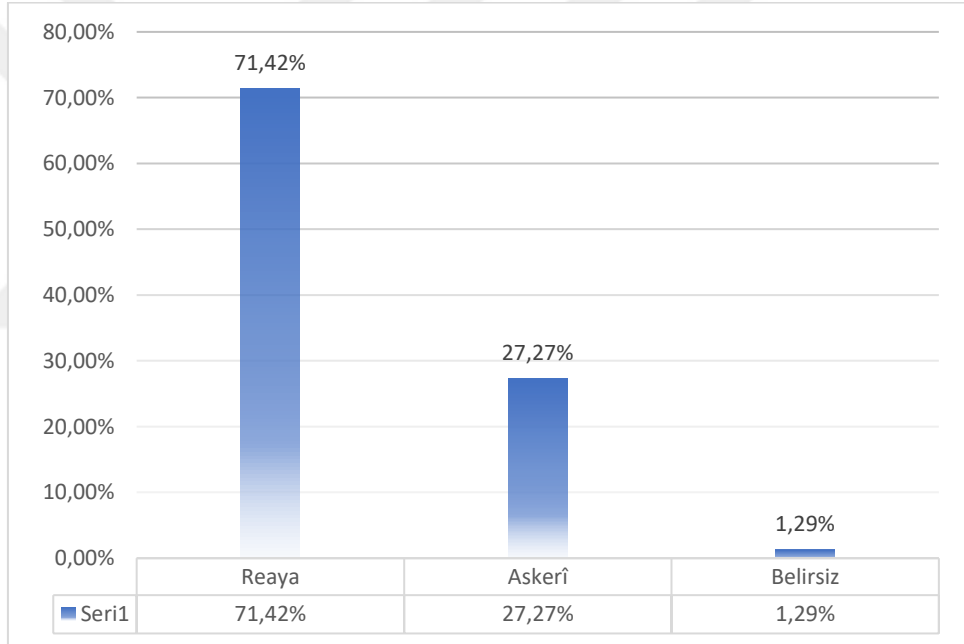
²¹⁵ Mardin, “Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye’de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci”, s.90.

²¹⁶ Gül Akyılmaz, “Osmanlı Devletinde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya İlişkileri”, *Osmanlılar*, Ed. Güler Eren, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.41.

hizmetleri yerine getirerek muaf kalabilirdi.²¹⁷ Askerî ve reaya tasnifi, toplumsal bir sınıflaşma anlamı taşııyordu. Bu gruplar arasında karşılıklı geçişler de söz konusuydu.²¹⁸ Merkeze ulaşan şikâyetler sayesinde, bu ikili tasnif dikkate alınarak, şikâyetçilerin ve şikâyet edilenlerin toplumsal statüleri tespit edilmiştir.

Bu toplumsal grupların şikâyet hakkını ne oranda kullandıklarını görmek mümkündür. Aşağıda yer alan grafikte şikâyette bulunan toplumsal grupların yüzdelik dağılımı yer almaktadır. Grafikte de görüldüğü gibi, şikâyet hakkının kullanımında reayanın bariz bir üstünlüğü görülmektedir. Reayanın şikâyet hakkını etkin bir şekilde kullanmasının sebebi, Selanik'teki toplumsal yapının dağılımında reayanın çoğunluğu oluşturduğu düşünülerek cevaplanabilir.²¹⁹

Grafik 3: Şikâyette Bulunanların Kimlikleri

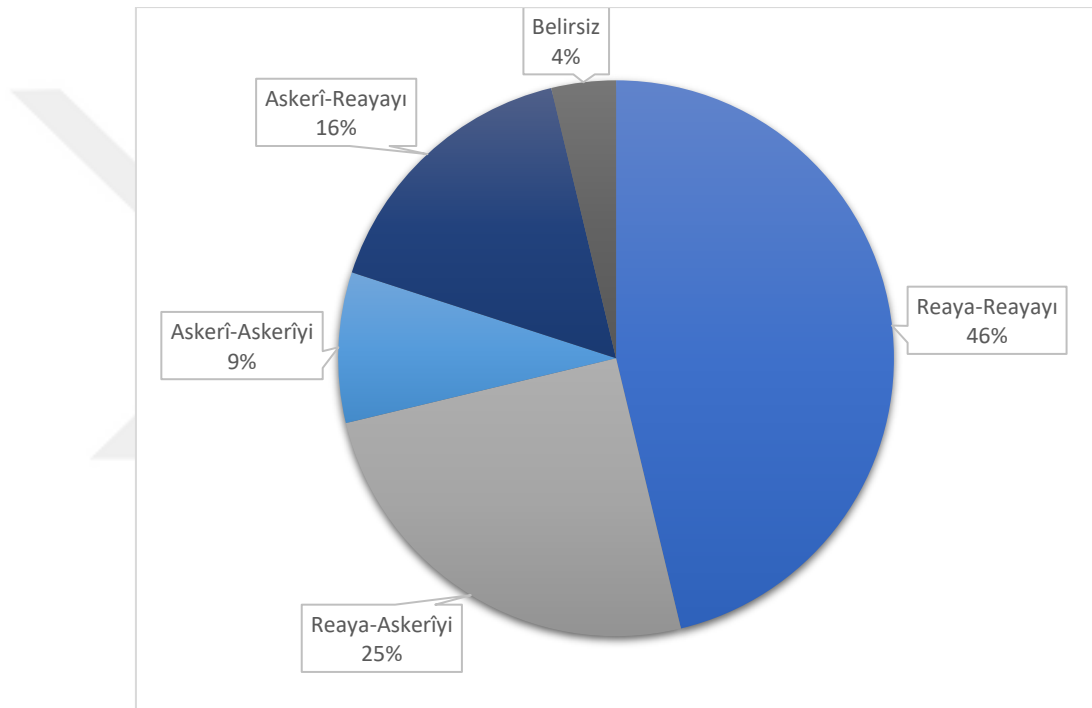
²¹⁷ Mehmet Öz, "Reaya", *TDVİA*, C. 34, İstanbul 2007, s.490.

²¹⁸ Akyılmaz, "Osmanlı Devletinde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya İlişkileri", s.42.

²¹⁹ Bu başlık içerisinde kullanılan verilerin konuyla ilgili yapılmış başka çalışmaların benzer verileriyle karşılaştırılması yararlı olacaktır. Tuğluca'nın 1683-1698 yılını kapsayan çalışmasında şikâyetçilerin toplumsal statüleri şu şekildedir; 13 numaralı defter (1689) Reaya %50, askerî %50, 16 numaralı defter (1692) reaya %52, askerî %48, 21 numaralı defter (1695-1696) reaya %57, askerî 43 ve 29 numaralı defter (1698) reaya %60 ve askerî %40. Defterlerin ortalaması da reaya %56, askerî %44 şeklindedir. Bk. Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.59-60. Hülya Taş'ın 17. yüzyıl Ankara'sında şikâyet hakkının kullanımı üzerinde yaptığı çalışmada Dîvân-ı Hümâyün'a başvuranların kimlikleri ve oranları şöyledir; taşra görevlileri %47,72, reaya %41,66, kişi %4,54, darüssaade ağası %3,03 ve diğer %3,03'tür. Bk. Taş, "Osmanlıda 'Şikâyet Hakkı'nın Kullanımı Üzerine Düşünceler", s.193.

Elde edilen verilerden ulaşılabilecek bir diğer bilgi şikâyetçilerin hangi toplumsal gruptan şikâyetçi olduklarıdır. Reayanın en çok şikâyetçi olduğu grup yine reyadır. Reayanın şikâyetçi olduğu grupların dağılımında ikinci sırada askerîlerin geldiği görülmektedir. Yüzdeler dağılımı içinde askerîlerin şikâyetçi olma oranları, reaya nispeten daha düşüktür. Askerî grup en çok reyadan şikâyetçi olmuştur. Askerîlerin daha az şikâyet ettikleri grup ise askerîlerdir. Selanik'in nüfus dağılımı göz önüne alındığında, reayanın askerîlere göre daha fazla olduğu kesindir. Grafik 4'teki değerlerin bu durumun bir yansıması olduğu düşünülebilir.²²⁰

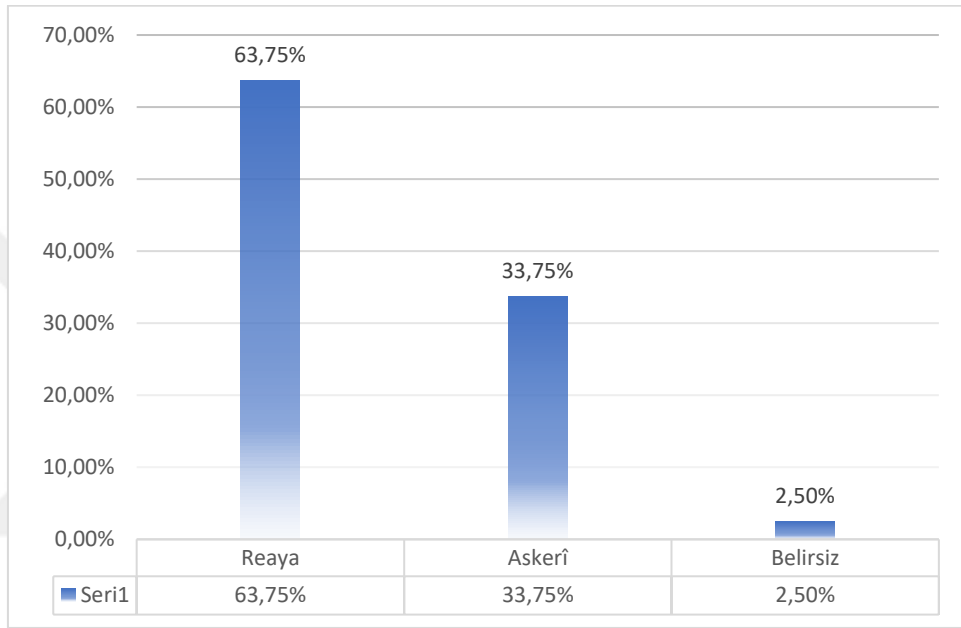
Grafik 4: Şikâyetçilerin Şikâyet Ettikleri Toplumsal Gruplar

²²⁰ Bu konuda yapılmış, burada kullanılan verileri destekleyecek diğer veriler de şöyledir; Tuğluca'nın 1649-1679 yıllarını kapsayan ve Üsküp özelinde şikâyet hakkının kullanımında şikâyet eden ve edilenlerin kimlik bilgileri şu şekildedir; reaya-askerî %28, reaya-reaya %17, askerî-askerî %15, askerî-reaya %8, reaya-kalemî %10, kalemî-kalemî %10 ve diğer %12'dir. Bk. Tuğluca, "Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp'te Şikâyet Hakkının Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması", s.115. Tuğluca'nın 1683-1698 yıllarını kapsayan çalışmasında toplumsal grupların şikâyetinde bulunma oranlarına da yer verilmiştir. Bu çalışmaya göre reayanın şikâyetinde bulunduğu toplumsal gruplar ve oranları şöyledir; 13 numaralı defter (1689) reaya %63, askerî %37; 16 numaralı defter (1692) %63, %37; 21 numaralı defter (1695-1696) %53, askerî %47; 29 numaralı defter (1698) reaya %68, %32. Aynı çalışmada yer alan bilgilere göre askerînin şikâyetinde bulunduğu toplumsal gruplar ve oranları şöyledir; 13 numaralı defter (1689) askerî %59, reaya %41; 16 numaralı defter (1692) askerî %69, reaya %31; 21 numaralı defter (1695-1696) %62, %38; 29 numaralı defter (1698) askerî %59, reaya %41. Bk. Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.61-62. Bayram'ın yaptığı çalışmada Selanik'te toplumsal grupların şikâyet etme oranları şöyledir; reaya %63 ve askerî %37. Bayram çalışmasında ayrıca toplumsal grupların birbirlerini şikâyet etme oranlarını da yer vermiştir. Oranlar şöyledir; Reaya-reaya %41, askerî-reaya %26, reaya-askerî %14, askerî-askerî %11 ve diğer %8. Bk. Bayram, *18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)*, s.31-33.

Aşağıda verilen grafikte ise şikâyet edilenlerin hangi toplumsal gruba ait olduklarını görmek mümkündür. Diğer grafikte olduğu gibi, buradaki oranlarda da reayanın askerî gruba karşı bir üstünlüğü bulunmaktadır. Bunun nedeni yukarıda da değinildiği gibi benzer sebeplerle açıklanabilir.²²¹

Grafik 5: Şikâyet Edilenlerin Kimlikleri

Şikâyet eden ve edilenlerin kimliğini tanıma ve tespitinde kullanılan bir diğer unsur ise dinî mensubiyettir. Osmanlı Devleti, kuruluşu itibariyle İslâmî karakter taşıyan bir devlettir. Devletin zamanla genişlemesiyle, başka dine mensup insanlar da yönetimi altına girmiştir. İslâm dinine mensup olmayan bu gruplar zimmî olarak kabul görmüşlerdir. Osmanlı hukukunda zimmîler, hukukî ve siyasî kapsamın içinde sayılırlar ve devletin mensubu olarak kabul edilirler. Osmanlı Devleti fethettiği bölgelerdeki gayrimüslimlerin kendilerine tanınan hakları hukuk sistemlerine aykırı düşmediği müddetçe kabul etme eğilimi göstermiştir. Osmanlı yönetimi altına giren gayrimüslimler bu noktadan sonra, Osmanlı Devleti kanunlarına tâbi hale gelmektedirler. Osmanlı Devleti'nde, İslâm dininden de kaynaklanan anlayış

²²¹ Bayram'ın yaptığı çalışmada Selanik'te toplumsal grupların şikâyet edilme oranları şöyledir; reaya %73 ve askerî %27. Bk. Bayram, *18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)*, s.31.

doğrultusunda gayrimüslimler, Allah'ın emaneti kabul edilir ve dinlerine müdahale edilmezdi.²²²

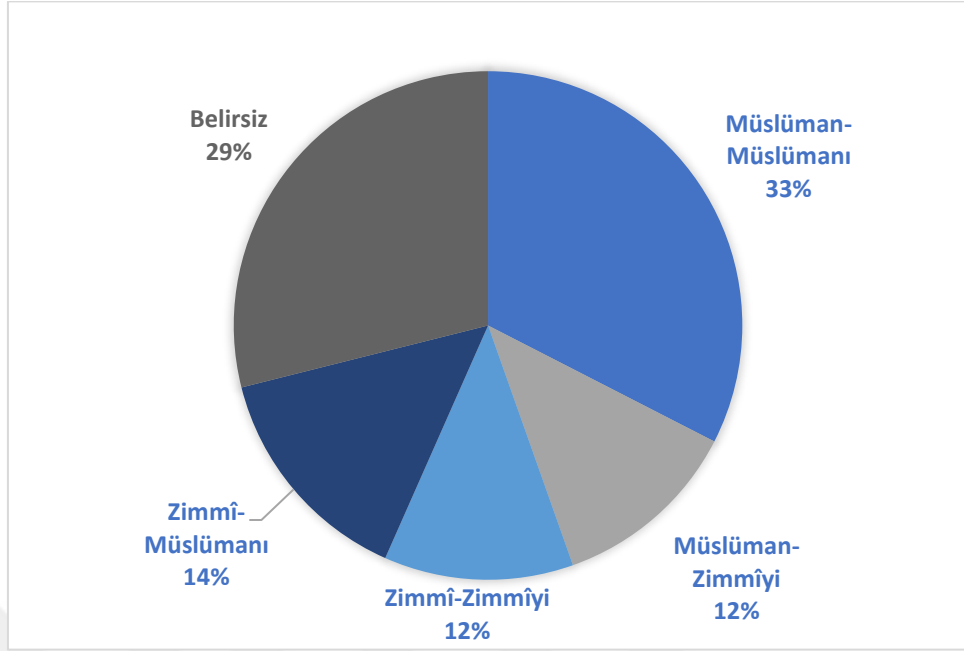
Şikâyetçilerin ve şikâyet edilenlerin dinî kimliklerine bakıldığı zaman gayrimüslimlerin dinî mensubiyetleri kimi zaman Yahudi ve Hıristiyan diye belirtilirken, kimi zaman bu ayırım yapılmaksızın zimmî olarak yansımıştır. Bu durum gözetilerek dağılımlar yapılırken gayrimüslimler zimmî kategorisi altında toplanmıştır. Şikâyet mekanizmasından %45'lik oranla en fazla yararlanan dinî grup Müslümanlar olmuştur. Müslümanlar %33 oranında kendi dindaşlarından, %12 oranında da zimmîlerden şikâyetçi olmuşlardır. Zimmîlerin şikâyet mekanizmasını kullanma oranı ise %26'dır. Zimmîlerin Müslümanlara nazaran bu mekanizmadan daha az yararlandığı gözlemlenmektedir. Farklı din mensuplarının birbirlerini şikâyet etme oranları ise %26'dır. Bu şikâyetler de dinî bir haksızlık nedeniyle değil, başka konular nedeniyle olmuştur. Bu konuyla ilgili yapılmış grafikte %29'luk dilimi oluşturan belirsizler ise, hükümlerde dinî mensubiyete hiç değinilmemiş ya da hükümde mensubiyeti tespit edilememiş kesimi temsil etmektedir.²²³

---

²²² M. Macit Kenanoğlu, "Zimmî (Osmanlılar'da)", *TDVİA*, C. 34, İstanbul 2013, s.428.

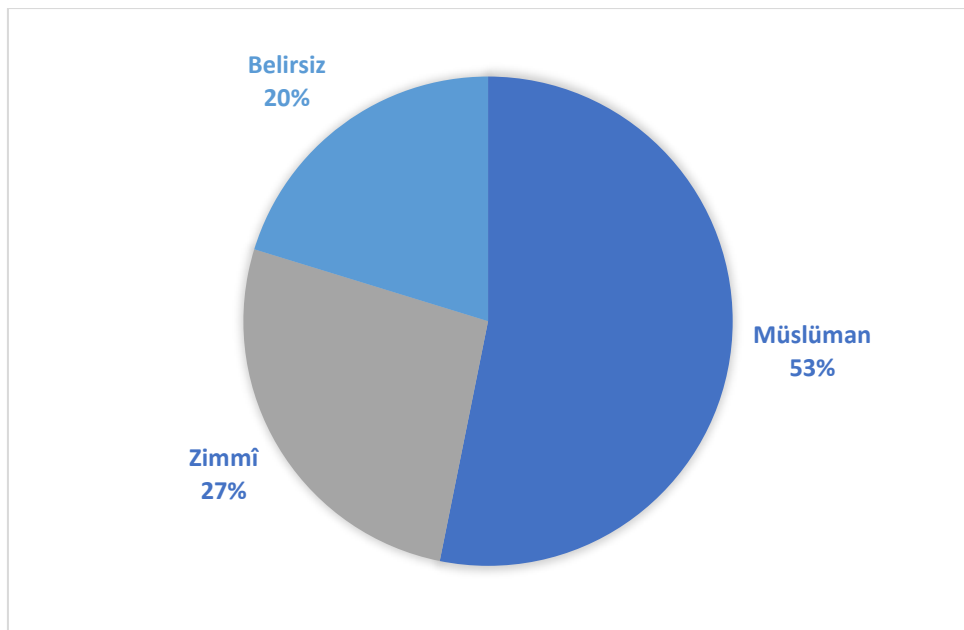
²²³ Tuğluca 1683-1698 yıllarını kapsayan çalışmasında dinî grupların şikâyet oranlarına da yer vermiştir. Bu çalışmada yer alan bilgilere göre dinî grupların şikâyet oranları şöyledir; Müslüman-Müslümanı %86, Zimmî-Zimmîyi %6, Müslüman-Zimmîyi %4 ve Zimmî-Zimmîyi %4. Bk. Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.63. Bayram'ın 7 Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri'ni (1749-1751) kullanarak Selanik'te şikâyet kültürünü incelediği çalışmasında dinî mensubiyetlere göre şikâyet etme oranlarını da bulmak mümkündür. Burada yer alan oranlar da şöyledir; Müslüman-Müslüman %62, Gayrimüslim-Müslüman %16, Müslüman-Gayrimüslim %12 ve Gayrimüslim-Gayrimüslim %10. Bk. Bayram, *18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)*, s.35.

Grafik 6: Dinî Grupların Şikâyet Oranları

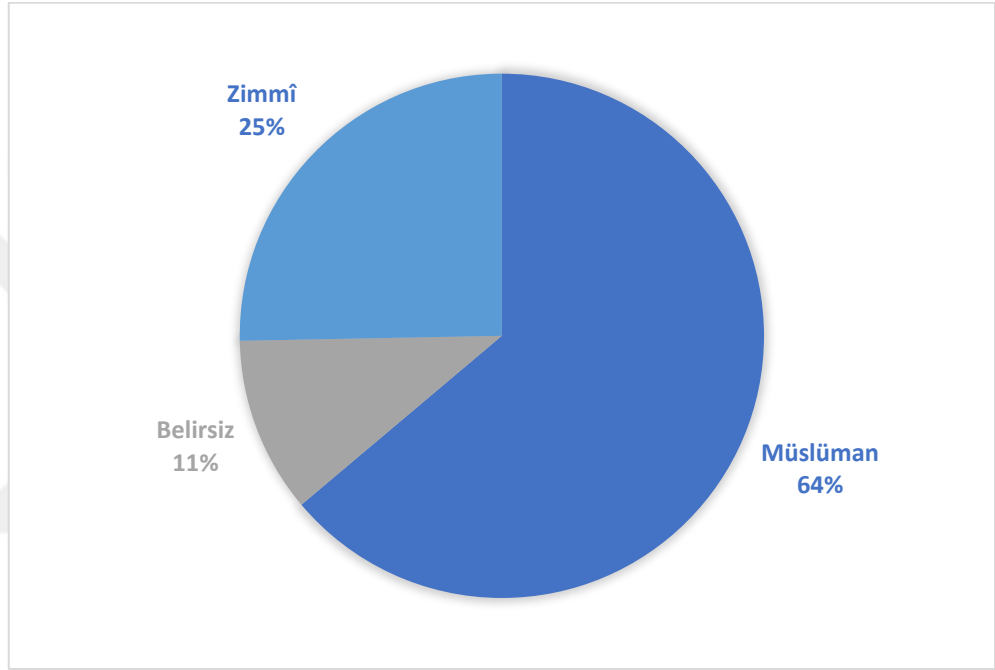
Elde edilen veriler ışığında şikâyet edenler ile şikâyet edilenlerin dağılımını ayrı ayrı tespit etmek de mümkün olmuştur. Bu verilerin sağladığı bilgilerde şikâyetçilerin en büyük yüzdesini %53 ile Müslümanlar oluşturmaktadır. Zimmîler %27'lik oranla ikinci sırada yer almaktadır. Şikâyetçilerin dinî mensubiyetlerine ulaşamamış %20'lik bir grup da mevcuttur.

Grafik 7: Şikâyetçilerin Dinî Kimlikleri

Hükümlerden ulaşılan bir diğer bilgi de şikâyet edilenlerin dinî mensubiyetleri ve yüzdeler dağılımıdır. Şikâyet edilen kesimler arasında Müslümanlar %64'lük oranla ilk sırada yer almaktadır. Onları %25'le zimmîler takip etmektedir. Bu dağılımda da mensubiyet bilgisine ulaşılamayan %11'lik bir grup bulunmaktadır.

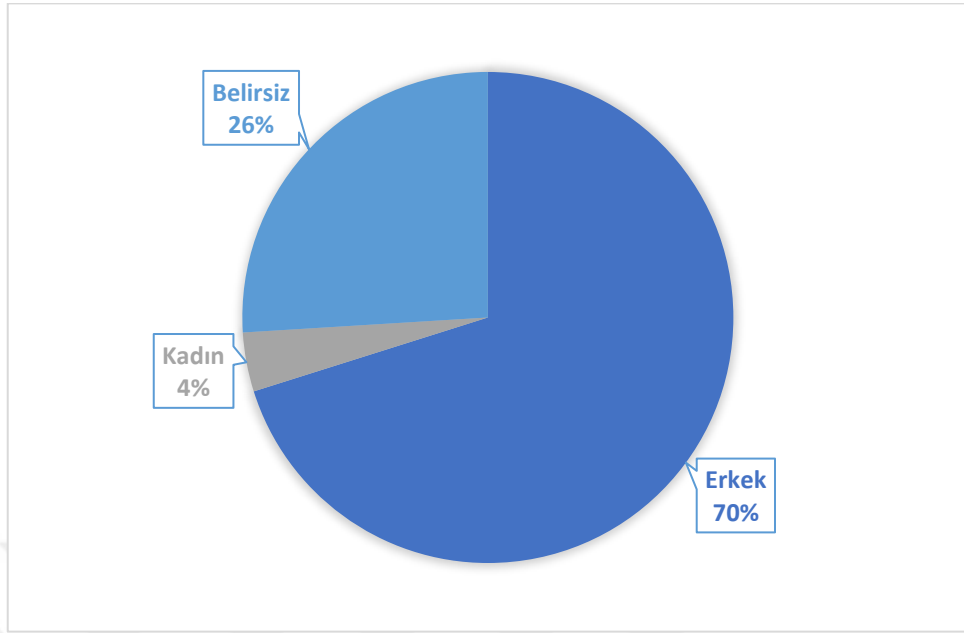
Grafik 8: Şikâyet Edilenlerin Dinî Kimlikleri

Deftere yansıyan hükümlerde şikâyetçilerin ve şikâyet edilenlerin cinsiyetlerine dair bilgiler de mevcuttur. Buna göre aşağıda hazırlanmış olan ilk grafikte şikâyetçilerin cinsiyet dağılımına dair yüzdeler yer almaktadır. Şikâyetçilerin yüzdeler dağılımına bakıldığında %70'lik oranla erkeklerin kadınlara bariz bir üstünlüğü görülmektedir. Kadınların şikâyet etme oranı ise %4'te kalmıştır. Cinsiyeti tespit edilememiş kesim ise %26'dır.²²⁴

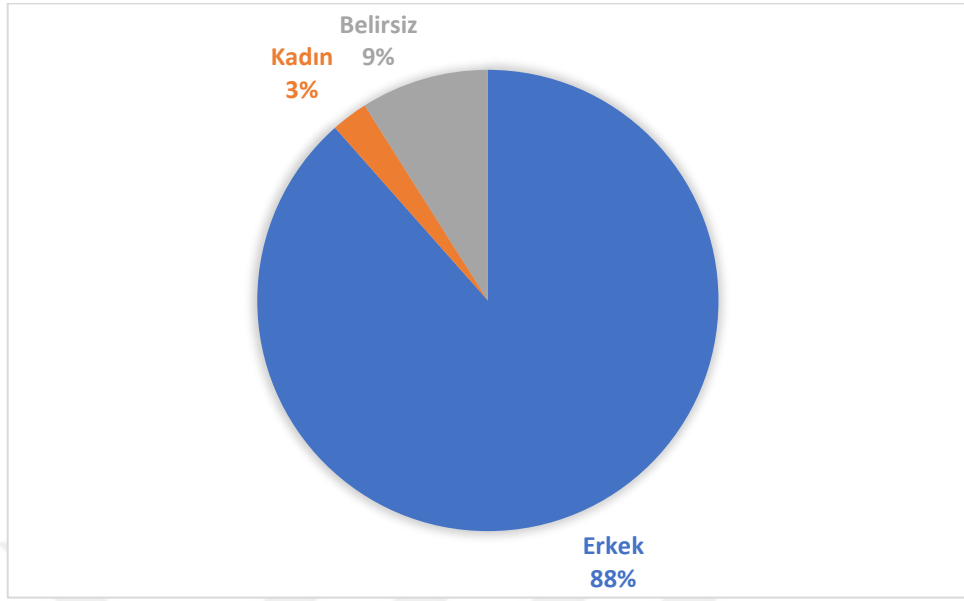
²²⁴ Konuyla ilgili yapılmış diğer çalışmalardan şikâyetçilerin cinsiyetlerine dair bilgiler edinmek de mümkündür. Tuğluca'nın 1683-1698 yıllarını kapsayan eserinde konuyla ilgili oranlar şu şekildedir; 13, 16, 21 ve 29 numaralı defterlerden (defterlerin ait olduğu yıllar yukarıda zikredilmiştir) elde edilen verilere göre kadın şikâyetçilerin ortalama oranı %7 olarak saptanmıştır. Bk. Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.64-65. Bayram'ın 1749-1751 yıllarını kapsayan çalışmasında da şikâyetçilerin cinsiyetleri konusuna yer verilmiştir. Burada yer alan bilgilere göre şikâyet edenlerin cinsiyetlere göre yüzdeler dağılımı şöyledir; Erkek %92 ve kadın %8'dir. Bk. Bayram, *18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)*, s.34.

Grafik 9: Şikâyetçilerin Cinsiyetlere Göre Dağılımı

Cinsiyet konusundaki bir diğer değerlendirme, şikâyet edilenlerin yüzdelerik dağılımına dairdir. Buradaki dağılımda da erkeklerin oransal bir üstünlüğü söz konusudur. Kadınların oranı ise bir önceki grafiğe yakın bir seyirle %3'lük bir orana sahiptir. Her iki grafikte de görüldüğü üzere kadınların şikâyet mekanizmasındaki yüzdeleri erkeklere nazaran oldukça azdır. Bunun sebebi kadınların toplumsal rol ve statüleri ya da şikâyetleri merkeze ulaştırma konusundaki yetersizlikler olarak düşünülebilir. Böyle bir kanaatin oluşabilmesi için bu alanda yapılmış daha fazla çalışmaya duyulan ihtiyaç da göz ardı edilmemelidir.

Grafik 10: Şikâyet Edilenlerin Cinsiyetlere Göre Dağılımı

3.2.2. Şikâyet Konusunun Çözümüne Kavuşturulması ve Bürokratik Aşamaları

Bu bölümde, Dîvân-ı Hümâyun'a ulaşan şikâyetlerin bürokratik olarak izlediği süreç ve bu süreçte görev alanların üzerinde durulacaktır. Müşteki/müştekilerin şikâyetleri Dîvân-ı Hümâyun'a ulaştığında konu orada çözüme kavuşturulabileceği gibi şikâyetin araştırılması gerektiği durumlarda, şikâyet divan tarafından kabul edilir ve bir inceleme süreci başlatılır. Bu bürokratik aşamada çeşitli kişiler görev alır ve bu süreci işletirlerdi. Süreç tamamlandığında karar son hüküm halini alır ve uygulanması için taşradaki bir görevliye sevk edilirdi. Bölümün devam eden aşamalarında bu sürecin nasıl işlediği, kimlerin görev aldığı ve nasıl katkı sağladıkları ele alınacaktır.

Şikâyete konu olacak bir haksızlık ortaya çıktığında, bu haksızlık çeşitli yollar kullanılarak Dîvân-ı Hümâyun'a ulaştırılıyordu (Bir önceki bölümde bu konu üzerinde detaylı olarak durulmuştur). Şikâyetçiler, şikâyetlerini ya da taleplerini bizzat başvurarak sözlü ya da arzuhalle Dîvân-ı Hümâyun'a sunabiliyorlardı. Dîvân-ı Hümâyun'a gelemeyenler de *âdem gönderme* diye tabir edilen yöntemle şikâyetlerini dile getirebiliyorlardı. Şikâyet konusunun Dîvân'a ulaşmasında taşrada bulunan devlet görevlileri de etkin rol oynuyorlardı.

Reayanın şikâyetlerini dile getirmede kullandıkları en yaygın yöntemlerden birisi de arzuhaldî. Reayanın arzuhalin yazım şekline ve kalıplarına hâkim olmaması arzuhalciliğin bir meslek haline gelmesine yol açmıştır. Şikâyetini yazılı yapmak isteyip de okuma yazma bilmeyenler, arzuhalciliği meslek edinmiş kimselerden yardım alıyorlardı.²²⁵ Arzuhalcilerin resmî prosedürü bilmeleri, arzuhali yazdığı kişiye daha sonra ne yapması gerektiği konusunda da fayda sağlıyordu.²²⁶

Adlî ve icrâî konularda pek çok görevi bulunan Çavuşbaşı'nın görevleri arasında Dîvân-ı Hümâyûn'a sunulan arzuhali kabul etmek de vardı.²²⁷ Çavuşbaşı, yapılan başvurunun Dîvân-ı Hümâyûn'a ulaşması ve davacılara mübaşirlik yapma görevlerini üstlenmişti.²²⁸ Çavuşbaşı dışında başka görevliler aracılığıyla da şikâyetler Dîvân-ı Hümâyûn'a ulaştırılıyordu. Kubbealtı vezirleri Deâvi Kasrı denilen yerde arzuhalleri toplayıp, dava sahiplerini dinledikten sonra şikâyetleri özet halinde Dîvân-ı Hümâyûn'a sunarlardı.²²⁹

Dîvân-ı Hümâyûn'a şikâyet başvurusunda bulunanlar Çavuşbaşı'nın nezaretinde ve denetiminde sırayla huzura çıkarılırdı.²³⁰ Şikâyetçiler huzura alındıktan sonra arzuhalleri reisülküttab tarafından sadrazamın önünde okunurdu. Reisülküttab davalar dinlenirken bilgi ve fikir vermek amacıyla sadrazamın yanında bulunurdu.²³¹ 17. yüzyılın ortalarından itibaren reisülküttabın iş yoğunluğundan dolayı görev tezkirecilere verildi. Tezkireciler divanda alınan kararların kaydını da tutardı.²³² Davacıların Dîvân-ı Hümâyûn'ın verdiği karara rıza göstermeleri gerekiyordu, alınan

---

²²⁵ Murat Uluskan, *Divân-ı Hümâyûn Çavuşbaşılığı (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1998, s.33; İpşirli, "Arzuhal", s.448; Mumcu, *Divan-ı Hümâyûn*, s.81-82. Arzuhaldeki hitap formülleri ve hitapların yazılan makama göre değişiklikler göstermesi, bu konuda bilgi sahibi olmayı gerektirdiğinden bir uzmanlaşmayı da zorunlu kılmaktadır. Bk. M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s.105-108.

²²⁶ Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.67.

²²⁷ Uluskan, *Divân-ı Hümâyûn Çavuşbaşılığı*, s.35.

²²⁸ Uluskan, *Divân-ı Hümâyûn Çavuşbaşılığı*, s.42; Mehmet Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, C. I, MEB Yayınları, İstanbul 1983, s.337.

²²⁹ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.17.

²³⁰ Uluskan, *Divân-ı Hümâyûn Çavuşbaşılığı*, s.62; Mumcu, *Divan-ı Hümâyûn*, s.44-45; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s.21-22.

²³¹ Recep Ahıskalı, *Osman Devlet Teşkilâtında Reisülküttablık Müessesesi (XVIII. Yüzyıl)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1999, s.224.

²³² Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.69.

karara itiraz etmeleri söz konusu değildi.²³³ Şikâyet konusu duruşmayı gerektiriyorsa murafaa²³⁴ yoluna başvurulurdu.²³⁵

Dîvân-ı Hümâyun'da müzakereler, Divan üyeleri arasında var olan bir iş bölümü ile yapılırdı. Bu iş bölümünün esası üyelerin uzmanlık alanlarına dayanmaktaydı. Ülkenin yönetimi ve timar konularından veziriazam, dinî-şer'î hususlardan kazaskerler, malî konulardan da defterdar sorumluydu. Bu adı geçen yetkililer gerekli görmeleri halinde davaları kendi divanlarına da taşırlardı.²³⁶

Dîvân-ı Hümâyun'a ulaşan arzuhallerin bir hüküm halinde karara bağlanması için belirli aşamalardan geçmesi gerekirdi. Bazı şikâyetler Dîvân-ı Hümâyun'da dinlendikten sonra hemen karara bağlandığı gibi, bazı şikâyetlerin de incelenmesi gerekmekteydi. Hemen karara varılan şikâyetlerin veziriazam buyuruldusu ile hükmü yazılırdı. İnceleme yapılması gereken şikâyetler de divan bürokrasisi içinde incelemeye tabii tutulduktan sonra hükmü verilirdi.²³⁷

Divan bürolarına başvurusu yapılan şikâyetin tahkik edilebilmesi için sadrazam buyuruldusu gerekmekteydi. Sadrazamın buyuruldusunun bir zorunluluk olmadığı, onun buyuruldusu olmadan da muamelenin başladığı görülmekteydi.²³⁸ Dîvân-ı Hümâyun'un önemini yitirip yerini Paşa Kapısı'nın almasından sonra sadrazam buyuruldularını Sadâret Kethüdâsı yazmaya başladı.²³⁹

Dîvân-ı Hümâyun'a sunulan arzuhalin inceleme gerektirmesi halinde, ilgili kalemdeki kayıtlar incelenir ve kalem şefi tarafından telhis yoluyla bildirilirdi.²⁴⁰ Dîvân-ı Hümâyun'un kalemlerinde bir meselenin geçmişte nasıl çözüldüğü, uygulaması ve şartları derkenar yoluyla öğrenilirdi.²⁴¹ Evrakın üzerine düşülen bu derkenar, yapılacak yeni muamele için hukukî, idarî ve malî açıdan dayanak noktasını

²³³ Mumcu, *Divan-ı Hümâyun*, s.110.

²³⁴ Murâfaa: "mahkemeye verme; mahkemeye getirme; duruşma, yüzleşerek mahkeme olunma." Bk. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2012, s.797.

²³⁵ Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.69; Mumcu, *Divan-ı Hümâyun*, s.81.

²³⁶ İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", s.161-162.

²³⁷ Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.70-71.

²³⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s.203; Mübahat S. Kütükoğlu, "Buyuruldu", *TDVİA*, C. 6, İstanbul 1992, s.479.

²³⁹ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.203; Kütükoğlu, "Buyuruldu", s.478-479.

²⁴⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.203.

²⁴¹ Farsça olan der-kenâr sözlükte 'kenara veya alta yazılmış yazı, not, esas metne göre çıkma' anlamına gelir. Osmanlı bürokrasisinde resmî yazışmalarda, mahzar, arzuhal, arz gibi evrakın üst, yan veya alt taraflarında o işle ilgili olarak daha önce yapılmış muameleleri, bir kaydı, bir şerhi, görgüyü, idarî, hukukî, malî bir durumu ihtiva eden açıklayıcı ve tamamlayıcı yazıya bu ad verilirdi. Daha fazla bilgi için bk. Atilla Çetin, "Derkenar", *TDVİA*, C. 9, İstanbul 1994, s.179-180.

teşkil ederdi.²⁴² Bilgisine başvurulmuş görevlinin bulunduğu kaleme/büroya göre geri dönüş yaptığı belge türü değişiklik göstermekteydi. Defterdar telhis veya i'lâm, reisülküttab, gümrük emini, kadıaskerler ve kadılar i'lâm, defter emini de arz kaleme alırdı.²⁴³

Şikâyetlerin çözüm merci olan Dîvân-ı Hümâyun 16. yüzyıldan itibaren kurumsal yapısına kavuşmuş ve temelde defterdarın ve nişancının altında şekillenmiş bir bürokratik yapıya sahipti. Defterdarın yetki alanında malî konular yer alırken nişancı idarî meselelerle ilgilenmekteydi.²⁴⁴ 17. yüzyılın ortalarında Paşa Kapısı'nın ön plana çıkmasıyla Dîvân-ı Hümâyun'un görevleri ve işleri buraya intikal etmişti. İntikal edenler arasında reisülküttab ve ona bağlı bürolar vardı. Devlet merkezinin Paşa Kapısı'na intikalinden sonra, nişancının Divan bürokrasisi üzerindeki nüfuzu azaldı. Bununla birlikte 17. yüzyılın sonlarına doğru reisülküttab kendisine bağlı büroların tek yetkilisi haline geldi. Paşa Kapısı'na intikal eden bürokrasinin altında alt kalemler oluştu. Bu kalemler; beylik (divan), tahvil ve rûûs isimleriyle bilinen ve yaptıkları işlerle birbirinden ayrılan birimlerdi. Kalemler arasında bu ayrım, Divan'da yapılan işler konusunda bir ihtisaslaşma yaşanmasına neden oldu.²⁴⁵ Şikâyet mekanizması söz konusu olduğunda kalemler arasında en önemli yere sahip beylikçi kalemiydi.²⁴⁶ Zira çeşitli tarihlerde tutulmaya başlanmış, herhangi bir şikâyet söz konusu olduğunda tekrar dönülüp bakılması gereken defter serileri bu kalem bünyesinde muhafaza edilmekteydi.²⁴⁷

Dîvân-ı Hümâyun'a sunulan arzuhallerin incelenip karara bağlanması için defterlere başvurulması gereken durumlar olabilirdi. Böyle durumlarda arzuhallerin ilgili kaleme havalesi yapılırdı. Arz konusu defterlerden araştırıldıktan sonra konuya dair daha önceden tutulmuş bir kayıt varsa, arzın üzerine istinsah edilirdi.²⁴⁸ Divana sunulan arzla ilgili kayıtların çıkarılması için ilgili kalem ya da defter işaret edilerek

²⁴² Atilla Çetin, "Derkenar", s.180.

²⁴³ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.313.

²⁴⁴ Ahıskalı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık*, s.53-55.

²⁴⁵ Ahıskalı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık*, s.62-64.

²⁴⁶ Mumcu, *Divan-ı Hümâyun*, s.49.

²⁴⁷ İpşirli Osmanlı Devleti'nin teşkilatına dair yaptığı çalışmasında Beylikçi Kalemi'nde tutulan defterleri; nâme-i hümâyun, mühimme, mühimme zeyli, atık şikâyet, mukavelenâme, mühimme-i mektûm, mühimme-i Mısır, nefiy ve kısas, imtiyaz, muktezâ, kalebend, ahkâm, izn-i sefine, tevcihât-ı mülkiyye, kilise, şehbender, gayri müslim cemaatleri, nişan, tekaüd, kanunnâme-i askerî ve meclis-i Tanzimat defterleri olarak sıralamıştır. Bk. Mehmet İpşirli, "Beylikçi", *TDVİA*, C. 6, İstanbul 1992, s.78.

²⁴⁸ Ahıskalı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık*, s.74-75.

muamelenin başlama emri verilirdi. Eski kayıtların incelemesinden sonra ilgili kayıt der-kenar edilirdi. Başvurulan defterlerde verilecek karar için tek bir kalem/defter yeterli görülmezse, birden fazla kalem/defter kaydına başvurulmuş der-kenar çıkarılırdı.²⁴⁹ Böyle durumlarda arzuhal ilgili kalemleri dolaşarak buradaki kayıtlar der-kenar edilirdi. İlk emirle birlikte kalemden çıkarılan kayıt, işlemin tamamlanması için yeterli görülmeylebilir. Bu durumda ilk kalemdeki der-kenara ilaveten ikinci bir emirle yeni bir kayda başvurulmuş da olurdu. Havale edilen kalemde ilgili kaydın bulunmaması halinde başka bir kaleme havale edilirdi. Bu kayıtların bulunup çıkarılması çok zaman almazdı. Çoğunlukla aynı gün içinde çıkarılan kayıtların farklı tarihlerde olması, kaydın çıkarılmasında sürenin uzamasına neden olmazdı. Bu kolaylığı ve hızı Osmanlı bürokratik yapısı sağlamaktaydı.²⁵⁰

Osmanlı klasik dönem bürokrasisinde, neredeyse bütün bürokratik işlemler aynı evrak üzerine yapılmaktaydı. Arzuhali yazan kişi meselenin anlatımı için kâğıdın alt kısmını kullanır, kâğıdın üst kısmı ise daha sonra yapılacak muameleler için boş bırakılırdı. Boş bırakılan üst kısımda kalemlerden çıkarılan kayıtlar, muamele gördüğü kalem şefinin telhisi ve sadrazam buyurulduları yer alırdı.²⁵¹

Şikâyet mekanizması açısından Dîvân'ın oynadığı rol incelenirken, bu kurumun bürokratik yapısı ayrıca önem kazanmaktadır. Dîvân bürokrasisi içinde gelen arzuhallerin muamelesi aşamasında da çeşitli divan görevlileri yer almaktadır. Bu bürokratik yapı içerisinde yer alan memurlar ve bunların gerçekleştirdiği işler, şikâyet mekanizması açısından ayrı bir öneme sahiptir. Bürokratik sınıfın içerisinde Reisülküttap ve ona bağlı Beylikçi ile İlamcı, Defterdar, Kazasker, Kadı, Mübaşir, Yeniçeri Ağası ile Babüssaade ve Darüssaade Ağası gibi çeşitli mevkilerde ve farklı görevleri icra eden memurlar yer almaktadır.

Beylik Kalemi'nde şikâyet konuları da olmak üzere pek çok konuda fermanlar yazılırdı. Dîvân tarafından kabul edilen herhangi bir arzın konusu hakkında Beylikçi Kalemi'nde daha önceden karara bağlanmış ve ferman yayınlanmışsa sorulurdu. Şikâyetin konusuna göre kaydın tutulduğu defterlere bakılır ve bulunan ferman arzın üzerine istinsah edilirdi. Dîvân-ı Hümayun Kîsedârı tarafından, arzın üzerine istinsah edilen suretin aslıyla uygunluğu tashih edildikten sonra '*sahh*' işareti konurdu.²⁵²

²⁴⁹ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.309-310.

²⁵⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.312-313.

²⁵¹ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.307.

²⁵² Ahıskalı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık*, s.74-75.

Beylikçi Kîsedârî'nin kalemde belgelerin yazılması, muamelelerin takibi ve katiplerden sorumlu olma gibi görevleri vardı.²⁵³ Sunulan arzların konusu ve çözümü Reisülküttab'a bağlı kalemlerden birindeyse, bu konuda Reisülküttab'dan i'lâm istenirdi.²⁵⁴ Reisülküttap kendisine sorulan konuyu araştırır ve vardığı kararı bildirirdi. İ'lâmı Reikülküttap yerine İ'lâmcı hazırlar, Reisülküttap hazırlanan i'lâmı inceler ve uygun bulursa imzalar. Sadrazam son kararını hazırlanan bu i'lâm ile verirdi. Sadrazam, i'lâmı karar vermek için yeterli bulmadığı durumda ilave bilgi talep ederdi.²⁵⁵

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren tahrir kayıtlarının tutulduğu, Dîvân toplantılarında divan mensuplarının işleri ve tebaadan gelen şikâyetler için sık sık müracaat edilen yer Defterhane'ydi. Defterhane, Dîvân-ı Hümâyun'a yapılan şikâyet başvuruları sonrasında geçmiş kayıtların incelenerek karar verilmesinde yardımcı bir daireydi.²⁵⁶ Defterhane has, zeamet, timar, mülk, vakıf gibi arazi türlerinin kaydının tutulduğu ve defterler üzerinden her türlü işlemin yapıldığı ve muhafaza edildiği yerd. Doğal olarak bu konularla ilgili herhangi bir anlaşmazlık yaşandığında başvurulacak yerd. Defterhane, defter emini denilen bir görevlinin idaresinde bulunuyordu. Defterhane'nin işleri, defter eminin altındaki memurlardan oluşan bir ekip tarafından yürütülmekteydi. Defterhane idaresi, tahrirle ilgili diğer görevlerinin yanında defterlerden istenilen kayıtları çıkartmakla görevliydi.²⁵⁷ Çıkartılan bu suretler şikâyet konularıyla da ilgili olabilir ve çözümde kullanılabilirdi.

Defterdarlık, Osmanlı maliye teşkilatına verilen addı. Maliyeyle ilgili hükümler Defterdar tarafından yazılırdı. Malî kayıtların burada yer almasından dolayı, malî konularla ilgili davalar onun tarafından görülürdü. Başdefterdar kendi konağında malî konularla ilgili davaları da dinleyebilirdi.²⁵⁸

²⁵³ İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", s.181-182.

²⁵⁴ Sözlükte 'bildirmek, öğretmek, işaret koymak' mânalarına gelen i'lâm (çoğulu i'lâmât), terim olarak şer'î bir hükmü ve altında kararı veren hâkimin imza ve mührünü taşıyan yazılı belgedir. Her i'lâm belgesi davacının iddiasını, dayandığı delilleri, davalının cevabını, varsa def'in sebepleri, verilen hükmün gerekçelerini ve nasıl karar verildiğine dair kayıtları ihtiva eder. Bk. Ahmet Akgündüz, "İ'lâm", *TDVİA*, C. 22, İstanbul 2000, s.72.

²⁵⁵ Ahıskalı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık*, s.77. Beylikçi Kalemî'nde yukarıda bahsedilenlerin dışında başka görevliler de bulunmaktaydı. Kalemde "katiplerin yazılarını gözden geçiren bir mümeyyiz, hazırlanan emir ve hükümlerin kanun ve nizâmlara uygunluğunu inceleyen kanuncu" görev yapmaktaydı. Bk. İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", s.181-182.

²⁵⁶ İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", s.175-176.

²⁵⁷ Erhan Ayfoncu, "Defterhâne" *TDVİA*, C. 9, İstanbul 1994, s.100-101.

²⁵⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, "Defterdar", *TDVİA*, C. 9, İstanbul 1994, s.94-95.

Yukarıda bahsi geçen görevliler dışında başka görevliler de şikâyet mekanizması içerisinde rol almışlardı. Bu görevliler arasında kazasker, kadı, mübaşir, yeniçeri ağası, babüssaade ağası ve darüssaade ağası gibi farklı görevleri icra eden devlet memurları bulunmaktaydı. Arzuhallerde yer alan meseleler hakkında lüzum görülmesi halinde kazaskerlerden de der-kenar talep edilirdi.²⁵⁹ Şer'î hukuka ait konuların kazaskerlerin alanına girmesinden dolayı, kazaskerler dava dinleyip hüküm verme yetkisine sahiptiler.²⁶⁰ Şikâyetlerin çözüme kavuşturulmasında, kazaskerlerin görüşlerine müracaat edilerek i'lâm talep edildiği de olurdu.²⁶¹ Osmanlı diplomatiğinde hangi memurun ne tür belge kaleme alabileceği belliydi; bu çerçevede kazaskerler ve kadılardan şikâyet konularının kendilerini ilgilendirmeleri halinde i'lâm istenirdi.²⁶²

Kazaskerler dışında Dîvân çavuşları arasından seçilen mübaşirler kesinleşen mahkeme kararlarının taşrada icra edilmesiyle görevlendirilirdi.²⁶³ Kendi teşkilat yapısı içinde idarî ve adlî konularda özerk olan Yeniçeri Ocağı yeniçeri ağası tarafından idare edilmekteydi. Yeniçerilerin kovuşturulması ve suçlulukları halinde cezanın infazı yeniçeri ağası tarafından gerçekleştirilirdi.²⁶⁴ Yeniçerilerle ilgili herhangi bir şikâyette yeniçeri ağasından mektup istenmekte ve yeniçeri ağası meselenin çözümünde rol oynamaktaydı.²⁶⁵ Osmanlı saray teşkilatı içinde pek çok görevinin yanı sıra selâtin ve vüzerâ evkafından darüssaade ağaları sorumluydu. Babüssaade ve darüssaade ağaları, kendilerinden istenmesi ya da ihtiyaç duyulması durumunda devlet ricâline siyasî, askerî ve idarî konularda mektup, tahrirat gönderebilirlerdi.²⁶⁶ Gerek duyulması halinde bu ağalardan şikâyetlerin çözümü noktasında mektup istenirdi.²⁶⁷

Dîvân-ı Hümâyûn'a ulaşan arzuhal muameleye alındıktan sonra bürokratik bazı aşamalardan geçtikten sonra en son karar olarak hükme dönüştürdü. Hükme dönüşmesi için şikâyet konusu belirli incelemelere tabi tutulurdu. Kalemlerde/bürolarda yapılan incelemeler sonrasında der-kenarların çıkarılmasıyla

²⁵⁹ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.311.

²⁶⁰ Mehmet İpşirli, "Kazasker", *TDVİA*, C. 25, Ankara 2002, s.142-143.

²⁶¹ Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.76.

²⁶² Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.313.

²⁶³ Uluskan, *Divân-ı Hümâyûn Çavuşbaşılığı*, s.35.

²⁶⁴ Kemal Beydilli, "Yeniçeri", *TDVİA*, C. 43, İstanbul 2013, s.456.

²⁶⁵ Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.77.

²⁶⁶ Ülkü Altındağ, "Dârüssaâde", *TDVİA*, C. 9, İstanbul 1994, s.1-2.

²⁶⁷ Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.78.

yapılan telhisin uygulamaya konulması için mutlaka sadrazamın *mûcib buyuruldu* gerekmektedir.²⁶⁸

Divan büroları şikâyet konusunu incelerler, sonrasında çıkan nihai fikri sadrazama öneri olarak sunarlardı. Sadrazamın huzuruna gelen bu öneri, uygun bulunması halinde ikinci buyuruldu ile sonuçlandırılmış olurdu. Dîvân bürokrasisi sunulan arzı inceler, varılan kararı belgenin üzerine yazar, hatta karar buyuruldu çekilmiş olarak sadrazamın huzuruna gelirdi. Sadrazam verilen kararı uygun bulursa belgenin üzerine *sahh* işaretini koyar ve muameleyi sonuçlandırır.²⁶⁹ Sadrazamın ikinci buyurulduğundan sonra tezkire verilir, verilen tezkire ile gerekirse ferman veya berat yazılabilirdi.²⁷⁰

Bazı arzuhallerin çözüme kavuşabilmesi için padişahın onayının alınması gerekirdi. Teoride Dîvân-ı Hümâyun'a yapılan başvuruların tamamı padişaha yapılıyor olmasına rağmen bütün arzuhalleri onun incelemesi ve bir karar vermesi gerekmezdi. Uygulamada bu işlevi Dîvân-ı Hümâyun yerine getirirdi. Şikâyetlerin çözümü noktasında padişaha başvurulması, sadrazamın padişaha sunulan telhisi yoluyla olmaktadır. Böylece konu hakkında padişahın izni alınır ya da padişahın meseleye dair emri istenirdi.²⁷¹

Dîvân-ı Hümâyun'a yapılan şikâyet başvurusu hakkında karar verilmesiyle inceleme tamamlanmış oluyor fakat Dîvân bürokrasisinin işi devam ediyordu. Osmanlı bürokrasisinin arzuhal üzerindeki son işlemlerini Beylikçi Kalemi gerçekleştirirdi. Dîvân-ı Hümâyun'da görüşülüp karara bağlanan meselelerin hüküm müsveddeleri burada hazırlanır, hazırlanan hükümler nişancı tarafından kontrol edilip tuğrası çekilirdi. Beylikçi Kalemi'nde işlerin denetimi bir mekanizma ve iş bölümü içerisinde yapılırdı. Belgelerin yazılmasında ve denetiminde kisedar, katiplerin denetlenmesinden mümeyyiz, buyrukların kanunlara uygunluğundan kanuncu, rapor yazılması gerekli durumlardan da ilamcı sorumluydu. Beylikçi Kalemi'nin hiyerarşik yapısının en alt basamağında katipler yer alırdı. Bütün bu bürokratik aşamalardan geçen hükmün özeti deftere kaydedilirdi.²⁷²

---

²⁶⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.203; Mücteba Uğur, "Buyruldu", *TDVİA*, C. 6, İstanbul 1992, s.479.

²⁶⁹ Ahıskalı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık*, s.77-78.

²⁷⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.203; Uğur, "Buyruldu", s.479.

²⁷¹ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.206.

²⁷² Mumcu, *Divan-ı Hümâyun*, s.49-50.

Dîvân-ı Hümâyun'a sunulan arzuhalin bürokratik aşamasının son halkası hükmün şikâyetçiye teslimiydi. Belgenin şikâyetçiye teslim edildiğine dair, belgenin üzerine "dâde" ibaresinin yazılmasıyla muamele son bulmuş olurdu. Dîvân-ı Hümâyun'a gelen meseleler hakkında padişaha danışılması gerekebilirdi. Padişah kendisine sunulan telhisin üzerine yazdığı hatt-ı hümayunu ile belgeye ferman hüviyeti kazandırmış olurdu. Ferman niteliği kazanmış bu belge de aynı prosedürlerden geçerek şikâyetçiye teslim edilirdi.²⁷³

Arzuhalin Dîvân'a ulaşmasıyla başlayan ve konunun Dîvân bürokrasisi içinde ele alınıp incelenmesiyle devam eden süreç böylece nihayete ermiş oluyordu. Şikâyetçi açısından divan tarafından hazırlanan hüküm belgesini eline almasıyla son bulan süreç, Dîvân bürokrasisi açısından hükmün özetinin deftere kayıt edilmesiyle son bulmuş oluyordu. Şikâyete konu olan mesele açısından ise sonraki aşama hükmün uygulamaya konulmasıydı.

3.2.3. Son Hüküm ve Hükmün İcrası

Yukarıda da bahsedildiği üzere, bir haksızlığın meydana gelmesiyle oluşan şikâyet konusunun Dîvân'a ulaşmasıyla, şikâyet hakkında bir inceleme yürütülür ve bir karara varılırdı. Varılan karar bir hüküm halinde müştekiye tebliğ edilir ve hakkını alması sağlanırdı. Haksızlığa uğrayan kişi Dîvân-ı Hümâyun'un verdiği bu kararı/hükmü artık uygulamaya koyabilirdi.

Dîvân-ı Hümâyun'un verdiği karar doğrultusunda hakkını almayı başaran kişinin hükmün icrası için belgeyi bağlı bulunduğu kazanın kadısı aracılığıyla sicile kaydettirmesi gerekirdi. Bu kayıtla birlikte kadıdan hükmün icrasını da istemiş oluyordu. Hükmün icrasında başta kadı olmak üzere taşrada görevli bulunan ehl-i örf ve ehl-i şer' yetkili bulunuyordu.²⁷⁴ İncelenen defterde de görüldüğü üzere bu görevliler arasında; şer'i hukukun uygulayıcısı olan kadı,²⁷⁵ vergi tahsili ve diğer

²⁷³ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.116, 315.

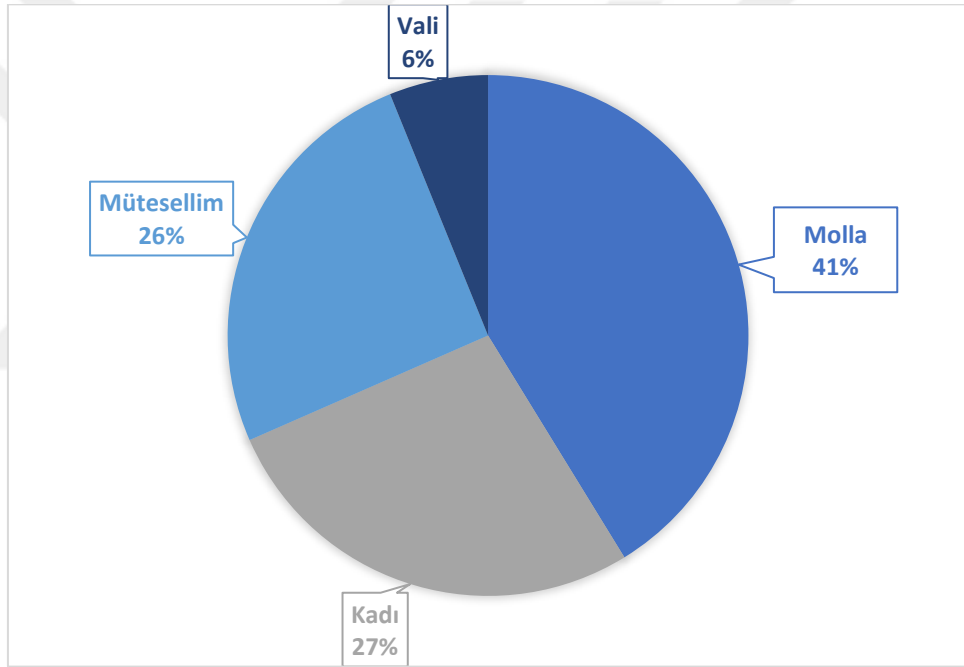
²⁷⁴ Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.84.

²⁷⁵ Kadıların şikâyet mekanizması içerisindeki yetki, görev ve sorumluluklarına 'Taşradaki Divanlara Yapılan Müracaatlar' başlığı altında yer verilmiştir.

askerî görevleri yerine getirmekle görevli bulunan mütesellim,²⁷⁶ molla²⁷⁷ ve vali gibi memurlar bulunmaktadır. Aşağıda hazırlanmış bulunan grafikte de defterde adı geçen bu yetkililerin kimler olduğu ve hükümlerde geçme sıklığı gösterilmiştir.

Bazı durumlarda Dîvân'dan çıkan hükmün/kararın uygulanması amacıyla merkezden taşraya bir görevli gönderilme ihtiyacı hasıl olabilirdi. Böyle bir ihtiyaç durumunda bu görevliler genellikle mübaşir unvanını taşımaktaydı. Taşrada yaşanan anlaşmazlığı çözmek ve verilen kararın icrası için görevlendirilen mübaşirler Dîvân çavuşları arasından seçilmekteydi.²⁷⁸

Grafik 11: Hükümleri İcra Etmek Üzere Görevlendirilen Görevliler

²⁷⁶ Sözlükte “teslim edilen şeyi alan, kabul eden’ anlamındaki mütesellim kelimesi Osmanlılar’da çeşitli idarî görevliler için kullanılmıştır. Beylerbeyinin veya sancakbeyinin vekili olarak onların sefere gittiklerinde veya görev bölgelerine gitmedikleri zamanlarda yerlerine bakan, vergileri toplayan görevlileri ifade eder. Bazan bunlara voyvoda da denmiştir. XVI. yüzyılın sonlarından Tanzimat dönemine kadar varlığını sürdüren mütesellimlik, Osmanlı taşra idaresinde önemli gelişmelere yol açan bir kurum niteliği kazanmış, özellikle âyan denem mahallî güçlerin sivrilmesinde bir basamak oluşturmuştur. Mütesellim, sancağın devlet hazinesine ödemek zorunda olduğu para ile diğer gelirleri toplayıp zamanında göndermekle görevliydi ve beylerbeyi veya sancakbeyinin vekili durumunda bulunduğu için onların yetkilerine de sahipti.” Daha fazla bilgi için bk. Yücel Özkaya, “Mütesellim”, *TDVİA*, C. 32, İstanbul 2006, s.203-204.

²⁷⁷ Molla, “Mevleviyyet payesini ihraz eden ulema hakkında kullanılan bir tâbirdir. Monla suretinde de yazılırdı. Birinci sınıf kadılarına da Molla denilirdi. Mollanın lûgat mânası âlim, fâdıl, fakih’tir.” Bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, MEB Yayınları, İstanbul 1971, s.549. Ayrıca Molla konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet İpşirli, “Molla”, *TDVİA*, C. 30, İstanbul 2005, s.238-239.

²⁷⁸ Uluskan, *Divân-ı Hümâyûn Çavuşbaşılığı*, s.35.

3.3. ŞİKÂYET KONULARI

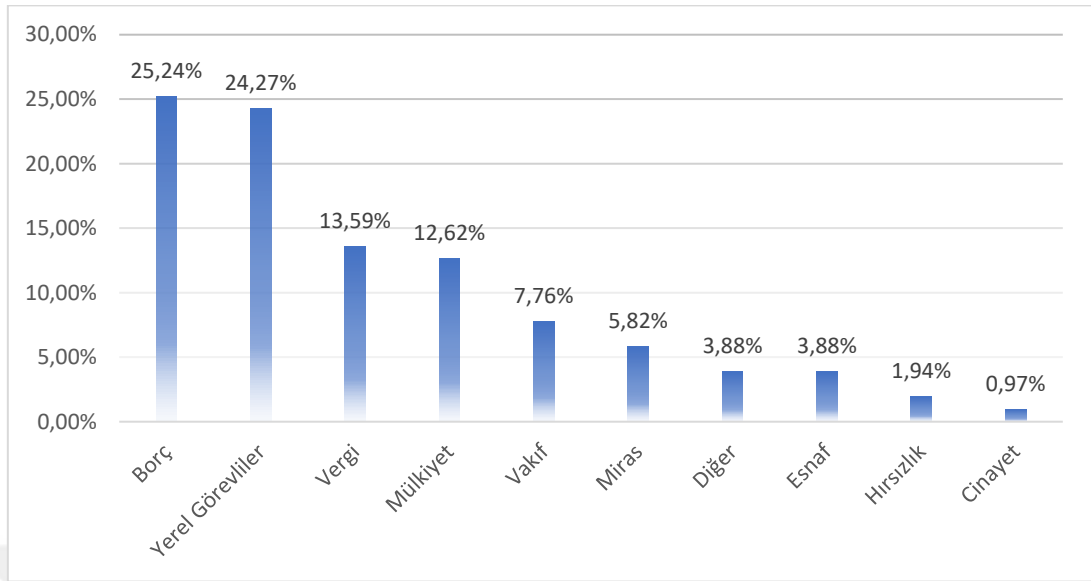
Bu çalışmada yararlanılan kaynak olan I Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri, eyaletler esas alınarak tutulan şikâyet defterlerinin ilki olma özelliğine sahiptir. Eyaletler bazında şikâyetlerin tek bir defter altında tutulmaya başlanmasıyla, defterlerin içerdiği eyaletler ve kapsadığı yerler de tetkik edilebilir hale gelmiştir. Bu amaçla yola çıkılan bu çalışmada, I Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri esas alınarak, Selanik'ten merkeze yansıyan şikâyet konuları ele alınmış ve değerlendirilmeye incelenmeye çalışılmıştır.

Osmanlı taşrasında yaşayan tebaanın ve burada görev alan askerîlerin şikâyetçi oldukları durumları ve konuları, bu şikâyetlere merkez tarafından ne tür çözümler üretildiğini şikâyet defterinde yer alan hükümler aracılığıyla görmek mümkündür. İncelenen defter aracılığıyla Selanik'ten Dîvân-ı Hümâyun'a ulaşan şikâyet konularına ve bu şikâyetlere getirilen çözümlere ulaşılabilir. Selanik'ten merkeze ulaşan şikâyet konuları; mülkiyete ve tasarruf hakkına, vakfa, vergiye, borca, yerel görevlilere, esnaflara, mirasa, hırsızlığa, cinayete ve diğer konulara ilişkin şikâyet konuları²⁷⁹ başlıkları altında tasnif edilmiştir. Bu konuların defterde incelenen hükümlerdeki verilere göre geçme sıklığı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir. Şikâyet konuları işlenirken, bu konuları açıklığa kavuşturacak bazı bilgiler de beraberinde yer alacaktır. Böylelikle ele alınan konuların daha kapsamlı analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

---

²⁷⁹ Diğer şikâyet konularına ilişkin başlığın altında; tuz satışına müdahale, handa konaklayıp harç ve sarfta bulunup hancıyı zarara uğratma, vekil tayini ve çalıştırılan işçilere ücretlerinin ödenmemesi gibi şikâyet konuları yer almaktadır.

Grafik 12: Şikâyet konularının dağılımı

Tuğluca'nın aynı defter üzerinde yaptığı bir çalışmayla, Rumeli sancaklarından merkeze ulaşan şikâyet konularının bir dağılımını da görmek mümkündür. O, Rumeli'den Dîvân-ı Hümâyun'a yapılan şikâyet konularını 16 başlık altında toplamıştır. Rumeli eyaletinden merkeze ulaşan şikâyet konuları ve yüzdeleri dağılımı şu şekildedir; zulüm (%19), tasarruf (%15), alacak-verecek (%11), eşkıyalık (%11), diğer (%9), miras (%8), vakıf (%7), cinayet (%4), vekalette ihtilaf (%4), çiftlik (%3), mülke müdahale (%2), vergi ödememe (%2), göreve müdahale (%2), alışverişte niza (%2), tapu (%1) ve esnaflık (%1)'tir.²⁸⁰

Şikâyet defterleriyle ilgili bir diğer çalışma, 7 Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri (1749-1751)'nde Selanik'ten merkeze ulaşan şikâyet hükümleri üzerinde çalışan Zelal Bayram'a aittir. Bayram'ın çalışmasında kullandığı defterin tarihinin, çalışmada kullanılan defterin tarihine yakın olması ve Selanik'i esas alması, bu çalışmayı ayrıca önemli kılmaktadır. Defterde Selanik'ten Dîvân-ı Hümâyun'a ulaşan şikâyet konuları 10 başlık altında toplanmıştır. 1749-1751 tarihlerinde Selanik'ten merkeze ulaşan şikâyet konuları ve yüzdeleri dağılımı şu şekildedir; borç (%25), tasarruf hakkı (%24), zulüm (%11), miras (%10), vakıf (%10), haksız fiil (%6), vergi (%5), diğer (%5), mülk (%2) ve hırsızlık (%2)'tir.²⁸¹

²⁸⁰ Tuğluca, "Balkan Tarihi Araştırmalarında Şikâyet -Ahkâm Defterleri: I Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri Örneğinde (1742-1743)", s.247.

²⁸¹ Bayram, *18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)*, s.57.

Şikâyet defterlerinden yararlanılarak, Osmanlı'da şikâyet hakkının kullanımı konusunda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Farklı zaman ve mekânlara yönelik bu çalışmalardan biri, Hülya Taş'ın Ankara üzerine yaptığı çalışmasıdır. O, çalışmasında 82, 85, 90 ve 92 numaralı mühimme defterleriyle atık şikâyet defterleri serisinde yer alan 3-9 numaralı defterleri tarayarak Ankara'yla ilgili şikâyet hükümlerini tespit etmiştir. Taş, çalışmasını bölgeye ilişkin şer'îye sicilleri ve buyruldu defterleriyle de desteklemiştir. Taş'ın çalışması sonrasında elde ettiği veriler ışığında, Ankara'dan merkeze ulaşan şikâyet konuları ve yüzdeler dağılımı şöyledir; ehl-i örf ve şer'in bid'atleri (%37,12), kamusal suçlar (%20,45), mali konular (%10,6), müdahale (%9,09), alacak (%8,33), anlaşmazlık (%6,06), ailevi konular (%3,03), diğer (%3,03) ve imar (%2,27)'dir.²⁸²

Şikâyet hakkının kullanımı üzerine yapılan diğer iki çalışma Murat Tuğluca'ya aittir. Tuğluca'nın, şikâyet hakkının kullanımı üzerine yaptığı ilk çalışması Üsküp'ü konu edinmektedir. Çalışmada, şikâyet defterlerinin tutulmaya başlandığı 1649 yılından başlanarak ilk 9 defter kullanılmıştır. Bu 9 defter dışında ayrıca 1675 tarihli bir defter de çalışmaya dahil edilerek toplamda 10 defter değerlendirmeye alınmıştır. Taranan defterlerde Üsküp'le ilgili şikâyet hükümleri ele alınmıştır. Tuğluca'nın ilgili defterlerden elde ettiği veriler doğrultusunda, 1649-1675 yılları arasında Üsküp'ten merkeze ulaşan şikâyet konuları ve yüzdeler dağılımı şöyledir; zulüm (%36), eşkıya-gasp (%16), borç (%12), vakıf (%12), görev gaspı (%8), miras malı (%8) ve diğer (%8).²⁸³

Tuğluca'nın şikâyet hakkı ve şikâyet defterleri üzerine yaptığı diğer çalışması, 1683-1699 yılları arasını kapsayan Uzun Savaş döneminde tutulmuş 5 defteri kapsamaktadır. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinden Dîvân-ı Hümâyün'a ulaşan şikâyet konuları 5 ana başlık altında değerlendirmeye tabi

²⁸² Taş, "Osmanlıda 'Şikâyet Hakkı'nın Kullanımı Üzerine Düşünceler", s.191-194.

²⁸³ Tuğluca, "Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp'te Şikâyet Hakkının Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması", s.119-120.

tutulmuştur. Bu şikâyet konuları ve yüzdelik dağılımı şöyledir; adli yargı (%40),²⁸⁴ vergi (%23),²⁸⁵ vakıf (%22),²⁸⁶ savaş (%10) ve diğer (%5).²⁸⁷

3.3.1. Mülkiyete ve Tasarruf Hakkına Dair Şikâyetler

Defterde mülkiyete ve tasarruf hakkına dair şikâyet konuları çok çeşitlidir. Bunları mülkiyetin tasarrufuna müdahale, mülk binalar üzerinde hakkı bulunmamasına rağmen üçüncü bir şahsın malikten kira talebi, emlakın rehin alınması, emlak ve arazi sahiplerinin rızaları olmadan ferâğ²⁸⁸ edilmesi, mülkiyet sahasına dahil olarak başkalarının rahatsız edilmesi gibi tasnif etmek mümkündür. Tarla, bağ, bağçe ve ziraî üretimin yapıldığı araziler ile çayır, mezra, mera ve kışlak gibi köylülerin kullandığı arazilerin tasarrufuna dair çeşitli müdahaleler ve bunlar üzerinden yapılan haksız uygulamalar ise mülkiyete dair diğer şikâyetler kısmında ele alınmıştır.

Osmanlı hukukunda mülkiyete dair uygulamalarda diğer sahalarda olduğu gibi esas alınan kaynak İslâm hukukudur. Bu kaynak esas alınarak mülkiyetin alanı, sınırları ve uygulamasının tespit edildiği bilinmektedir. İslâm hukukunda mülkiyeti karşılayan tek bir kavram yoktur.²⁸⁹ Türkçede ise mülk sözlükte “ev, dükkân, arazi vb. taşınmaz mal” anlamlarına gelmektedir.²⁹⁰ Mülkiyet bu taşınmaz ve gelir getiren mal varlıklarının üzerindeki tasarruf hakkını tarif eden hukukî haklardır.

²⁸⁴ Adli yargı konusunun iç dağılımı şöyledir; borç (%32), miras (%28), haksız fiiller (%13), kamu hakları (%13), kişi hakları (%6), eşya (%4), yargılama (%2) ve aile (%29). Bk. Tuğluca, *XVII. Yüzyıl Sonu Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.134.

²⁸⁵ Vergiyle ilgili şikâyet konularının iç dağılımı şöyledir; tahsilata müdahale ve yetki sorunları (%19), zulüm -askerî- (%14), zulüm -taşeron- (%14), taşeron sorunları (%13), taşeron görevlendirme (%10), vergiden kaçma (%9), zulüm -kadı- (%7), zulüm -ayan ve mütegalibe- (%4), tasarruf hakkı -askerî- (%4), tasarruf hakkı -reaya- (%3) ve zulüm -reaya- (%3). Bk. Tuğluca, *XVII. Yüzyıl Sonu Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.178.

²⁸⁶ Vakıfla ilgili şikâyet konularının iç dağılımı şöyledir; gelir (%64), teşkilat (%24), hizmet ve hizmetliler (%12). Bk. Tuğluca, *XVII. Yüzyıl Sonu Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.217.

²⁸⁷ Tuğluca, *XVII. Yüzyıl Sonu Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması*, s.105.

²⁸⁸ Ferâğ “hukuk dilinde bir şahsın gayri menkul mal üzerindeki tasarruf hakkını bir başkasına terk ve tefviz etmesini ifade eder. Osmanlı hukukunda mîrî arazi ve icâreteynli vakıf malları üzerinde şahıslar için mülkiyet hakkına benzer bir tasarruf hakkı tesisine imkân verilmiş, ferâğ da bu tasarruf hakkının başka bir kişiye terk ve devrini ifade eden bir terim olarak kullanılmıştır. Arazi Kanunnâmesi’nde mîrî veya vakıf arazinin tehdit ve zorlama altında yapılan ferâğ işleminin geçersiz olduğu, zorlamaya mâruz kalan kimsenin veya mirasçılarının on yıl içinde bu sebeple dava açabileceği, arazinin iyi niyetli üçüncü şahıslara veya devlete intikal etmesinin bu hakkın kullanımına engel teşkil etmeyeceği hükme bağlanmıştır. Daha fazla bilgi için Bk. Ali Bardakoğlu, “Ferâğ”, *TDVİA*, C. 12, İstanbul 1995, s.351-354.

²⁸⁹ Arapçada bu kavramı tarif etmek için ayrı ayrı kullanılan milk ve melk kelimeleri eşya üzerindeki, mülk ise insanlar üzerindeki hakimiyet ve tasarruf hakkını tarif etmektedir. Bk. Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, C. 2, Ensar Neşriyat, İstanbul 1985, s.252.

²⁹⁰ *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara 2011, s.1726.

Mülkiyetle ilgili deftere yansıyan şikâyetlerin içeriğine bakıldığında, mülkiyet tasarrufunda her zaman karşılaşılan satış ve kiralama üzerindeki anlaşmazlıkların daha fazla olduğu görülmektedir. Mülk satışına müdahaleyle ilgili olarak Selanik sakinlerinden bir zimmî şikâyette bulunmuştur. Şikâyet hükmüne göre; mülk menzilin satışı 1550 kuruş karşılığında gerçekleşmiş ve satış işlemi bir hüccetle de delillendirilmiştir. Mülkün tasarrufuna engel olunması üzerine, müşteki zimmî, elindeki hücceti göstererek mülk üzerindeki müdahalenin sonlandırılmasını istemiştir.²⁹¹

Mülkiyetle ilgili bir diğer şikâyet, vakıf reayasından bir grup zimmîye aittir. Bu zimmîler üzerlerine düşen rüsum, imdadiye ve seferiye gibi yükümlülüklerini yerine getirmelerine rağmen eski mütesellim vekili olan mütegalibeden Hasan tarafından rahatsız edildiklerinden şikâyet etmektedirler. Hasan, hilâf-ı şer' ile reyadan yirmişer yüklük odunluk ve menzil kirası adıyla paralarını almış, baskı ve zulümde bulunmuştur. Reyanın bu menzillere kira ödemek gibi bir yükümlülükleri olmamasına rağmen, Hasan'ın zorla kira talep edip almasından doğan haksızlık Dîvân-ı Hümâyun'a intikal etmiştir. Dîvân ise bu haksızlığın mahallinde şer' ile görülerek çözülmesini Selanik kadısına ve mütesellimine bildirmiştir.²⁹²

Defterde borç-alacak ilişkilerinde mülkiyetin de dahil olduğu şikâyet hükümlerine rastlanmıştır. Selanik'te zeamet karyesi reayaları ve muamelecî taifesinden Hacı Yusuf arasındaki borç ilişkisinde, Hacı Yusuf reyanın emlakine rehin koymuştur. Hacı Yusuf, reyadan habersiz emlaklerini satarak zulümde bulunmuştur. Dava Selanik mutasarrıfı huzurunda görülmesine rağmen Hacı Yusuf emlakleri zapt etmeye devam etmiştir. Bunun üzerine durum Dîvân-ı Hümâyun'a bildirilerek zulmün ortadan kaldırılması istenmiştir.²⁹³

Defterde mülkiyet ve tasarrufla ilgili şikâyet konularında arazi üzerinde yaşanan anlaşmazlıklar da bulunmaktadır. Bu konuda yaşanan anlaşmazlıkları anlayabilmek için Osmanlı toprak sistemi üzerinde kısaca durmak gerekmektedir.

Halil İnalçık, Osmanlı toprak sistemini incelerken hukukî-malî ve askerî-idarî olmak üzere ikili bir sınıflandırma yoluna gitmiştir.²⁹⁴ İnalçık'ın yaptığı hukukî

²⁹¹ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.58, h.259.

²⁹² BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.94, h.420.

²⁹³ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.95, h.426.

²⁹⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, Çev. Halil Berktaş, C. I, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s.182.

sınıflandırmaya göre araziler; mirî, mülk, vakıf ve mevat olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Mirî araziler, mülkiyeti devlete ait olan, tasarruf eden kişiler tarafından satılamayan, bağışlanamayan ve miras yoluyla intikali sınırlandırılmış topraklardı. Tasarruf hakkı, devlet tarafından belirli amaç ve koşullarla kişilere verilen bu topraklar, yine devlet tarafından denetlenir, onun izniyle devri ya da ferâğı yapılabilirdi. Bu sınıflandırmanın içerisindeki ikinci toprak türü mülk arazilerdi. Mülk araziler, mülkiyeti kişilere ait topraklardı. Üçüncüsü; mülkiyeti şahsa aitken, kişisel veya ailevî çıkarları gözeterek yahut kamusal yararlar öne çıkarılarak hayır amacıyla geliri bir vakfa tahsis edilen vakıf arazilerdi. Sonuncusu ise, orman, çöl ve bataklık alanlar gibi tarımsal faaliyetlerin yapılmadığı mevat arazilerdi.²⁹⁵

Bu sınıflandırmanın ikinci kısmını idarî-askerî amaçlar dikkate alınarak yapılmış timar sistemi oluşturmaktaydı. Bu sınıflandırmanın içine hâss, zeâmet, tîmâr, mevkuf timar ve arpalık-paşmaklık toprakları dahildi.²⁹⁶ Hâss arazileri, padişahın kendisine, yakın çevresine ve üst düzey devlet memurlarına tahsis edilen dirliklerdi. Bu topraklar 100.000 akçenin üzerinde gelire sahipti. Bir alt kademedede yer alan zeâmet arazilerinin gelirleri 20.000 akçe ile 100.000 akçe arasındaydı. Gelir basamağının en altında yer alan timar arazilerinin gelirleri 20.000 akçeye kadar çıkmaktaydı.²⁹⁷ Mevkuf timarlar hazinenin alıkoyduğu, bir sipahiye tahsis edilmeyen dirliklerdi. Sahipleri tarafından boşaltılmış bu timarlar, yeniden bir sipahiye verilene kadar devlet hazinesinde tutulurdu. Arpalık ve pašmaklık gibi gelirler uzun yıllar devlet hizmetinde bulunmuş görevlilere, görev sürelerinin bitiminde ayrılan tahsisattı.²⁹⁸

Osmanlı toprak sisteminde vergi geliri sağlayacak bütün gelir kaynakları tahrir işlemiyle tespit edilirdi. Bu kaynaklar, sağladıkları gelirler nispetinde dirlik olarak onu işleyecek olan sipahiye dağıtılırdı. Kendisine timar tevcihi yapılan sipahi, bu toprağı tapu resmi karşılığında işlemesi amacıyla köylülere verir ve köylüler de bunun karşılığında sipahiye vergi ödemesinde²⁹⁹ bulunurlardı.³⁰⁰ Timarlı sipahi de kendisine

²⁹⁵ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, s.182-184; Yılmaz Kurt, "Osmanlı Toprak Yönetimi", *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.60.

²⁹⁶ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, s.184-185.

²⁹⁷ Kurt, "Osmanlı Toprak Yönetimi", s.60-62; Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. II, Feza Gazetecilik, İstanbul 1999, s.543.

²⁹⁸ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, s.184-185.

²⁹⁹ Toprak üzerinden alınan vergiler ve bunlardan doğan anlaşmazlıklar vergiyle ilgili bölümde değerlendirilecektir.

³⁰⁰ Abdullah Mesud Küçükcalay, "Osmanlı Toprak Sistemi -Mirî Rejim-", *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.54-55.

tevcih edilen timarları nispetinde orduya teçhiz edilmiş askerler (cebeli-sipahi) vermekle yükümlüydü. 20.000 akçenin altında gelire sahip olan sipahi, fazladan kazancının her 3.000 akçesi için bir cebeli vermek zorundayken, geliri 20.000 akçeyi aşan timar sahibi, kârının her 5.000 akçesi için bir cebeliyi orduya verirdi.³⁰¹

Timarlı sipahiye yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak köylerin veya mezraların³⁰² geliri tahsis edilirdi.³⁰³ Bununla ilgili yaşanan çeşitli anlaşmazlıkların yansımalarını da şikâyet defterlerinde bulmak mümkündür. Selanik'te konuyla ilgili deftere yansıyan bir örnek bulunmaktadır. Selanik'te 910 akçe gelire sahip Yenice-i Vardar nahiyesindeki mezra, timarlı sipahi taifesinden Nasuh'a tahsis edilmiştir. Bu mezra *berât-i şerif*le kendisine verilen 8.500 akçelik timar toprağının içinde yer almaktadır. Aynı bölgede bulunan hâss timarının zabiti "*bu mezraa benim hâssıma dâhil deyüb*" zapt etmek istemiştir. Timar sahibi Nasuh, zabitin haksız müdahalesinden şikâyet etmektedir. Timarlı sipahinin, Dîvân-ı Hümâyun'a bizzat gelerek şikâyetini bildirmesi üzerine Dîvân, Selanik kadısına sorunun "*defter-i hâkânî mûcibince amel*" olunarak çözülmesini emretmiştir.³⁰⁴

Defterde arazi mülkiyeti ve tasarrufu üzerine çeşitli şikâyetler yer almaktadır. Bunlar; araziyi tasarrufunda bulunduran çiftçinin varis bırakmadan ölmesi üzerine, arazinin tapusunu almak için zulümde bulunma,³⁰⁵ taşra görevlilerinin de zorlamasıyla mülk ve arazinin zorla ferâğ,³⁰⁶ başkasının tasarrufunda bulunan mülkü zorla ele geçirme³⁰⁷ ve mülkün kendisine ait olduğunu söyleyerek zulümde bulunmadır.³⁰⁸

³⁰¹ Halil İnalçık, "Timar", *TDVİA*, C. 41, İstanbul 2012, 169-171.

³⁰² "Tahrir defterlerinde *mezraa* ya da *ekinlik* sözcüğü, dönemsel bir yerleşim ya da terkedilmiş bir köy anlamına geliyordu. Kanunnâmelere göre, herhangi bir arazinin *mezraa* olarak yazılması için, üzerinde harap bir köy kalıntısının, kendi su kaynağının ve mezarlığının olup olmadığına bakmak gerekiyordu. *Mezraa*'lar hakkında genellikle 'evvelden köy olup, şimdi nüfusu dağılmış ve tarlaları boz bırakılmıştır' türü kayıtlar düşülmekteydi... Öte yandan, beşerî coğrafyacılar için *mezraa*, dönemsel yerleşimlerin, ya da köy olma yolundaki küçük kırsal yerleşimlerin bir türüdür... Nitekim *mezraa* sözcüğü, ekilebilir durumda olan, ya da civar köylerde oturanlar, gezici köylüler, göçerler vb. tarafından bilfiil ekilip biçilen tarım toprakları için (de) kullanılmıştır. Yaylak ve kışlakların da, iskân ve tarım faaliyetlerine sahne olarak *mezraa*'lara, oradan köylere dönüşmesi mümkündür." Bk. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, s.209-210.

³⁰³ Kurt, "Osmanlı Toprak Yönetimi", s.62.

³⁰⁴ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.160, h.716.

³⁰⁵ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.80, h.360.

³⁰⁶ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.96, h.427.

³⁰⁷ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.64, h.285.

³⁰⁸ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.160, h.716.

Bunların dışında; çayır yerlerini fuzuli zapt,³⁰⁹ tarla,³¹⁰ mera³¹¹ ve kışlak³¹² gibi mülklerin kullanımında ve tasarrufunda çeşitli müdahaleler söz konusudur.

Osmanlı köylüsü deftere kayıtlı olduğu toprağı terk edemez ve toprağını terk eden köylü on yıl içerisinde bağılı bulunduğu sipahisi tarafından geri toprağına döndürülebilirdi.³¹³ Köylünün toprağını terk etmesi hem üretimin aksamasına hem de yeni gittiğı yerde çeşitli sorunlara yol açabilmekteydi. Defterde konuyla ilgili bahsi geçen bir hükümde; meskûn oldukları köyden firar eden reaya başka bir yerleşim alanına giderek burada bulunan reayanın tasarruf alanına girmiş ve reayayı rahatsız etmişti. İshak Paşa Vakfı'nın köylerinden olan bu kişiler, daha önce meskûn oldukları köylerinden kalkıp Selanik yakınlarındaki Siroz ve diğer kaza topraklarına yerleşmişlerdi. Buldukları toprağı izinsiz terk edip, yerleştikleri toprağın reayasını da rahatsız etmelerinin ardından, bu reaya hakkında “*buldukları mahallerden kaldırılıp kadimî karyelerine iskân ettirilmesi*” yönünde Dîvân-ı Hümâyûn'dan *emr-i şerif* istenmiştir. Dîvan kanun³¹⁴ üzere hareket edilmesi için Selanik kadı naibine, Siroz ve diğer bölge kadılarına hüküm yazmıştır.³¹⁵

Osmanlı arazi hukuku reaya tasarrufu altında bulundurduğu mülkünü, tarlasını ve arazisini ferâğ etme hakkı verir. Ancak bu işlemin gerçekleşebilmesi için sipahinin de onayının alınması gerekmektedir. Defterde kadı ve sipahinin araya girmesiyle bu transfer işleminin usulsüz bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Ferâğ sonrasında mülkünü terk etmek zorunda kalan reaya, mülkünü tekrar almak için başvuruda bulunmuştur.³¹⁶

³⁰⁹ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.95, h.423.

³¹⁰ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.115, h.515.

³¹¹ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.246, h.1137.

³¹² BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.179, h.801.

³¹³ İnalçık, “Timar”, 170.

³¹⁴ Arazi tahririni yapan tahrir emini, “tahririni yaptığı sancak ölçeğinde geçerli bir yönetmelik taslağı ve *kanunnâme* hazırlar; bu *sancak kanunnâme*'si, her türlü vergiyi düzenler ve aynı zamanda *reaya* ile *sipahi*'ler ve merkezî hükümetin temsilcileri arasında, ya da *askeri*'lerin kendi aralarında sık sık başgösteren anlaşmazlık konularına ilişkin hükümler içerirdi. Bundan sonra, yerel kadı'nın çeşitli anlaşmazlıklarda vereceğı kararlarda, bir rehber ya da hukukî metin olarak söz konusu *kanunnâme* temel almırdı. Böylece, bu *sancak* (veya *liva*) *kanunnâme*'leri, öncelikle Osmanlı tarımsal sektörünün vergi ve statü bakımından düzenlenmesini sağlıyan temel kanunlardı.” Bk. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, s.209-210.

³¹⁵ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.121, h.541.

³¹⁶ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.96, h.427.

3.3.2. Vakfa Dair Şikâyetler

İslâmiyet'in ortaya çıkmasından hemen sonra görülmeye başlanan vakıf kurumuna, farklı tarihlerde ve İslâm toplumlarının hepsinde rastlanmaktadır. Tarihsel süreç içinde varlığına rastlanan vakıflar benzer amaçlar doğrultusunda tesis edilmiştir. Vakıf, bir malın sahibi tarafından dinî, ictimâî ve hayrî faydalar gözetilerek insanların yararı için tahsis edilmesi ve kurumsallaşması sonucu ortaya çıkan bir müessesedir.

Vakıflar kuruluş amaçlarına göre üçe ayrılmaktadır. Vakfedilen gelirlerin tamamının hayır amacıyla kullanılmasını amaçlayan vakıflara hayrî vakıflar denilmektedir. Vakfedilen gelirlerin amaçlanan işe ulaşmadan önce, vâkıf tarafından belirlenen kişilerin denetiminde bırakıldığı vakıflar ehli vakıflardır. Üçüncü vakıf türü ise önceki iki vakfın özelliklerini bünyesinde barındıran vakıflardır. Gelirlerin hem hayrî işler için kullanılmasını hem de vâkıf tarafından tayin edilen kişilerin elinde bulundurulmasını öngörmektedir. Bu tür vakıflara yarı ailevî vakıf adı verilmektedir. Ehli ve yarı ailevî vakıflar, vâkıf tarafından tayin edilen kişilerin nesillerinin son bulmasıyla bu vakıflar da hayrî vakıf statüsü kazanmaktadır.³¹⁷

Vakfın teşekkülü vakfiye denilen bir belgeyle resmîyet kazanırdı. Vakfiyede vakfın işleyişi, yönetimi, vakfedilen mallardan yararlanma hususları, gelir kaynaklarının tanımlanması ve işletilmesi gibi bilgiler yer alırdı. Vakıf bu hukukî belgeyle tescil edilmiş olurdu.³¹⁸ Vakıf vakfiyede belirtilen şartlar doğrultusunda tayin edilen mütevellî tarafından idare edilirdi. Vakıfların denetimi devlet tarafından gerçekleştirilir, bu denetimi de devlet adına kadılar yapardı.³¹⁹

Selanik merkezli çok sayıda vakıf kurulduğu gibi başka yerlerde kurulup akarları şehirde olan birçok vakıf da karşımıza çıkmaktadır. Vakıflarla ilgili bahsedilen dönemde bazı haksız uygulamalar yaşanmış ve bu haksız uygulamalar da şikâyet defterine yansımıştır. Selanik'teki vakıflarla ilgili şikâyetler; vakıf mülküne müdahale, vakfın yönetimine müdahale, vakıf gelirlerine müdahale, vakıf reayasından haksız yere alınan vergiler, vakıf reayasına uygulanan çeşitli zulümler gibi çeşitli başlıklardan oluşmaktadır.

³¹⁷ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK, Ankara 2003, s.9-10.

³¹⁸ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, s.4-5; Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", TDVİA, C. 42, İstanbul 2012, s.478.

³¹⁹ Mehmet Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2019, s.487.

Defterde yer alan hükümler aracılığıyla, Selanik'te var olan vakıflar ve vakıf eserleri hakkında bilgi edinmek mümkündür. Defterde ismi geçen vakıflar iki kategori halinde değerlendirilebilir. İlkinde vakıfla ilgili bir şikâyetin söz konusu olmadığı ama şikâyet hükmü içerisinde verilen bilgiler ışığında vakıflara dair izlerin bulunduğu hükümler, diğeri de doğrudan vakıflarla ilgili şikâyetlerin yer aldığı hükümlerdir. Bu hükümlerde vakfın yapısı ve diğeri bazı konularla ilgili bilgilere ulaşılabilir.

Osmanlı'da devlet adamları ve toplumun önde gelen isimleri kurdukları vakıf müesseseleriyle topluma hizmet etmeyi amaçlamışlardır. Kuruluş döneminde Balkanlardaki fetihlere sağladığı katkılarıyla bilinen uc beyi Gazi Evrenos Bey ve onun soyundan gelenler kurdukları vakıflarla hizmeti amaçlayanlardandır. Gazi Evrenos Bey'in Selanik'te kendisinin kurduğu ve adını taşıyan vakıfla, onun soyundan gelenlerin kurduğu Hamza Bey Camii Vakfı defterde rastlananlardan iki tanesidir.

Fatih devri devlet adamlarından İshak Paşa'nın da Selanik'te bir vakfı bulunmaktadır. Defterin sağladığı bilgilerle bu vakfın varlığına ve yaptığı hizmetlere şahit olunmaktadır. Selanik'te bulunan ve deftere şikâyet vasıtasıyla yansıyan Çavuş Manastırı ve Düzmeci Mustafa Mescidi vakıflarının da adı geçmektedir. Selanik'te bulunan bu vakıfların yanı sıra İstanbul'da bulunan Gazanfer Ağa Evkafı ve Hâss-ı Şerif Evkafının mukataalarının bir kısmı Selanik'te bulunmaktaydı ve bu mukataalarla ilgili yaşanan sorunlar da deftere yansımıştır.

Osmanlı Devleti fethedilen bölgelerde hakimiyetini kurmak için bölgeyi iskân politikalarıyla şenlendirme yoluna gitmiştir. Bunun bir yolu da fethedilen yerlerden askerîlere mülkler verilmesidir. Devlet tarafından kendilerine toprak verilen kişiler bu topraklar üzerinde vakıflar da kurmuşlardır. Vakıflar aracılığıyla yapılan hayrî işlerin yanı sıra sonraki nesiller adına mülklerini devretmeyi de amaçlamışlardır. Sağladığı yarar ve katkılarından dolayı kendisine mülkler tahsis edilen askerîlerden birisi de Gazi Evrenos Bey'dir.

Evrenos Bey Balkanlardaki fetih güzergahlarından biri olan Sol Kol üzerindeki Gümülcine, Serez, Selanik ve Yenice-i Vardar'da çeşitli vakıflar kurmuştu.³²⁰ Evrenos Bey'in fetihlerde gösterdiği yararlılıklardan dolayı, Selanik'teki vakfı da Gümülcine ve Serez'deki vakıflar gibi müstesna vakıflardan sayılmıştı. Evrenos Bey'in burada

---

³²⁰ Ayşegül Kılıç, *Bir Osmanlı Akıncı Beyi Gazi Evrenos Bey*, İthaki Yayınları, İstanbul 2014, s.115.

kurduğu ve Balkanlardaki en büyük vakıflardan birisi olan Selanik vakfının vakfiyesi günümüze kadar ulaşamamıştır.³²¹

Lowry, Evrenos Bey ve ailesinin Selanik'te on vakıf bölgesinin bulunduğu bahsetmektedir. Bahsedilen vakıflardan iki tanesinin ismi defterde de geçmektedir.³²² Evrenos ailesinin şehirde kurduğu ilk vakıf, şehrin Osmanlıların ilk fethinin hemen ardından (1387-1394), Gazi Evrenos Bey tarafından kurulan bir camii ve imarettir.³²³ Defterde de adına rastlanan bir diğer Evrenos Bey ailesine ait vakıf, Hamza Bey Camii ve vakfidir. Hamza Bey Camii H.872 (M. Ağustos 1467-22 Temmuz 1468) tarihinde Hamza Bey'in kızı Hafsa tarafından Hamza Bey'in adına yaptırılmıştır.³²⁴ Evrenos ailesinin Selanik'te yaptırdığı vakıf eserlerden yalnızca Hamza Bey Camii ve Hastâne-i Askerî günümüze ulaşabilmiştir.³²⁵

Selanik'te bulunan vakıf eserlerden bir diğeri de Fatih devri devlet adamlarından İshak Paşa'ya aittir. İshak Paşa valilik, beylerbeyilik ve sadrazamlık gibi çeşitli görevlerde bulunduktan sonra emekliliği için geldiği Selanik valiliği esnasında (Selanik valiliği II. Bayezid devrindedir) bir de vakıf eser yaptırmıştır. H.892 (M.1486-1487) tarihine rastlayan vakfiyeden vakfın yönetimine ve gelirlerine dair bilgiler edinmek mümkündür. Vakfın idaresi kendisinde olacak, öldükten sonra ise yöneticilik görevini evlatları devam ettirecekti. Vakfın gelir kaynakları arasında köyler, hamam, han, değirmen, mezra ve bağçe gelirleri bulunmaktadır. İshak Paşa'nın Selanik dışında Edirne, İstanbul, Kütahya ve İnegöl'de de vakıf eserleri mevcuttur.³²⁶

Bu dönemde Selanik'te bulunan vakıfların işleyişine ve yönetimine dışarıdan bazı müdahaleler yapılmış ve bu durum şikâyete konu olmuştur. Düzmeci Mustafa

---

³²¹ Kılıç, *Bir Osmanlı Akıncı Beyi*, s.136. Selanik'te bulunan Makedonya Arşivi'nde 1845-1912 yılları arasında kapsayan Makedonya'nın farklı bölgelerindeki Evrenos Bey Vakfı'na ait 111 defter mevcuttur. Bu defterlerden yapılan çalışmaya göre; "Evrenos Bey'in Selanik, Karaferye, Avrethisarı kazalarında da büyüklüğü 1.200 km²'yi geçen bir bölgede vakıf kurduğu ve 59 köyün sahibi olduğu" saptanmıştır. Bu bölgede Evrenos Bey'in vakfına dahil olan köylerin 46 tanesi Selanik'tedir. Bk. Kılıç, *Bir Osmanlı Akıncı Beyi*, s.141.

³²² Lowry, Evrenos Bey ve ailesinin Selanik'te yaptırdığı eserleri incelediği çalışmasında, Evrenosoğullarının şehirde kurduğu vakıflardan da bahsetmiştir. Buna göre şehirdeki vakıf eserler şu şekildedir; Kara Ali Beğ Câmî'i, Şerif Sırrı Selim Beğ [Paşa] (namı diğer Sa'atli Câmîi), Şerif Sırrı Selim Beğ [Paşa] Sa'at Kulesi, Şerif Sırrı Selim Beğ [Paşa] Dershânesi, Şerif Sırrı Selim Beğ [Paşa] Kütüphânesi, Şerif Sırrı Selim Beğ [Paşa] Sebîli ve Hastâne-i Askerî'dir. Bk. Heath W. Lowry, *Evrenos Ailesi ve Selânik Şehri: Hamza Beğ Câmîi Niçin ve Kimin Tarafından Yapıldı*, Çev. Kıvanç Tanrıyar, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.76-87.

³²³ Lowry, *Evrenos Ailesi ve Selânik Şehri*, s.76.

³²⁴ Lowry, *Evrenos Ailesi ve Selânik Şehri*, s.58.

³²⁵ Lowry, *Evrenos Ailesi ve Selânik Şehri*, s.98.

³²⁶ Vehbi Tamer, "Fatih Devri Ricalinden İshak Paşa'nın Vakfiyeleri ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, S. IV, Ankara 1958, s.107-124.

Mescidi mütevellisi kendisine verilen görevi sadakatle yaparken, Hamza Bey Camii imamı, mescidin işlerine ve mütevelliyeye fuzuli müdahalelerde bulunarak vakfın düzeninin bozulmasına yol açmış ve bu neden ile şikâyet edilmiştir.³²⁷

Vakfın idaresinin yanı sıra, vakıf için bağışlanan mülklere müdahale de şikâyet edilen bir diğer husustur. Selanik'e bağlı Araplı karyesinde bulunan icareteynli (çift kira) bir hanenin tasarruf haklarına yapılan müdahale şikâyet edilmiştir.³²⁸ Vakıf mülklerine müdahaleyle ilgili bir diğer şikâyet, Çavuş Manastırı'na bağışlanmış bir mülk menzil konusunda olmuştur. Selanik sakinlerinden Angeli veledi Dimitri'nin bu mülk menzil üzerindeki fuzuli müdahalesi üzerine, Manastır'ın mütevellisi olan rahip Petri şikâyetçi olmuştur.³²⁹

Vakıflar varlıklarını ve hizmetlerini devam ettirebilmek için düzenli gelirlere ihtiyaç duyuyorlardı. Vakıfların ihtiyaç duyduğu gelirlerin temin edildiği ilk vakıf nesnesini gayrimenkul varlıklar oluşturmaktaydı. Bu gelir kaynakları içinde; araziler, köyler, çiftlikler, bağ ve bağçeler gibi her türlü tarım alanları, insanların meskûn oldukları evler ve bununla bağlantılı diğer binalar, gelir getiren ve iktisadî amaçla inşa edilmiş binalar yer almaktaydı.³³⁰ Vakıflara gelir sağlayan diğer vakıf nesnelerinin içinde, vakıf gelirlerine dönüştürülen nakit paralar bulunmaktaydı.³³¹

Vakıfların hizmetlerini idame ettirebilmeleri için kendilerine tahsis edilmiş olan gelir kaynaklarının korunması son derece önemlidir. Bu kaynaklara müdahale, gelirlerin azalmasına ya da kesintiye uğramasına neden olacak çeşitli girişimler ile vakıf reayasına uygulanan zulüm birçok şikâyete neden olmuştur. Vakıf gelirleri üzerindeki çeşitli haksız uygulamalar, vakfı ve vakıf reyası olumsuz yönde etkilemiştir.³³²

³²⁷ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.252, h.1168.

³²⁸ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.50, h.222. İcareteyn usulü, harap olup kullanılamaz hale gelmiş vakıf mülklerine uygulanan bir yöntemdi. Bakım masraflarını karşılayamayan vakıf, mülkü icareteyn usulüyle kiralama yoluna gidiyordu. Kiracı, mülkü kiralarırken onarım masrafları için kiranın bir kısmını peşin ödüyor, asıl meblağdan daha düşük bir bedeli de gecikmeli olarak ödüyordu. Bk. Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, s.136.

³²⁹ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.252, h.1170.

³³⁰ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, s.94-95; Bahaeddin Yediyıldız, "XVII. Asır Türk Vakıflarını İktisadî Boyutu", *VD*, S. XVIII, Ankara 1984, s.5-41.

³³¹ Menkul gelir kaynaklarının vakfedilmesiyle oluşturulan para vakıflarını ve vakıf sistemi içindeki yerini daha kapsamlı tespit edebilmek için bk. Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK, Ankara 2003.

³³² BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.50, h.222; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.252, h.1170.

Vakıf gelirlerine yönelik haksız müdahaleye bir örnek, Hamza Bey Camii Vakfı'nda yaşanmıştır. Hamza Bey Camii'nin masrafları için tahsis edilen gelirler, Mehmed bin Abdullah tarafından haksız bir şekilde gasp edilmiştir. Gelirlerinin gaspıyla zarara uğrayan vakfin bu durumu, vakıf çalışanları tarafından arzuhalle Dîvân'a bildirilmiştir.³³³

Selanik'te bulunan İshak Paşa Vakfı'nın ve onun mülhakatının da dahil olduğu bir şikâyet hükmünde, vakfin sahip olduğu gelirlerin miktarlarına dair bazı bilgiler de mevcuttur. Vakfa gelir sağlayan bu gelir kalemlerinin içinde tebaadan alınan bennak, ispence ve mücerred gibi baş vergileri, tarımsal faaliyetlerden alınan çeşitli vergiler yer almaktadır.³³⁴

Müslümanlar tarafından kurulan vakıflar haksız müdahalelerle karşılaştıkları gibi gayrimüslim vakıflar da benzer sıkıntılar yaşamışlardır. Selanik şehri Osmanlılar tarafından fetholunduktan sonra, manastır sakini olan ruhbanların tasarrufunda bulunan yerler vergiden muaf tutulup kendilerine muafname verilmiştir. Hükme göre muafiyet tanınan manastırlar arasında Çavuş, Aya Pastas ve Aya Nikola Manastırları bulunmaktadır. Manastır sakinlerine tanınan imtiyaz, Sultan Mehmed Han, Sultan Bayezid Han, Sultan Selim Han ve Sultan Süleyman Han tarafından da verilen muafnameyle devam etmiştir.

Aya Pastas Manastırı Vakfı mütevellisi olan Rahip Petro, mütevellisi olduğu manastırın "*defter-i hâkânî'de mukayyed zemin-i Galanitçe iki çayır tahminen 12 dönüm yeri*" zapta kanaat etmeyip Çavuş Manastırı Vakfı ve diğer vakıf yerlerine haksız olarak bazı müdahalelerde bulunmuştur. Şikâyet, mahkeme huzurunda değerlendirilmiş ve konuya dair hüccet verilmiştir. Müdahalenin ortadan kalkmaması üzerine defterhanedeki vakıf kayıtlarına bakılmış ve kayıtlara göre hareket edilmesi için Selanik kadısına ve mütesellimine hüküm yazılmıştır.³³⁵

Yaşanan bazı haksızlıklar da dolaylı yoldan vakfa zarar vermiştir. Vergi tahsili üzerinde yaşanan bazı sorunlar bu duruma örnek teşkil etmektedir. Selanik'te İshak Paşa Evkafı'na bağlı köy reayaları, üzerlerine düşen tekalif-i örfiyyeyi ödemelerine rağmen, *vilayet masrafı* adıyla tekrar vergi tahsil edildiğinden zor duruma düşmüşler,

³³³ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.257, h.1192.

³³⁴ Vakfın gelirlerini oluşturan kaynaklar sayılırken, bu gelir kalemlerinin ne kadar gelir sağladığına dair miktarlar da yazılmıştır. Hükümde yer verilen kaynakların sağladığı gelir 185.773 akçedir. Bk. BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.260, h.1205.

³³⁵ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.260, h.1205.

vergilerini ödeyemez hale gelmişlerdir. Bunun üzerine bazı reaya köylerini terk etmişlerdir. Geride kalan reaya da fazlasıyla borca girdiğinden vakıf gelirlerinde azalma meydana gelmiştir. Azalan gelirler vakfin ekmek ve yemek pişirme şartlarını zora sokmuş, imaret yemek çıkaramaz hale gelmiştir. Merkez vakfin ihya olunup hizmetine devam edebilmesi için, köy reayalarının üzerlerine düşen vergilerini ödedikten sonra *vilayet masrafı* adıyla toplanan emvalden muaf olması için daha önce ferman göndermiştir. Ferman aleyhine hareket eden kadı, kadı naipleri ve sekban şikâyet edilmiştir.³³⁶

Vakıflar üzerinde dolaylı yoldan etkisi olan bir diğer hüküm ise şöyledir; Babüssaade Ağası Gazanfer Ağa-yı Atık Evkafı mukataalarından Selanik kazasına bağlı Kesendire mukataası reayası üzerlerine düşen tekalifi kusur etmeden ödemektedirler. Reayadan *vilayet akçesi* talep edilmemesi hakkında daha önce emr-i şerif gönderilmesine rağmen, vilayet ayanları ve kocabaşları senede 500 kuruş talep ederek reayaya baskıda bulunmuşlardır. Aynı reaya, birkaç seneden beri Kesendire'ye yapılan korsan saldırılarından da büyük zararlara uğramışlardır. Hem vergi konusunda baskıya uğrayan hem de korsan saldırılarına maruz kalan reaya *perakende ve perişan* olmuştur. Yerleşim yerlerini terk etmeyenler ise vergilerini ödeyemeyecek duruma düşmüştür. Merkezden, reyanın tekalifini ödedikten sonra ayrıca *vilayet akçesi* talebiyle rahatsız edilmemeleri yönünde emr-i şerif gönderilmiştir.³³⁷

Fazladan vergi talebi ve korsan saldırıları gibi çeşitli durumlarla karşı karşıya kalan reyanın ekonomik durumu kötüleşmiştir. Reayadan bazıları çareyi yaşadıkları yeri terk etmekte bulmuştur. Vakıf sahaları içinde cereyan eden bu olaylar, vakıfların da zarar görmesine neden olmuştur. Yaşanan olumsuzlukların önüne geçmek isteyen vakıf yöneticileri Dîvân-ı Hümâyün'un yardımına başvurmuştur. Gelişmelerden haberdar olan Dîvân, fermanlar göndererek yaşanan zulmü ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.

³³⁶ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.120, h.537.

³³⁷ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.244, h.1129.

3.3.3. Vergiye Dair Şikâyetler

Osmanlı vergi sistemi terminolojisinde vergiye dair yükümlülükleri ifade etmek amacıyla birden fazla terim kullanılmıştır. Teklif/tekâlîf,³³⁸ resim/rüsum/rüsûmât³³⁹ bunlardan bazılarıdır. Osmanlı Devleti'nde vergiler temelde *tekâlîf-i şer'iyye* ve *tekâlîf-i örfiyye* olmak üzere iki kategori altında toplanmıştır.³⁴⁰ Tekâlîf-i şer'iyye zekât, öşür, haraç ve cizye çerçevesinde alınan vergilerden oluşmaktadır.³⁴¹ Defterde tekâlîf-i şer'iyye tasnifine dahil olan öşür, zemin, arus, ispençe, yaylak, kışlak gibi vergi türlerine rastlamak mümkündür.³⁴² Tekâlîf-i örfiyye, örfi hukuka dayanarak konulan vergileri ifade eder. Bu vergiler savaş gibi gelire ihtiyaç duyulan zamanlarda konulan olağandışı vergilerdir. Savaşların uzun süre devam ettiği dönemlerde sürekli hale getirilmiştir.³⁴³

Osmanlı toprak sisteminde devlet idaresinde olan mîrî topraklar kiracı konumundaki köylülere dağıtılmaktaydı.³⁴⁴ Osmanlı köylüsü işlediği topraktan elde ettiği ürünün vergisini öşür olarak öderdi. Toprak üzerinden alınan vergiler %15'i aşmazdı. Bu vergiler aynî olarak tahsil edilirdi.³⁴⁵ Ayrım yapılmaksızın bütün reaya işlediği toprağın öşrünü ödemekle yükümlüydü. Klasik dönemde öşrün toplanması, hizmetleri karşılığında sipahiye verilmişti. Sonraki dönemlerde yeni gelir kaynakları arayışına giren devlet, timar topraklarını hâsslara dönüştürerek gelirleri toplama işini iltizam usulüyle mültezimlere bıraktı. Bu yöntemden de beklediği faydayı sağlayamamasının ardından öşrün toplanması görevi muhassıllara³⁴⁶ verildi. Muhassılların öşrün pazara naklinde aksaklıklara neden olmasıyla devlet zarara uğradı.³⁴⁷

Osmanlı Devleti'nde mîrî araziye işleyen reayanın yerine getirmesi gereken bazı yükümlülükler/angaryalar bulunmaktaydı. Bunlardan biri de öşürleri kendi

³³⁸ Ahmet Tabakoğlu, "Tekâlîf", *TDVİA*, C. 40, İstanbul 2011, s.336.

³³⁹ Ahmet Tabakoğlu, "Resim", *TDVİA*, C. 34, İstanbul 2007, s.582.

³⁴⁰ M. Macit Kenanoğlu, "Vergi", *TDVİA*, C. 43, İstanbul 2003, s.56.

³⁴¹ Kenanoğlu, "Vergi", s.56.

³⁴² Tekâlîf-i şer'iyye'ye dahil olan diğer vergiler için bk. Tabakoğlu, "Tekâlîf", s.336.

³⁴³ Tabakoğlu, "Tekâlîf", s.336.

³⁴⁴ Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", C. II, s.531.

³⁴⁵ Ahmet Tabakoğlu, "Öşür (Osmanlılar)", *TDVİA*, C. 34, İstanbul 2007, s.101.

³⁴⁶ XVI. yüzyılda vergi gelirlerini toplamakla görevlendirilen muhassıllar, XVIII. yüzyılda idarî görevler de üstlenmişlerdi. Muhassıllar, XVIII. yüzyılda malikaneye dönüştürülen timar arazilerinin gelirlerini toplamakla görevlendirildi. Ayrıca muhassıl XVIII. yüzyılda sancağın idaresinden de sorumluydu. Bk. İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", C. I, s.237.

³⁴⁷ Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", s.531-532.

arabasıyla en yakın pazara veya ambara taşımaktı.³⁴⁸ Öşrün taşınacağı mesafe bir günlük yoldan daha fazlaysa sipahi, reayayı öşrü taşımaya zorlayamazdı.³⁴⁹ Sipahiler hizmetleri karşılığında kendilerine verilen vergileri toplama hakkına sahipti, bunun dışında reaya üzerinde ayrıca bir hakka sahip değillerdi.³⁵⁰

Selanik'te vergiyle ilgili şikâyetlerin çoğunluğunu öşür vergisi üzerinden yapılan haksızlıklar oluşturmaktadır. Öşürle ilgili şikâyetlerin içeriğinde öşür talebiyle ilgili baskılar, zabıtların haksız yere öşür talebi, reayanın toplanan öşrü başka pazara nakletmesi için zorlanması ya da reayanın öşrü pazara nakletmesi gerekirken bundan kaçınması ile reayanın öşrü eksik verme teklifi veya gizlemesi vardır.

Selanik'te öşrü toplamakla görevli olan zabitin, öşrü başka pazara nakil teklifiyle reayayı rencide etmesi şikâyete konu olmuştur. Reaya, üzerlerine düşen 1/8 oranındaki öşürleri ödemelerine ve ambara taşımalarına rağmen zabıt bununla kanaat etmeyerek reyadan öşrü başka bir pazara nakletmelerini istemiştir. Köy zabiti bununla da yetinmeyip atlı adamlarıyla birlikte köyde 5-6 ay kadar konaklamış, bu süre boyunca iaşelerini ücretsiz olarak reayaya karşılatmıştır. Reayanın uğradığı zulmü Dîvân-ı Hümâyün'a bildirmesiyle, Dîvân, Selanik mollasına meselenin kanun üzere çözümlenmesini bildirmiştir.³⁵¹

Sipahiler de zaman zaman reyadan kaynaklı sorunları Dîvân'a şikâyet etmiştir. Özellikle reayanın sipahiye ödemekle yükümlü olduğu öşrü ifa etmemesiyle ilgili yaşanan (öşrün gizlenmesi ve ödemesi gerekenden daha azını teklif etmesi) sorunlar ve öşrü pazara nakletme yükümlülüğünü yerine getirmemesi gibi hususlar bu çerçevede düşünülebilir. Bu husustaki bir şikâyet şu şekilde özetlenebilir; Selanik'e bağlı iki köy sipahilere timar toprağı olarak verilmiştir. Öşür vergisine dahil olan kiraz ve diğer meyveler ile pamuğun 1/10 öşrü erbâb-ı timardan Ali, Ahmed, Osman, Murtaza ve Yakub isimli sipahilerin timarlarına gelir olarak kaydedilmiştir. Sipahilerin tasarrufu altında bulunan köylerin sakinlerinden bazıları eksik vergi teklifinde bulunurken, bazıları da mahsulü sipahilerden gizlemişlerdir.³⁵²

Bazı durumlarda da reaya, üstüne yüklenen sorumlulukları yerine getirmekten kaçınmıştır. Selanik'te bulunan timar karyelerindeki bir kısım reaya öşürlerini pazara

³⁴⁸ Akyılmaz, "Osmanlı Devletinde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya İlişkileri", C. 4, s.46.

³⁴⁹ Kurt, "Osmanlı Toprak Yönetimi", C. 3, s.63.

³⁵⁰ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, s.158.

³⁵¹ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.90, h.400.

³⁵² BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.258, h.1197.

nakletmeleri gerekirken, bağılı buldukları sipahiye bunun vazifeleri olmadığını söyleyerek nakil görevini yerine getirmemişlerdi. Reyanın nakil işinden kaçınmaları sonucu haksızlığa uğradığını düşünen sipahi, durumu Dîvân-ı Hümâyün'a bildirmişti.³⁵³

Tahrir defterlerinin başında yer alan ve reaya ile timarlı sipahi arasındaki ilişkileri düzenleyen, ikili arasındaki herhangi bir anlaşmazlık söz konusu olduğunda da müracaat edilen Sancak Kanunnâmeleri mevcuttur.³⁵⁴ Reayadan toplanacak vergiler de bu kanunnâmelerde tespit edilmiş, sipahinin belirlenen vergilerin fazlasını talep etmesi ve reyanın üstüne angaryalar yüklemesi yasaklanmıştır. Böylelikle devlet reyanın haklarını sipahiye karşı korumuş ve gerektiğinde de sipahileri cezalandırmıştır.³⁵⁵ Benzer bir haksız fiille Selanik'te de karşılaşmaktadır. Çevre köy zabıtları, zeamet köyleri olan reayadan, arazi zabiti oldukları gerekçesiyle öşür ve zemin vergisi talebinde bulunmuşlardır. Yaşanan bu haksızlığı, Dergâh-ı Mualla çavuşları Dîvân-ı Hümâyün'a bizzat gelerek bildirmişlerdir.³⁵⁶

Vergiyle ilgili diğer şikâyetler arasında; miras taksimi işleminden alınan kısım akçesinin fazla alınması³⁵⁷ ya da varislerden herhangi bir başvuru gelmemesine rağmen zorla kısım resmi alınması,³⁵⁸ derbentçi reayadan fazla vergi talep edilmesi,³⁵⁹ vilayet akçesi namıyla reayadan para toplanması,³⁶⁰ arûs resmi üzerinden yapılan haksızlıklar³⁶¹ ve vergi için tayin edilen vekillerin tahrir işlemi yaptığı usulsüzlükler³⁶² yer almaktadır.

³⁵³ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.211, h.965.

³⁵⁴ Halil İnalçık, "Kanunnâme", *TDVİA*, C. 24, İstanbul 2001, s.334.

³⁵⁵ Küçükkalay, "Osmanlı Toprak Sistemi -Mîri Rejim-", C. 3, s.55-56.

³⁵⁶ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.123, h.548.

³⁵⁷ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.66, h.293; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.245, h.1135.

³⁵⁸ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.120, h.537. Konuyla ilişkileri bağlamında, kısım resmi üzerinden yapılan haksız uygulamalara miras ve yerel görevlilerin reaya üzerindeki haksız fiilleri başlıkları içinde de yer verilmiştir.

³⁵⁹ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.203, h.923; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.204, h.924.

³⁶⁰ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.244, h.1129.

³⁶¹ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.229, h.1055. Arûs resmi, düğün ve nikah akdinden sonra kadılar tarafından alınan vergiydi. Arûs resminin miktarı geline göre (bâkire, dul ve gayrimüslim olmasına) değişiklik göstermekteydi. Bk. Halil Sahillioğlu, "Arûs Resmi", *TDVİA*, C. 3, İstanbul 1991, s.422-423. Selanik'te havas-ı hümâyün mukataalarından olan gümrük gelirleri iltizam yoluyla mültezimlere devredilmiştir. Gümrük gelirlerinin bir parçasını da resm-i arûsâne vergileri oluşturmaktadır. Resm-i arûsâne gelirlerinin tahsilinde yaşanan anlaşmazlıklar sonrasında sorunun çözümü için icmâl ve mufassal defterlere müracaat olunmuştur. Dîvân-ı Hümâyün da yaşanan sorun sonrasında kayıtlara göre hareket edilmesini istemiştir. Bk. BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.229, h.1055.

³⁶² BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.192, h.863.

Osmanlı köylülerinden bazıları devletin onlara yüklediği hizmetler ile diğer köylülerden ayrılıyor ve yeni bir statü kazanıyorlardı. Bu yeni statüleri ve sağladıkları hizmetler dolayısıyla da vergilerden muaf olabiliyorlardı. Devletin onlara yüklediği görevlerle vergi muafiyeti kazanan köylü grubunun arasında derbentçi taifesi de yer almaktaydı.³⁶³ Derbentçiler sağladıkları hizmetler karşılığında tekâlif-i örfiyeden veya bütün vergilerden muaf kalabilmekteydi. Gayrimüslim derbentçiler de sadece ispençe ve cizye vermekle yükümlü tutuluyorlardı.³⁶⁴

Selanik'te derbentçi reayadan olan zimmîler kendilerinden fazla vergi talebinde bulunan ehl-i örften/zabitlerden şikâyetçi olmuşlardır. Burada hizmet eden derbentçiler, derbentçi raiyyet oğullarından olup, derbendi muhafaza edip vergilerini de ödüyorlarken,³⁶⁵ zabitler ödenen vergilere kanaat etmeyerek deftere yazılardan daha fazla oranda vergi talebinde bulunmuştur. Derbentçilerin şikâyeti üzerine kayıtlara bakılarak haksızlığın önlenmesi istenmiştir.³⁶⁶

Reayadan haksız olarak talep edilen vergilerden bir diğeri de vilayet akçesidir. Babüssaade Ağası Gazanfer Ağa Evkafı mukataalarından olan Selanik kazasına bağlı Kesendire mukataası reayası, emr-i şerif ile sabit olan ve yükümlü buldukları tekâlifin hisselerine düştüğü kadarını, vergi toplamakla görevli olan kişilere ödeme konusunda bir kusur göstermemektedirler. Dîvân-ı Hümâyün, emr-i şerif olmaksızın reayaya vilayet ayanı tarafından, *vilayet akçesi* ve başka taleplerle zulmedilmemesi yönünde hatt-ı hümâyün yayınlamıştır. Vilayet ayanları ve köy kocabaşları, emr-i şerif aleyhinde davranarak, ferman olmaksızın *vilayet akçesi* adıyla yıllık 500 kuruş talebiyle reayayı rahatsız etmişlerdir. Bunun yanı sıra birkaç seneden beri Kesendire reayası üzerine musallat olan korsanlar, reayayı perişan etmiş, çoğunun kaçmasına neden olmuş, geriye kalan reaya da vergilerini ödeyemeyecek duruma düşmüştür. Bu

³⁶³ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, s.158; Feridun M. Emecen, "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.96.

³⁶⁴ Derbentçi olarak kaydedilmiş reayanın ödemekle yükümlü olduğu vergiler, derbentin bulunduğu bölge ve yaptıkları hizmetlere göre farklılıklar göstermektedir. Derbentçi reayanın tabi olduğu vergilere dair daha fazla bilgi için bk. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, Eren Yayınları, İstanbul 1990, s.51-60.

³⁶⁵ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.203, h.923.

³⁶⁶ Derbentçi reayadan fazla vergi talep edilmesiyle ilgili bir diğer şikâyet, ehl-i örf taifesi derbentçilere müdahalede bulunmuş ve bunlardan fazla vergi talep etmiştir. Hisselerine düşen vergileri ödemelerine rağmen derbentçi taifesi vergi nedeniyle yine rahatsız edilmişlerdir. Bu şikâyetin geldiği derbente Müslüman ve gayrimüslimlerin oluşturduğu 4 kişilik bir derbentçi grubu bulunmaktadır. Bk. BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.204, h.924.

durumda merkez tekâliflerini memurlara ödedikten sonra, ferman olmadan reayadan para toplanmaması ve reayanın incitilmemesi yönünde emr-i şerif göndermiştir.³⁶⁷

Selanik'te vergiyle ilgili şikâyet edilen hususlardan bir diğeri de vergilerin yazılması ve tahsiliyle ilgilidir. Vergi tahririyle görevlendirilen vekiller, hırslı davranıp kendi menfaatleri doğrultusunda diledikleri gibi tahrir yapıp tahsilde bulunmuşlardır. Vekillerin vergi tahrir işlemi yaptıkları bu usulsüz davranışlar reaya tarafından şikâyet edilmiştir. Yaşanan haksızlığın giderilmesi için Dîvân-ı Hümâyün'dan ferman gönderilmiştir.³⁶⁸

3.3.4. Borçlara Dair Şikâyetler

Şikâyet defterlerinde borçla ilgili hükümlerde konu tasvir edilirken deyn, karz, istikraz ve zimmet³⁶⁹ gibi tabirler kullanılmaktadır. Defterde geçtiği anlamıyla deyn terim olarak kişinin zimmetinde sabit olan borçları ifade eder. Deyn 'zimmette olan sabit şey' diye tanımlanabilir.³⁷⁰ Dar bir kapsamda değerlendirmek gerekirse deyn, zimmette sabit olan ve alacaklıya ait bulunan malı/parayı ifade eder.³⁷¹ En dar kapsamıyla ise deyn ödünç (karz) anlamına gelir.³⁷² Deynde belirleyici olan husus, aynı cins ve miktarda ödeme yapılması gerekmektedir.³⁷³

Defterde borcu tanımlamak için kullanılan diğer tabir karz ve istikrâzdır. Karz, "geri ödenmek üzere verilen mal veya birine ödünç/borç verme" anlamına gelir. Karz ile aynı köke sahip istikrâz, "ödünç istemek/almak" anlamına gelmektedir.³⁷⁴ Karz akdinin konusunun misli mal (para gibi) olması gerekmektedir.³⁷⁵ Hanefî mezhebinin

³⁶⁷ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.244, h.1129.

³⁶⁸ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.192, h.863.

³⁶⁹ Borç söz konusu olduğunda zimmet teriminden anlaşılması gereken şudur: "zimmetin fıkıhtaki kullanımı, hukukî kişinin borçlarının belirli bir süre varlıkta kaldığı (sabit olduğu) bir yer ve mahal anlamı öne çıkar. Zimmet terimiyle, fiziksel anlamda var olan bir insanın hukukî anlamda bir varlık ve kişi (şahıs) oluşu ve bu sayede hak ve borçlara ehil olabilme özelliği kastedilir. ...deyn terimiyle ifade edilen, konusu fert olarak belirlenmemiş borçların borçlunun zimmetinde sabit ve var olan olduğundan bahsedilir. Bu anlamıyla zimmet sadece teknik anlamıyla deynin sabit ve var olduğu bir yer ve kapıdır. Fakat bir kişinin başkasına deyn niteliğinde bir borcu varsa bu durumda söz konusu deynin var olduğu yer zimmettir. ...İslâm hukukçuları bu ara dönemde dahi alacaklının hakkının ve borçlunun borcunun (deyn) var ve sabit olduğunu belirterek bu deynin 'borçlunun zimmetinde' sabit olduğundan bahsetmişlerdir." Bk. Eyyüp Said Kaya-Hasan Hacak, "Zimmet", *TDVİA*, C. 44, İstanbul 2013, s.424-425.

³⁷⁰ M. Âkif Aydın, "Deyn", *TDVİA*, C. 9, İstanbul 1994, s.266.

³⁷¹ "Bu tanıma göre deyn semen, ücret, haraç, cizye, zekât, nafaka ve diyet gibi her türlü malî borcu kapsamına almaktadır." Bk. Aydın, "Deyn", s.267.

³⁷² "Ancak ödünç akdinde bağlayıcı bir vade öngörülmediği ve alacaklının talebi anında ödenmesi gerektiği için bazı hukukçular ödünç için deyn terimini kullanmamışlardır." Bk. Aydın, "Deyn", s.267.

³⁷³ Aydın, "Deyn", s.267.

³⁷⁴ H. Yunus Apaydın, "Karz", *TDVİA*, C. 24, İstanbul 2001, s.520.

³⁷⁵ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 1990, s.277.

benimsediği hukuk anlayışına göre; karz, piyasada benzeri bulunan bir malın, benzerinin daha sonra sahibine teslim edilmek üzere ödünç alınmasıdır.³⁷⁶ Karzda ödünç alınan malın/paranın ertelenmesi söz konusu değildir. Ödünç verenin talep etmesi halinde, ödünç alan zimmetindeki malı/parayı teslim etmesi/ödemesi gerekmektedir.³⁷⁷

Borç terimi iki veya daha fazla kişinin birbirlerine karşı yerine getirmekle yükümlü oldukları fiildir. Borç Türkçede diğer anlamlarından daha çok paraya dayalı olan borcu tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır.³⁷⁸ Borç ilişkisinde üç unsur vardır. Bunlar; alacaklı, borçlu ve edimdir.³⁷⁹

Borçlarla ilgili şikâyetlerde öne çıkan temel unsurlardan biri, borçludan alacakların tahsil edilememesi meselesidir. Alacaklı kişiler borçlarını talep etmelerine rağmen borçlular bu isteğe kayıtsız kalarak borçlarını ödememişlerdir. Bazı şikâyet hükümlerinde, alacaklılar bu taleplerini birçok defa yinelemelerine rağmen karşı taraf borcu ifa etmemiştir.³⁸⁰ İsteklerine yanıt bulamayan kişiler durumu Dîvân-ı Hümayun'a kadar taşımışlar ve çözüm istemişlerdir. Dîvân-ı Hümayun çözüm yolu olarak çoğu zaman şer'î hukuku işaret etmiş ve sorunun *mahallinde şer'le* çözülmesini istemiştir.³⁸¹ Şikâyetçilerin elinde borcu gösteren *temessük*, *memhur borç senedi* gibi hukukî niteliğe sahip belgeler de bulunmaktadır.³⁸² Borçlular bazen de ayan ve mütegalibe gibi yerel güçlere yahut zabıt ve kadı gibi yerel görevlilere dayanarak

³⁷⁶ Apaydın, "Karz", s.521.

³⁷⁷ Cin-Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, s.277; Apaydın, "Karz", s.521. Ayrıca karz-deyn arasındaki ilişki ve fark şöyle açıklanabilir: "Deyn kişinin zimmetinde sabit olan borçların genel ismi olduğundan karzdan doğan borç da ödeninceye kadar karz alanın zimmetinde deyn olarak kalır. Bu sebeple de deyn karza göre daha kapsamlıdır." Bk. Apaydın, "Karz", s.521.

³⁷⁸ M. Âkif Aydın, "Borç", TDVİA, C. 6, İstanbul 1992, s.285. Borç teriminin güncel Türkçe sözlüğündeki karşılığı şu şekildedir: "Geri verilmek üzere alınan veya ödenmesi gerekli para veya başka bir şey. Birine karşı bir şeyi yerine getirme yükümlülüğü, vecibe." Bk. *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara 2011, 378.

³⁷⁹ Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, C. 3, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010, s.24-25. Edim (hukukî): "Alacaklının isteyebileceği ve borçlunun yapmak zorunda olduğu davranış, ivaz." Bk. *Türkçe Sözlük*, TDK, s.756.

³⁸⁰ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.4, h.10; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.46, h.207; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.257, h.1193; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.276, h.1279.

³⁸¹ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.4, h.10; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.46, h.207; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.153, h.688; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.183, h.816; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.228, h.1050; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.243, h.1123; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.257, h.1193.

³⁸² Temessük için bk. BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.4, h.10; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.46, h.207. Memhur borç senedi için bk. BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.276, h.1279.

borçlarını ödemek istememişlerdir.³⁸³ Bazı alacak hakları da miras yoluyla ölen kişilerin yakınlarına intikal etmiştir. Varislerin ellerinde bulunan *temessük/memhur borç senediyle* alacaklarını talep etmelerine rağmen türlü *illet ve bahane* ile borcu ödemekten kaçınıp alacaklılara zulümde bulunmuşlardır.³⁸⁴

Borç ilişkisinin ikinci unsuru olan borçlunun da şikâyetleri deftere yansımıştır. Alacaklıların bir kısmı, sebep yokken yani borçlular borçlarını ödemişken, ödenen miktara kanaat etmeyerek,³⁸⁵ çeşitli rahatsız edici fiillerde bulunmuşlardır.³⁸⁶ Bazen daha da ileri giderek ahz u kabz³⁸⁷ teklifiyle baskıda³⁸⁸ buldukları da olmuştur.³⁸⁹

İslâm hukukunda faizin yerinin olmamasına rağmen defterde bu durumdan yakınlara rastlanmıştır. İslâm hukuku, her çeşit faizli muamelede olduğu gibi karz muamelesinde de faiz şartını yasaklamıştır. Fıkıh kitapları karz verenin lehine bir menfaate sebep olan her ödünç işlemin ribâ³⁹⁰ olduğunu söylemektedir.³⁹¹ Borçlunun, borç dışındaki bu fazlalığı ödemesi gerekmezken alacaklının da talep etmesi caiz görülmemiştir.³⁹² Borç ilişkilerine bu konuda yaşanan sorunlar ve ihtilaflar şikâyetlere neden olmuştur.

Defterde faizle ilgili şikâyetler, faiz/fazladan bir gelir beklentisi olmadan verilen borçların sonrasında borçludan istenen ziyade para olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum hükümlerde, alınan borcun üzerine herhangi bir *ribh*³⁹³

³⁸³ Â'yân, mütegalibân ve zâbitâna örnek için bk. BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.4, h.10; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.46, h.207. Yerel görevlilere dayanarak -Ağustos Kadısına- borcunu ödemeyenlere örnek için bk. BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.257, h.1193.

³⁸⁴ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.276, h.1279.

³⁸⁵ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.113, h.505.

³⁸⁶ Borçlular, alacaklılarından şikâyette bulunurken şu sebepleri: Edâda sıkıntı yokken (bk. BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.87, h.393), eski kayıtlara dayanarak (bk. BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.121, h.542), deyn ve kefaletleri yokken (bk. BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.151, h.678), mallarını almışken alacaklıların tekrar eden talepleriyle (bk. BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.163, h.729) ve rencide olunmaları icap etmezken rahatsız edilmeleri öne sürmüşlerdir.

³⁸⁷ Ahz ü kabz “kendine mal etme, istimlâk.” Bk. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, s.22.

³⁸⁸ Gadr “1.hâinlik, vefasızlık. 2.zulüm, merhametsizlik. 3.haksızlık.” Bk. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, s.314.

³⁸⁹ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.87, h.393.

³⁹⁰ Ribâ “herhangi bir şeyde artışı, fazlalığı ifade eder. Ribâ kavramını, mübadelede ortaya çıkan eşitsizlik (riba'l-fadl), satılan bir malın bedelini ve borç verilen parayı bir ilâve yani reel fâiz ile geri alma (riba'n-nesie) ve belirsiz mübadele (bey'u'l-garâr) işlemleri oluşturur.” Bk. Ahmet Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s.334.

³⁹¹ Cin-Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, C. 2, s.255.

³⁹² Apaydın, “Karz”, s.523.

³⁹³ Ribh “kâr, kazanç, fâiz.” Anlamına gelmektedir. Bk. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, s.1043.

olunmuş değilken diye ifade edilmiştir.³⁹⁴ Bazı durumlarda ödünç verilen para üzerinden faiz talep edilirken haksızlık yapıldığı da görülmektedir.³⁹⁵ Borç verenin ölümü sonrası oğlunun ortaya çıkararak faiz talebinde bulunması,³⁹⁶ alacağı yokken eski kayıtlara istinaden faiz talep ederek rencide edici fiillerde bulunmak gibi durumlar şikâyete konu olmuştur.³⁹⁷

Yukarıda bahsedilen konular dışında da borca dair şikâyetler olmuştur. Ehl-i örften, ehl-i şer’den, ayan ve mütegalibeden kimseler borç nedeniyle zulüm ve baskıda bulunmuşlardır.³⁹⁸ Defterde geçen bir hükümde müştekilerden birisi deyn ve kefaleti olmamasına rağmen Selanik sakinleri tarafından incitildiğinden şikâyet etmektedir.³⁹⁹ Diğer bir şikâyette ise istikrâz yoluyla alınan bir borç sonrasında alacaklılar borcu gerekçe göstererek borçluların emlakini rehin almışlar ve habersiz şekilde satmışlardır. Emlaki zapt etmeye devam etmeleri ve sorunun Selanik’te çözülememesi üzerine durum Dîvân-ı Hümâyun’a bildirilmiş ve zulmün ortadan kaldırılması istenmiştir.⁴⁰⁰

3.3.5. Yerel Görevlilere Dair Şikâyetler

Taşrada görev yapan kişiler hakkında yapılan çeşitli şikâyetler de deftere yansımıştır. Bu görevliler; reayaya zulüm ve baskıda bulunmaları, reayadan bazılarıyla iş birliği yaparak reayaya zulmetmeleri, borç ilişkilerine dahil olmaları⁴⁰¹, mülk ve tasarruf haklarına müdahale etmeleri⁴⁰², yaptıkları iş ve işlemler neticesinde fazla ücret

³⁹⁴ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.69, h.305; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.100, h.448.

³⁹⁵ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.93, h.413.

³⁹⁶ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.115, h.511.

³⁹⁷ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.121, h.542.

³⁹⁸ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.100, h.450. Söz konusu hükümde mütegalibeden bazı zimmîler, Apostol isimli zimmîye, “babanız zimmetinde alacağımız var, alacağımızı sizden alırız” diye borç isnadında bulunarak zorla paralarını almışlardır. İsnat edilen borcun tahsilinde de ehl-i örften kimselerin mütegalibe ile birlikte hareket ettikleri görülmektedir. BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.257, h.1193. Hükümde geçen şikâyete göre: Alacaklıların 1140 senesinden beri temessük ile sabit olan alacaklarını birçok kez talep etmelerine rağmen borcun ifası gerçekleşmemiştir. Borçlu olanların borcu ödemeye imkânları varken, borçlarını ödemekten kaçınarak, Ağustos kazası kadısından aldıkları destek ile de borçlarını ödemedikleri görülür. Dîvan-ı Hümâyun alacaklıların haklarının mahkeme aracılığıyla verilmesi yönünde hüküm vermiştir.

³⁹⁹ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.151, h.678.

⁴⁰⁰ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.95, h.426.

⁴⁰¹ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.4, h.10; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.46, h.207; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.257, h.1193.

⁴⁰² BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.94, h.420; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.96, h.427; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.160, h.716.

talep etmeleri⁴⁰³ ve devre çıkararak reayadan yem, yiyecek toplamaları⁴⁰⁴ gibi hususlarda şikâyet edilmişlerdir. Şikâyet edilenler arasında; zabıt, kadı, kadı naibi,⁴⁰⁵ mütesellim,⁴⁰⁶ mütesellim vekili, tımarlı sipahi, tahsildar, sekban, subaşı, baruthane nazırı gibi ehl-i örf ve ehl-i şer' mensubu görevliler yer almaktadır. Bu yerel görevliler arasında en çok şikâyetçi olunan kesim zabıtlardır.

Taşrada bulunan devlet görevlileri asayişini sağlamak, merkezden gelen emirleri yerine getirmek ve bazı malî meseleleri halletmek veya teftişte bulunmak maksadıyla zaman zaman kendi idarî bölgelerini dolaşırlardı.⁴⁰⁷ Bu görevlilerin kendi yönetimi altındaki bölgeleri dolaşırken usulsüz davranışları nedeniyle şikâyet edildikleri oluyordu.⁴⁰⁸ Devre çıkmayla ilgili hususların adâletnâmelerdeki yansımalarını görmek mümkündür. Bu adâletnâmelerde yerel idarecilerin davranışları konusunda uyarıldığı ve nasıl hareket etmeleri gerektiği söylenmekteydi. Uyarılara kulak asmayıp reayaya zulmeden naipler azil, şehirden sürgün ve şerî' hukukun öngördüğü cezalarla cezalandırılacaktı.⁴⁰⁹

⁴⁰³ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.95, h.425; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.100, h.451; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.123, h.548; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.203, h.923; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.204, h.924; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.245, h.1135.

⁴⁰⁴ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.66, h.293; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.90, h.400; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.102, h.459; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.105, h.471; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.120, h.537.

⁴⁰⁵ “Nâib vekil demektir. Mahkeme-i şer’iyyelerde kadılar namına muhtelif hizmetlerde vazife gören nâibler vardı. Nâibin bir veya birkaç olması kadının tâyin edildiği kazanın büyük veya küçük olmasına muamelâtının geniş olup olmamasına bağlı idi. Bundan dolayı kaza, sancak ve eyâlet kadılarının nâibleri ona göre idi. Nâibler vazifelerinin mahiyetlerine göre kaza nâibleri, kadı nâibleri, mevali nâibleri, bâb nâibleri, ayak nâibleri arpalık nâibleri olarak başlıca altı kısımıdır. Kaza nâibleri, kadıların kendi kazaları dahilindeki nahiyeleri nâib ismiyle tâyin ettiği bir şer’î memura iltizama verip o memur, kaza kadısı adına o nahiyenin şer’î muamelelerine bakardı. Kadı nâibi kadının yanında bulunup icabında ona vekâlet eder veyahut herhangi bir şer’î muameleye bakmak üzere kadı tarafından köylere gönderilirdi. Kadı nâibleri, kazalarda aynı zamanda bâb nâibliğini görürdü.” Bk. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s.121

⁴⁰⁶ “Beylerbeyi (vali) ve sancak beylerinin sefer veya başka sebeplerle kendi görev yerlerinde bulunamadıkları zamanlarda yerlerine tayin ettikleri kimseler olan mütesellimler, buldukları bölgede devlete, beylerbeyi ve sancak beyine ait gelirleri topladıkları gibi oranın idaresini de üstlenirlerdi...mütesellimler genellikle bir yıl için tayin edilir, ancak daha kısa sürede görevden alınanlar olduğu gibi, 30-40 yıl bir ailenin devamlı olarak mütesellimliği elinde tuttuğu da olurdu...Bunlar içerisinde mütesellimlik aylığı ve ücreti ile yetinmeyip, gayri meşru yollarla halktan para toplamaya ve salgınlar salmaya kalkışanlar da olurdu. Halk bu konulardaki şikâyetlerini merkeze bildirerek böylelerinin azlını ve cezalandırılmalarını isteyebilirdi...XVIII. asırda sancaklar vezir rütbesindeki devletlülere verilmeye başlayınca bunlar İstanbul’dan ayrılmadıklarından yerlerine mütesellimler tayin edilmiş, böylece mütesellim sayısında büyük bir artış olmuştur.” Bk. İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, C. I, s.236.

⁴⁰⁷ Feridun Emecen, “Devre Çıkma”, *TDVİA*, C. 9, İstanbul 1994, s.50.

⁴⁰⁸ Halil İnalçık, bu usulsüzlükleri incelediği adâletnâme örneklerinde ortaya koymaktadır. Bk. İnalçık, “Adâletnâmeler”, s.106-110.

⁴⁰⁹ İnalçık, “Adâletnâmeler”, s.108-110.

Selanik'te naipler devre çıkıp reayadan yem ve yiyecek talebinde bulunmuş, zabitler ise kalabalık maiyetleriyle köylerde konaklayıp reayadan ücretsiz zahire almış, fazla öşür ve rüsum talebinde bulunmuşlardır. Yerel görevliler, görevlerini kötüye kullanarak kendilerine verilen yetkileri suiistimal etmişlerdir. Deftere yansıyan şikâyetlerde, kadı ve naiplerin devre çıkararak usulsüz davranışlar sergiledikleri görülmektedir. Kadı ve naiplerin reayadan bedava yem ve yiyecek toplamaları, köylülerden mahsul akçesi, yazı akçesi almaları ve kanundan ziyade kısmet resmi almaları şikâyet konusu olmuştur. Şikâyetlerin Dîvân-ı Hümâyun'a ulaşmasından sonra, zulmün etrafa yayılmasından endişe edildiğinden, bu durumun kadı tarafından ortadan kaldırılması istenmiştir.⁴¹⁰

Reaya, köy zabitleri tarafından rahatsız ve rencide edildikleri zamanlarda da şikâyette bulunmuşlardır. Bununla ilgili bir örnekte; reaya, üzerlerine düşen öşür ve diğer rüsumları köy zabitlerine ödemelerine ve ürünü ambara nakletmelerine rağmen ürünü başka pazara nakil teklifiyle rencide edildiklerinden bahsetmektedir. Bununla da kanaat etmeyen zabitler, atlı ve adamlarıyla köylere varıp 5-6 ay boyunca konaklamış ve köylülerin ücretsiz olarak zahirelerini almışlardır. Gelişmeler üzerine Selanik mollasını göreve çağıran Dîvân-ı Hümâyun, öşürlerin başka pazara taşıma teklifi ve baskısıyla zulmedilen reayanın şikâyetlerini kanunlar çerçevesinde çözüme kavuşturmuştur.⁴¹¹

Timar karyesi reayaları da benzer şekilde karye sipahilerinin suiistimallerinden şikâyet etmektedir. Karye toprağında ziraatle uğraşan reaya, öşür ve rüsumu kanun gereğince sipahilerine tamamen ödemelerine rağmen sipahiler kanaat etmeyerek daha fazla vergiyi zorla aldıklarından başka atlı ve adamlarıyla köylere varıp, konaklamış ve "hizmet için adam tayin edin" diye zorlamış, ücretsiz bir şekilde yem, yiyecek, koyun, kuzu, arpa, saman ve diğer zahirelerini almıştır. Ayrıca yemlik, tozluk ve ağalık adıyla taleplerde bulunmuşlardır. Dîvân-ı Hümâyun, yaşanan zulmün çevreye dağılma ihtimaline karşı harekete geçmiş ve Selanik kadısına kanun üzere hareket etmesini bildirmiştir.⁴¹²

Taşra görevlilerinin reaya üzerindeki baskısı, reayanın zarar görmesinin yanında o bölgede bulunan vakıf kurumlarına ve vergi gelirlerine de olumsuz bir

⁴¹⁰ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.66, h.293.

⁴¹¹ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.90, h.400.

⁴¹² BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.102, h.459.

şekilde yansımıştır. Topyekûn bakıldığında bu tarz zulüm hareketleri, hem reayanın köylerini ve yaşadıkları bölgeleri terk etmeleriyle bir kargaşaya neden olmuş hem de vergi gibi önemli gelir kaynaklarından mahrum kalma gibi sonuçlar doğurmuştur.

Selanik'te bulunan İshak Paşa Evkafı köylerinden gelen şikâyet bu duruma örnek teşkil etmektedir. Vakıf reayası ferman olmadan zorla kendisinden alınan tekâlîf ve “vilayet masrafı” adıyla toplanan emvalden dolayı vergilerini ödeyemez duruma düşmüş ve bir kısmı firar etmiştir. Kalan köylüler de *bilâ fermân* verdikleri akçeler sebebiyle borçlandıklarından dolayı vakfın gelirlerinde azalma söz konusu olmuştur. Böylece vakıf hizmetleri de aksamış, vakfın imaretinde yemek çıkarılamaz hale gelmiş, ekmek ve yemek pişirme de sıkıntıya girmiştir. Mütevelli Süleyman, vakıf reayasının “vilayet masrafı” adıyla toplanan emvalden muaf olmaları için müracaat etmiş ve konuya dair bir ferman yayınlanmıştır. Fermana rağmen Selanik kadı naipleri, sekban ve atlılarla köyleri dolaşıp bedava yem ve yiyecek almaya devam etmişlerdir. Köylünün biri vefat edince naipler “kısmet akçesi” adıyla 10-15 akçe almış, sekbanlar da köylerdeki zahireye el koymuşlardır. Gayrimüslim sakinlerden ise kiliseyi tamir ettirdikleri gerekçesiyle para tahsil etmişlerdir. Ayrıca ehl-i örf taifesinden mübaşirler köye gelip köylünün akçelerini alınca vergi ödeme durumları da kalmamıştır. Ehl-i örf ve ehl-i şer' mensupları tarafından farklı zamanlarda defalarca mağdur edilen köylüler ya köylerini terk etmek durumunda kalmış veya yükümlü oldukları vergileri ödeyemez duruma düşmüşlerdir. Bu durum reaya zarar verdiği kadar vakıf hizmetlerinin de aksamasına neden olmuştur.⁴¹³

Selanik'e bağlı Kesendire'de sakin reayanın, korsan saldırılarından zarara uğradığı görülmektedir. Reaya gerek korsan saldırılarından gerekse bu saldırıları fırsat bilip kendileri üzerinde baskı kuran ehl-i örf yüzünden zor duruma düşmüştür. Düzenlenen korsan baskınlarının birinde Zabit Ali esir edilmiş ve korsanlar, zabiti bırakmak için 2500 kuruş talep etmişlerdir. Fidyeye, reaya tarafından karşılanmış ve zabit serbest kalmıştır. Zabit Ali, kendisine sermaye elde etmek amacıyla, korsanlara esir düştüğünde yüklü miktarda para ve eşyasının zayi olduğunu söyleyerek, reyadan zararının tazmin edilmesini istemiştir. Zabitin bu talebinden rahatsız olan reaya şikâyetini Dîvân-ı Hümâyun'a iletmiştir. Dîvân davanın mahallinde görülmesi için Selanik kadısına ve mütesellimine hüküm yazmıştır. Ayrıca davanın mahallinde görülememesi halinde, Dîvân-ı Hümâyun'da görülmek üzere havale edilmesini

⁴¹³ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.120, h.537.

fermanla bildirmiştir. Korsanlık faaliyetleri sonrası kayıplara uğrayan ahali, vergi ve yükümlülüklerini yerine getiremez hale gelmiştir.⁴¹⁴

Taşra görevlilerinin reaya tarafından Dîvân-ı Hümâyün'a şikâyet edildikleri başka hususlar da bulunmaktadır. Bu hususları şu başlıklar altında toplamak mümkündür: Taşrada görev yapan zabıt ve kadıların, borçlularla birlikte hareket ederek alacaklıların haklarını almalarını geciktirmesi,⁴¹⁵ reayanın mülkiyet ve tasarruf hakkına müdahale ederek, tasarruf haklarını ellerinde bulundurdukları odunluk ve menzil binalarından kira talep etmeleri⁴¹⁶, emlak ve arazilerini ferağ etmeye zorlamaları⁴¹⁷, tasarruflarında bulunan mezraya müdahale etmeleridir.⁴¹⁸ Taşrada bulunan görevliler, merkez tarafından kendilerine tanınan temsil hakkını ve sorumluluklarını kötüye kullanarak reayaya zulmetmiştir. Bu görevliler arasında bulunan tahsildarların reyadan cebeli bedeli talebi⁴¹⁹, zabıtların gereksiz yere öşür ve zemin vergisi talebi⁴²⁰, derbentçi reyadan fazladan vergi talebi⁴²¹ gibi hususlar bu yetki aşımına örneklerdir. Kimi görevliler de yetkilerini suiistimal ederek zorla para toplamış⁴²², bazen de reyadan birileriyle iş birliğine giderek, diğer reyadan para alma yoluna gitmişlerdir.⁴²³

3.3.6. Esnaflara Dair Şikâyetler

Osmanlı Devleti ilk dönemlerinden itibaren gerek fethettiği şehirlere yerleşmesi gerek kendi kurup gelişimine katkı sağladığı şehirler ile yerleşik ve şehirli bir toplum olduğunu göstermiştir. İdare ettiği şehirlerde inşa ettikleri ibadethaneler, ticarî ve ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü mekânlar ve diğer sosyal yapılarla şehir hayatına sağladıkları uyum, devletin hayatta kaldığı süre boyunca gözlemlenebilir.

İlk Osmanlı şehirlileri arasında devlet yöneticileri, dinin üst düzey temsilcileri, ulema gibi toplumun statü sahibi mensuplarının yanı sıra üretim faaliyetlerinde

⁴¹⁴ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.107, h.477; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.150, h.677.

⁴¹⁵ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.4, h.10; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.46, h.207; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.257, h.1193.

⁴¹⁶ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.94, h.420.

⁴¹⁷ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.96, h.427.

⁴¹⁸ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.160, h.716.

⁴¹⁹ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.95, h.425.

⁴²⁰ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.123, h.548.

⁴²¹ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.203, h.923; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.204, h.924.

⁴²² BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.100, h.451.

⁴²³ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.99, h.444.

bulunan esnaf grupları ve şehirlerin alt birimleri olan kasaba ve köy gibi yerleşim merkezlerinde tarımsal üretimde bulunan gruplar yer almaktadır. Osmanlı şehirlerinde bulunan esnaflar tekstil, dericilik, âlet yapımı ve gıda mamulü gibi alanlarda faaliyet göstermekteydiler.⁴²⁴

Deftere yansıyan şikâyetlerin işaret ettiği kadarıyla 18. yüzyıl Selanik’inde esnafın faaliyet gösterdiği alanlara dair izler bulmak mümkündür. Şehirde faaliyet gösteren esnaf arasında; peştemalcılar, astarcılar, bükücüler, beledîciler⁴²⁵, boyacılar, bezciler, kazzâzlar⁴²⁶, ipekçiler, debbağlar bulunmaktadır. Hükümlerde adı geçen esnaf gruplarından büyük çoğunluğunun dokumacılıkla ilgili olması dikkat çekicidir.⁴²⁷

Esnaf gruplarının bir araya gelerek oluşturduğu birlikler ‘ehl-i hiref’ olarak da bilinmekteydi. Osmanlılarda devlet adına çalışan esnafa ‘ehl-i hiref-i hâssa’ denilirdi. Devlet hizmetinde bulunan esnaf teşekkülleri doğrudan denetim altındayken, serbest olanlar da dolaylı yollardan denetleniyordu. İhtiyaç duyulması halinde serbest çalışan esnaf da devlet hizmetine alınabiliyordu.⁴²⁸ Esnaf gruplarının uyması gereken kurallar, esnaf nizamnameleriyle tespit edilirdi. Bir esnaf grubunun bir araya gelerek bir esnaf birliği teşekkül edebilmesi için öncelikle nizamnameyle şekillendirilmesi gerekmekteydi. Nizamnameyle oluşturulan esnaf birliği hiyerarşik bir yapıya sahipti. Hiyerarşinin en üstünde esnaf şeyhi konumlandırılmıştı. Onun altında sırasıyla esnaf kethüdası, yiğitbaşı, usta, kalfa ve çirak yer alırdı.⁴²⁹

Esnaf birliklerinin icra ettikleri zanaatların yanında dinî hüviyetlerinin de olmasından dolayı, bu yapıların içerisinde esnaf şeyhi/ahi babaları gibi dinî temsilciler de yer almaktaydı. Bu esnaf şeyhi/ahi babalarının, esnaf birliklerinin, temsil edilen dinî anlayış çerçevesinde hareket etmelerini sağlayan bir otorite görevi gördüğü de söylenebilir.⁴³⁰ Defterde bu konuyla ilgili olarak Selanik’te debbağ taifesinin ahi

⁴²⁴ Emecen, “Osmanlılar’da Yerleşik Hayat Şehirli ve Köylüleri”, C. 4, s.91-94.

⁴²⁵ Beledî, “bir çeşit yerli kumaş, cilt bezi.” Bk. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s.93.

⁴²⁶ Kazzâz, “ipekçi, ipek işleyen, ipek satan.” Bk. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s.575.

⁴²⁷ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.61, h.274; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.187, h.839; BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.222, h.1020.

⁴²⁸ Bütün esnaf birlikleri, ordu seferdeyken ordunun ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüydü. Orduyla birlikte sefere katılacaklar, lonca tarafından belirlenirdi. Orduyla birlikte sefere çıkanlara ‘ordu esnafı’ denirdi. Ordu esnafı gerek duyulması halinde cephede savaşa da iştirak ederdi. Bk. Reşad Ekrem Koçu, *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, Doğan Kitap, İstanbul 2015, s.245-246.

⁴²⁹ Ahmet Kal’a, “Esnaf” *TDVİA*, C. 11, İstanbul 1995, s.423-427.

⁴³⁰ Kal’a, “Esnaf”, s.424-425.

babası olan Hacı İbrahim'in şikâyeti yer almaktadır. Veyis adlı bir kişinin debbağ taifesinden ahi babanın işlerine müdahalesinden şikâyetçi olunmaktadır. Durum Dîvân-ı Hümâyun'a bildirilmiş ve Dîvân da şikâyetin *kanun* ve *defterle* çözüme kavuşturulması için Selanik mollasına ve mütesellimine hüküm yazmıştır.⁴³¹

Hiyerarşik olarak şeyhin hemen altında yer alan kethüdalar daha çok esnaf birliklerinin idaresini ve onların devlet nezdinde temsilciliğini yapmakta ve esnaf birlikleriyle devlet arasında aracı rolü üstlenmekteydi.⁴³² Deftere yansıyan bir şikâyette, kethüdanın işlerine müdahale edildiğinden bahis olunmaktadır. Buna göre, esnaf kethüdası Mehmed 15 yıldan fazla kethüdalık vazifesini yürütmekte ve işini iyi yapmaktadır. Kethüdanın esnaf üzerinde herhangi bir baskısı yokken, işlerine müdahale edilmiş ve bu müdahaleler esnaf teşkilatı içerisinde karışıklıklara neden olmuştur. Bu kişilerin hareketlerine engel olunmaya çalışılmasına rağmen mütegalibenin zulümleri devam etmiştir. En sonunda bu husus Dîvân-ı Hümâyun'a bildirilmiştir.⁴³³

Devlet hizmeti dışında çalışan esnafın dükkân açması, imalathane kurması 'gedik' denilen bir usulle sınırlama altına alınmıştı. Gedik sahibi ölünce işyeri oğluna devredilir, oğlu yoksa yahut varis işi devam ettirmek istemezse gedik, lonca tarafından layık olan bir kalfaya verilirdi.⁴³⁴ Esnaf birliğinin faaliyet gösterdiği alana çalışma ve üretim hakkını elde etmemiş başka bir esnafın dahil olması kabul edilmezdi. Teşkilât dışından birisinin böyle bir girişimde bulunması durumunda kadı veya Dîvân-ı Hümâyun'a başvurularak üretim faaliyetlerinin durdurulması ve men olunması sağlanırdı.⁴³⁵

Benzer bir durum Selanik'te de yaşanmıştır. Peştamalcılar, bezciler, kazzazlar, ipekçiler, boyacılardan oluşan bir grup esnaf Selanik çarşısında mesleklerini icra etmektedir. Boyacılar esnafından birkaç zimmî, Baruthane Nazırı Abdurrahman Ağa'yla birleşip, nazırın uzak bir yerdeki hanını senede 300 kuruşa kiralayıp atölyeye dönüştürmüşlerdir. Burada gerçekleştirilen üretim Selanik çarşısındaki esnafı zarara uğratmıştır. Şikâyette bulunan esnaf grubu *emr-i şerif* ile durumlarını

⁴³¹ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.222, h.1020.

⁴³² Kethüdaların esnaf teşkilatları içindeki konumu ve görevleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Mehmet Canatar, "Kethüdâ", *TDVİA*, C. 25, Ankara 2002, s.332-334.

⁴³³ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.141, h.635.

⁴³⁴ Koçu, *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, s.243.

⁴³⁵ Kal'a, "Esnaf", s.427.

delillendirmişlerdir. Boyacılar esnafının zanaatlarını eskisi gibi icra etmeleri için dilekçe sunmuşlar ve sonradan oluşturulan atölyenin işlemesine engel olunmasını istemişlerdir.⁴³⁶

Esnafın nizamnamede belirtilen şartlar dışında üretim yapması da şikâyete konu olmuştur. Şikâyete konu olan hükümde, boyacılar hırfetinin eskiden olduğu gibi lahor çivitle boyamaları gelenekken, boyanın azlığından dolayı başka çivitle boyamaları için nizam verilmiş ancak, boyacı esnafı buna uymamış dolayısıyla ihtilafa ve reayanın zararına neden oldukları için Dîvân-ı Hümâyün'a şikâyet edilmişlerdir.⁴³⁷

3.3.7. Mirasa Dair Şikâyetler

Mirasla ilgili şikâyetlere bakıldığında, şikâyet edilme yoğunluğu diğer konulara nispetle daha azdır. Mirasla ilgili deftere yansıyan şikâyetler; ölen kişinin arkasında bıraktığı mal varlığının paylaşımı/hak talebi ve miras taksiminde görev alan memurların haksız *resm-i kısmet* talebi olmak üzere iki temel noktada olmuştur.

İslâm hukukunda miras *ferâiz* terimiyle ifade edilmektedir. Ferâiz, ferîzanın çoğuludur ve miras hukukundaki kullanımı, mirasçılarının her birine düşen hisse anlamındadır. Miras taksiminin nasıl yapılacağını bildiren hukuk dalına ferâiz denilmektedir.⁴³⁸ Ölen kişinin arkasında bıraktığı ve mirasa konu olan mal varlığına/maddî değerlerin hepsine tereke denilmektedir.⁴³⁹ Terekenin kapsamına menkul ve gayrimenkul mallar, ölünün alacak hakları, borç ve yerine getirmekle yükümlü olduğu haklar girmektedir.⁴⁴⁰

Mirasın taksiminden önce terekeyle yerine getirilmesi gereken bazı haklar vardır. Terekeyle ilk yapılması gereken teçhiz ve tekfin masraflarının karşılanmasıdır. Teçhiz ve tekfin gerçekleştirildikten sonra ölen kişinin borçları ödenir. Cenaze

⁴³⁶ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.187, h.839.

⁴³⁷ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.61, h.274. Koçu, İstanbul esnaflarını konu aldığı eserinde Hicri 1040 (Miladi 1630-1631) ve Hicri 1091 (Miladi 1680) tarihli iki esnaf nizamnamesinden bazı alıntılar yapmıştır. Bu alıntılara göre: boyacıların, sabit boya kullanmaları gerektiği ve boyadıkları şeyleri yol üstüne asmamaları yönünde bir talimat yer almaktadır. Bk. Reşad Ekrem Koçu, *Tarihte İstanbul Esnafı*, Doğan Kitap, İstanbul 2016, s.181. Esnafın belirlenen nizamın dışına sapsa halinde, işlediği suçun ağırlığına göre dayak, hapis, idam, sürgün gibi çeşitli cezalara çarptırılırdı. Bk. Koçu, *Tarihte İstanbul Esnafı*, s.196-197.

⁴³⁸ Mahmud Esad Bin Emin Seydişehrî, *Delilleriyle İslâm Miras Hukuku*, Ter. İsmail Hakkı Uca, Esra Yayınları, İstanbul 1994, s.15.

⁴³⁹ Cın-Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, C. 2, s.136; Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, C. 2, s.157.

⁴⁴⁰ Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, C. 2, s.173.

masraflarının giderilmesi ve borçların ödenmesinden sonra ölen kişinin vasiyeti varsa o yerine getirilir. Bütün bu haklar ve borçlar ifa edildikten sonra tereke mirasçılar arasında taksim edilir.⁴⁴¹

Mirasla ilgili deftere yansıyan şikâyetler, mirastan doğan alacak hakkının talebi ve bu hakkı talep ederken borçluya uygulanan zulüm ile varis bırakmadan ölen kişinin mal varlığının intikaliyle ilgili yaşanan sorunlardır. Ölen kişinin yaşarken verdiği borçlar, ölümüyle birlikte artık mirasın konusu olmakta ve varislerin bu hakkı borçlulardan talep ettikleri görülmektedir. Selanik'in Boğdan köyünde ikamet eden iki kadın, dedesi ve babalarının verdiği borçları, ölümlerinden sonra, H.1143 senesinden beri (şikâyet H.1156 senesinin Muharrem ayında yapılmıştır) birçok kez talep etmelerine rağmen, borçlular türlü bahanelerle borçlarını ödememişlerdir. Alacaklarını talep eden müstekilerin hakları, ellerindeki memhur borç senediyle sabittir.⁴⁴²

Alacaklının vefatından sonra varisler miras yoluyla kendilerine intikal eden alacak haklarını talep ederken, varislerin borçlulara karşı rahatsız edici fiillerde buldukları da görülmektedir. Bu durum şikâyet defterlerine de yansımıştır. Bezirgân nahiyesi sakinleri Selanik'te meskûn Haydaroğlu Ahmed'den 20 kese akçe borç almıştır. Ahmed'in vefatından sonra oğlu Mustafa ortaya çıkıp borçlulara çeşitli baskılarda bulunmuştur. Şikâyete konu olan bu durum hükümde zikredildikten sonra meselenin *şer'*le çözülmesi yönünde karar verilmiş ve sorun Selanik mollasına ve mütesellimine havale edilmiştir.⁴⁴³

Arkasında varis bırakmadan ölen kişilerin malları beytülmale geçerdi.⁴⁴⁴ Selanik'te arazi tasarruf eden çiftlik sahiplerinden bazılarının ölümüyle, arazileri tasarruf edecek *oğlu, kızı, baba, yarar karındaşları* olmadığından arazileri diğer kişilere *resm-i tapuyla* verilmek istenmiştir. Ancak ayan ve mütegalibeden bazıları bu yerleri *resm-i tapuyu* az ödeyerek ya da hiç ödemeyerek tasarruf etmek istemiş, hatta arazi sahiplerinin ürünlerine el koymuşlardır. Durumun şikâyet edilmesi üzerine Dîvân-ı Hümâyun arazilerin talibine *resm-i tapuyla* verilerek ekilip biçilmesinin sağlanmasını istemiştir.⁴⁴⁵

---

⁴⁴¹ Cin-Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, C.II, s.136-137; Ali Haydar Efendi, *Teshîlu'l-Ferâiz*, Sad. Orhan Çeker, Tekin Kitabevi, Konya t.y., s.14-16; Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu-Gülnehal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara 2008, s.130.

⁴⁴² BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.276, h.1279.

⁴⁴³ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.112, h.503.

⁴⁴⁴ Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, C. II, s.181.

⁴⁴⁵ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.80, h.360.

Miras taksiminde görev alan kişilerin usulsüz davranışları da şikâyete konu olmuştur. Miras taksimini yapan kadıların, naiplerin haksız *resm-i kısmet* talebinde bulunmaları bunlardan bir tanesidir. Sözlükte ‘bölmek’ anlamına gelen kısmet, miras hukukunda, terekenin mirasçılar arasında paylaştırılmasını ifade etmektedir.⁴⁴⁶ Bu paylaşım işini yapan kassâm⁴⁴⁷, tahririni yaptığı terekeden *resm-i kısmet* adıyla ücret alırdı.⁴⁴⁸ Taksim işlemi tarafların kendi aralarında anlaşması yoluyla yahut mahkemenin aracılık etmesiyle yapılırdı. Taksim işlemine mahkemenin müdahil olabilmesi için taraflardan en az birinin bunun için başvurması gerekmekteydi. Aksi takdirde mahkeme taksime müdahale edemezdi.⁴⁴⁹

Defterden sağlanan örnekler ise Selanik’te görev yapan kadı ve naiplerin miras taksimi için çağrılmamalarına rağmen müdahil olduklarını veya görevli olarak buldukları sırada fazladan *resm-i kısmet* talebinde bulduklarını göstermektedir. Selanik’te bulunan İshak Paşa Evkafı karyeleri reayası, kendilerine müracaat edilmemesine rağmen kadı ve naiplerin bu tarz müdahalelerinden şikâyetçi olmuştur. Şikâyetin hükme yansıdığı haliyle; kadı ve naipler, sekban ve atlılarla köyleri dolaşip yem ve yiyecek toplamışlar, sekbanlar köylülerin zahirelerine el koymuşlardır. Köy sakinlerinden ölenler olunca da naipler kısmet akçesi adıyla 10-15 akçe almışlardır. Zor duruma düşen köylüler vergilerini ödeyemez hale gelmiş, bazıları köylerden firar etmişlerdir. Ayrıca bu köylerin vakıf karyeleri olmalarından dolayı bu durumdan vakıf ve vakfın verdiği hizmetler de etkilenmiştir.⁴⁵⁰

Varislerin talebiyle miras taksimine dahil edilen kadılar, hak ettikleri kısmet resminden fazlasını istemeleriyle şikâyete konu olmuşlardır. Bu duruma örnek bir şikâyet, İstanbul’da bulunan Babüssaade Ağası Gazanfer Ağa Evkafı’nın Selanik kazasına bağlı Kesendire mukataası reayalarından gelmiştir. Reayadan vefat edenlerin mirası taksim edildikten sonra kanun üzere *resm-i kısmetleri* ödenmesine rağmen, kadı fazla kısmet talebinde bulunmuştur. Reayanın uğradığı bu haksızlığı vakıftan sorumlu Babüssaade Ağası İbrahim Ağa Dîvân-ı Hümâyün’a arz yazarak bildirmiştir.⁴⁵¹

⁴⁴⁶ Hamza Aktan, “Kısmet” *TDVİA*, C. 25, Ankara 2002, s.497.

⁴⁴⁷ Kassâm ve kassâmın yaptığı görevler hakkında detaylı bilgi için bk. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s.124-128; Sait Öztürk, “Kassâm”, *TDVİA*, C. 24, İstanbul 2001, s.579-582.

⁴⁴⁸ Öztürk, “Kassâm”, s.581.

⁴⁴⁹ Aktan, “Kısmet”, s.497.

⁴⁵⁰ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.120, h.537.

⁴⁵¹ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.245, h.1135.

3.3.8. Hırsızlığa Dair Şikâyetler

İncelenen defterde şikâyete konu olan hususlardan birisi de hırsızlıktır. İslâm hukukunda hırsızlık haddi gerektiren suçlardandır. Had, Allah hakkı olarak infazı gerekli olan cezadır. Allah hakkı içinde değerlendirilen had, kamu düzeni ve yararına ilişkin olduğundan kamu haklarına dahil olmaktadır. Had nicelik ve nitelik yönünden sınırları belli ve değişmeyen bir cezadır.⁴⁵² İşlendiği takdirde hadle cezalandırılması gereken hırsızlık “tam ehliyetli bir şahsın, muhafaza altında bulunan başkasına ait muayyen miktarda bir malı gizlice almasıdır.” Çalınan malın devlete ait olması halinde ise had cezası gerekmez (uygun görülmesi halinde ta’zir ile cezalandırılabilir). Hırsızın had cezası alabilmesi için iki kişinin şahitliği ve suçunu kabul etmesi gerekmektedir. İşlenen suçun sabit olmasından sonra çalınan malın tazmini ve cezanın infazı gerçekleştirilir.⁴⁵³

Hırsızlıkla ilgili deftere yansıyan tek bir olay mevcuttur. Bu olaya ilişkin iki hüküm yazılmıştır. Defterde ardışık olarak bulunan hükümlerden ilki Rumeli valisine ve Selanik mollasına,⁴⁵⁴ diğeri Selanik mollasına ve Selanik sancağı mütesellimine⁴⁵⁵ hitaben kaleme alınmıştır. Hükümde eski Tırhala Sancağı Alaybeyi Ali’nin adamı olan Mehmed isimli sipahinin H.1150 yılında İstanbul’dan Tırhala’ya giderken yolda gasp edilmesi ele alınmaktadır. Mehmed’in 1500 kuruş nakdiyle 500 kuruş değerindeki eşyası çalınmıştır. Hırsızların bulunarak çaldıkları paranın ve eşyanın tahsil edilmesi ve *ihkâk-hak* olunması istenmektedir. Dîvân-ı Hümâyun davanın mahallinde şer’le görülmesi yönünde ilgililere emir vermiştir.

3.3.9. Cinayete Dair Şikâyetler

İslâm ceza hukukunda had ve kısas olmak üzere iki tür ceza bulunmaktadır. Bu cezaların karşılıkları İslâm hukukunun kaynaklarınca belirlenmiş ve değişmeyen cezalardır. İslâm ceza hukukuna göre cinayet kısası gerektiren bir suçtur. Kısas Allah hakkı (kamu hakkı) değil, kul (kişi) hakkına müdahalelerde uygulanır. Cezanın uygulanması, mağdurun veya yakınlarının suçu bağışlamasıyla düşer veya suçun mahiyet değiştirmesiyle uygulamada değişikliğe gidilebilir. Had cezasında olduğu gibi

⁴⁵² Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, C. 1, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010, s.206-207.

⁴⁵³ CİN-Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, C. 1, s.321-322.

⁴⁵⁴ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.195, h.875.

⁴⁵⁵ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.195, h.876.

kısasta da cezanın sınırları bellidir ve değiştirilemez. Kısası hadden ayıran fark, hak sahibinin suçu bağışlamasıyla ceza düşebilir veya mahiyeti değişebilir.⁴⁵⁶

Selanik'te cinayetle ilgili tek örnekte, Pavli ve oğlu Gorki'nin H.1150 yılında anne ve babalarının evini bıçakla basıp, hane halkından çoğunu katletmesinden bahsedilmektedir. Bazirgan nahiyesinden Papaz Athos yaşananları bizzat Dîvân-ı Hümâyun'a gelerek anlatmıştır. Papaz Athos'un ifadesine göre "maktuller kendi hallerinde, Pavli ve oğlu Gorki ise kendi halinde olmayan insanlardır." Dîvân-ı Hümâyun konunun şer'i hukuk çerçevesinde ele alınıp uygulanması için Selanik mollasına ve mütesellimine hüküm yazmıştır.⁴⁵⁷

3.3.10. Diğer şikâyetler

Yukarıda değerlendirilen şikâyet konuları dışında defterde geçme sıklıkları onlar kadar yoğun ve sayıca çok olmayan şikâyet konuları da mevcuttur. Bu şikâyet konularının hepsi tek başlık altında toplanarak, her birinin içeriğinden kısaca bahsedilip, değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu başlık kapsamında dört adet hüküm tespit edilmiş ve dört hükmün her birine defter boyunca yalnız birer kere rastlanmıştır. İçerik itibariyle birbirinden bağımsız olan bu şikâyet konuları şu şekildedir.

Bu başlık kapsamına giren ilk şikâyet konusu tuz satışına yapılan bir müdahaleyle ilgilidir. Memlahadan (tuzla, tuz çıkarılan yer) çıkarılan tuzun satışına müdahalede bulunulması üzerine durum Dîvân-ı Hümâyun'a şikâyet edilmiştir. Dîvân, Selanik kadısına, yapılan haksızlığın şer' ile çözümlü yönünde hüküm yazmıştır.⁴⁵⁸

Selanik'te sakin bazı zimmîler, Çavuş Hacı Ali Ağa demekle tanınan kişinin yanında ücret karşılığında çalışmaktadırlar. Bahsi geçen bu zimmîler kömürcü taifesine mensuptur. Ali Ağa yanında çalıştırdığı bu işçilerin ücretini kimi zaman eksik verip kimi zaman da hiç vermeyerek zulümde bulunmuştur. Ayrıca Ali Ağa işçilere ücretlerini vermediği gibi onlardan 1000 kuruş isteyerek zulmünü devam ettirmiştir.⁴⁵⁹

Bir diğer şikâyet konusu da makam, mevki ve güç sahibi kişilerin yaptıkları haksız uygulamalardır. Bu kişilerin statü ve kimliklerini kötüye kullanmaları ve hak

⁴⁵⁶ Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, C. 1, s.214-218.

⁴⁵⁷ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.114, h.510.

⁴⁵⁸ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.12, h.48.

⁴⁵⁹ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.188, h.844.

ihlallerine sebep olmaları şikâyetleri de beraberinde getirmiştir. Petko adlı zimmî Selanik kazasında Araplar Hanı olarak bilinen hanın işletmecisidir. H.1150 yılında Hüseyin Paşa, Mustafa Paşa ve Mehmed Paşa Selanik'e geldiklerinde, harç ve sarf adıyla hancı Petko'ya harcamalar yaptırmışlardır. Askerî sınıfa mensup paşalar hem kendileri hem de hayvanları için ot, yem, yiyecek almışlar ve hancının kendileri için birtakım harcamalar yapmasına sebebiyet vermişlerdir. Hükmün içerisinde bu olayla bağlantılı olarak vilayet ayanlarıyla ilgili bir şikâyet söz konusudur. Selanik kazasında meskûn â'yân-ı vilâyetten Eminzâde Ahmed Ağa, Karagözoğlu Ahmed Ağa ve Ömer Efendi isimli kişilerin hancı Petko'ya ödenmesi gereken meblağı kabzedip şikâyetin yapıldığı H.1155 yılına kadar teslim etmedikleri söylenmektedir. Konunun şer' ile görülüp adı geçen kişilerin zimmetlerinde bulundurdukları hakların tamamının tahsil edilerek hak sahibine verilmesi bildirilmiştir.⁴⁶⁰

Bu konu başlığıyla ilgili son hüküm, halihazırdaki vekilin azledilmesi/görevinden alınması ve yerine yeni bir vekilin tayin edilmesiyle ilgilidir. Vekil tayin edilen kişinin seferiyye, hazeriyye ve diğer işler ile vilayet için gerekli akçeleri usulüne uygun olarak toplanması, yıl tamamlanınca da tevzi' ve deftere kayıt ettirmesi gerekirken, masraflar için toplanan akçeleri çeşitli bahanelerle teslim etmediği anlaşılmaktadır. Bu gelişmeler üzerine vekil görevinden azledilmiş ve yeni bir vekilin tayini gündeme gelmiştir. Ali isimli kişi H.1155 yılının evâsıt-ı zilkâdesinde vekillik görevine tayin edilmiş ve toplamakla görevli olduğu masrafları mahallinde şer' ile tahsil etmesi bildirilmiştir.⁴⁶¹

---

⁴⁶⁰ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.139, h.626.

⁴⁶¹ BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01, s.233, h.1074.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu adalet anlayışı neticesinde reayaya tanınan şikâyet hakkı sonrasında oluşan eyalet ahkâm defterlerinin ilki olan Rumeli Ahkâm Defteri esas alınarak yürütülen bu çalışma, bu hakkın nasıl kullanıldığını bütün aşamalarıyla Selanik örneği üzerinden açıklamayı amaçlamıştır. Selanik'te yaşanan herhangi bir haksızlığa, usulsüz bir davranışa veya yanlış bir uygulamaya çözüm bulunması ve haksızlığın ortadan kaldırılması için merkez divana çeşitli yollarla şikâyet başvuruları yapılmıştır. Bu başvurular divan tarafından değerlendirilerek bir çözüm üretilmiştir.

Defterin tutulduğu dönemin koşulları da göz önüne alındığında, bütün bu yakınmaların merkeze hangi yollarla ulaştırıldığı da önem kazanmaktadır. Şahsen yapılan başvuruların diğer yollara nispeten daha fazla olması, adalet arayışında Dîvân'ın herkes için ulaşılabilir olduğunun göstergesidir. Devlet yapısının zamanla kurumsallaşması ve ihtisaslaşmanın gittikçe artması, şikâyetçilerin karşısına belirli prosedürler çıkarmasına rağmen Dîvân'ın ulaşılabilirliği her zaman korunmuştur.

Osmanlı Devleti'nde zulme uğradığını düşünen birisi hakkını aramak için hiçbir engelle karşılaşmadan en üst makam olan Dîvân-ı Hümâyün'a şikâyetini ulaştırma hakkına sahipti. Şikâyetçiler bu haklarını çeşitli yollar aracılığıyla kullandılar. İncelenen dönemde Selanik'te müstekilerin pek çoğu şikâyetlerini şahsen Dîvân'a başvurarak sunma yolunu seçmişlerdi. Şikâyetçi, şikâyetini sunmak için şahsen başvurabileceği gibi, arzuhal aracılığıyla da yapabiliyordu. Dîvân-ı Hümâyün huzuruna çıkararak arzuhal sunmak en çok kullanılan ikinci yöntem olmuştur. Bu yöntem içerisinde de arz arzuhale oranla daha fazla kullanılmıştır. Reayanın yanı sıra askerî sınıf mensubu kişiler de şikâyet haklarını kullanabiliyorlardı. Askerîlerin Dîvân-ı Hümâyün'a yaptığı başvurular arz olarak adlandırılırdı. Şahsen merkeze ulaşma imkânı olmayanlar, bir başkası aracılığıyla *-âdem gönderme-* veya kadıların kaleme aldıkları mektuplarla şikâyetlerini dile getirme imkânı buluyorlardı. İncelenen dönemde Selanik'teki şikâyetçilerin çoğunluğu şikâyetlerini Dîvân-ı Hümâyün'a bizzat ulaşarak sunmuşlardır. Şikâyetini şahsen ulaştırma imkânı bulamayanlar ise şikâyetlerini mektup yoluyla ulaştırma yolunu seçmişlerdir. Şikâyetlerini merkeze mektup yoluyla ulaştırma yolunu seçenler defterde düşük bir orana sahiptir. Selanik'te incelenen dönem ile 1749-1751 yılları arasındaki dönemde şikâyetleri merkeze ulaştırmak için

aynı yöntemler kullanılmıştır. İki dönem arasında kullanılan yöntemler arasında sadece kısmî oransal farklılıklar göze çarpmaktadır.

Bu defterde yer alan hükümler Selanik'teki kişiler/gruplar arasında yaşanan çekişmeleri, Dîvân'ın tepkisinin ne olduğunu, devletin adalet anlayışının nasıl tecelli ettiğini ve hukukun nasıl işlediğini, nasıl bir çözüm üretildiğini ve uygulanan yöntemlerin bilgisini sunmaktadır. Defterin sunduğu bir diğer izlenim ise Selanik'te yaşayan reaya/reaya, reaya/askerî, askerî/reaya ve askerî/askerî arasındaki sorunları gözler önüne sermesidir.

Dîvan-ı Hümâyun'a ulaşan şikâyet metinlerinden şikâyetçi olunan konuların yanı sıra şikâyetçilerin ve şikâyet edilenlerin toplumsal statüleri, dinî mensubiyetleri ve cinsiyetlerine dair bazı bilgilere de ulaşılmaktadır. Selanik'teki toplumsal gruplar içerisinde şikâyet hakkını kullananlar arasında reayanın bariz bir üstünlüğü söz konusudur. Bu üstünlük Selanik'in nüfus dağılımında reayanın çoğunlukta olduğu varsayımıyla açıklanabilir. Şikâyet metinlerinden elde edilen bir diğer bilgi, şikâyetçilerin en çok hangi toplumsal gruptan şikâyetçi olduğudur. Bu doğrultuda reaya yine en çok reayadan şikâyetçi olmuştur.

Şikâyet eden ve edileni tanımlamada kullanılan ikinci bir unsur ise dinî mensubiyettir. Şikâyet hakkını en etkin kullanan dinî grup Müslümanlar olmuştur. Müslümanlar en çok kendi dindaşlarından şikâyetçi olmuşlardır. Şikâyet hükümleri aracılığıyla dinî kimliklere dair tespitler yapılabilse de şikâyetlerin hiçbirisi dinî bir konu dolayısıyla olmamıştır.

Bazı şikâyet hükümlerinden şikâyet eden ve edilenlerin cinsiyetlerine de ulaşmak mümkündür. Şikâyet hakkının kullanımına cinsiyet temelinde bakılacak olursa, bu hakkı en çok erkeklerin kullandığı görülmektedir. Bu hakkı kadınların erkeklere nazaran daha az kullanmalarında, toplum içindeki statüleri ve şikâyetlerini ulaştırmada yeterince imkân bulamamaları gibi sebeplerin etkin olduğu düşünülebilir.

Dîvân, kendisine kadar taşınan meselelere hukukî anlamda birtakım çözümler üretmiş ve yerel görevlilere üretilen çözümü icra etmeleri için hükümler yazmıştır. Yazılan bu hükümlerin uygulanıp uygulanmadığı, ne kadar başarılı olunduğu ya da müştekinin tam anlamıyla hakkını alıp almadığı konusunda bazı belirsizlikler de bulunmaktadır. Bazı hükümler uygulanmadığı için tekrar eden şikâyetler de söz konusu olmuştur. Bu kez Dîvân, alınan kararın daha sert ve tavizsiz şekilde

uygulanmasını istemiş ya da davanın merkezde görülmesi için tarafların Dîvân-ı Hümâyun'a gönderilmesini istemiştir.

Meselenin çözümü için şer'î hukuka işaret edilmiş yahut şer'î hukuk dairesi içinde kalarak sultan/hükümdar tarafından konulan örfî hukukun esas alınması istenmiştir. Bazı durumlarda da sancaklara özel kaleme alınan kanunnamelere işaret edilerek *kanun üzere amel olunması* istenmiştir. Kimi zaman da çözümün kendisi hüküm içinde açıklanmış ve bu durum *vech-i meşrûh üzere amel olunması* şeklinde ifade edilmiştir.

Çalışmada şikâyet konuları hükümlerin içeriklerine göre tasnif edilerek belirli başlıklar altında toplanmış ve sonrasında bu konulara ilişkin değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Deftere en çok yansıyan şikâyet konuları borç, yerel görevlilerin zulmü, vergi konusunda yaşanan anlaşmazlıklar ve haksızlıklar üzerine olmuştur. Borç ve yerel görevlilerin zulmü 1749-1751 dönemiyle benzer şekilde en çok şikâyet olunan konulardır.

Yerel görevlilerin reaya üzerindeki baskıları ve zulümleri borç, mülkiyet ve tasarruf hakkına müdahale, vergi üzerinden yapılan usulsüzlükler, vakıflara müdahale gibi diğer şikâyet konularıyla iç içe geçmiş durumdadır. Bu kesim, görevlerini kötüye kullanma ve reaya üzerinde baskı kurup zulme sebebiyet vermeleri dolayısıyla şikâyet edilmişlerdir. Bu kesim içinde en çok zabitlerden rahatsız olduğu gözlemlenmektedir. Dîvân yaşanan zulümlerin etrafa yayılmasından endişe duymuş ve zulmün ortadan kaldırılmasını kadılar başta olmak üzere diğer yerel görevlilerden istemiştir. Dîvân yerel görevlilerin sebep olduğu davaların mahallinde çözülememesi halinde Dîvân'a havale olunmasını bildirmiştir.

Devletin bölgeden sağladığı gelir kaynaklarından biri olan vergiler üzerinden yaşanan haksızlıklar yoğunluk bakımından kayda değerdir. Vergi tahsiliyle görevli olanların reaya üzerindeki haksızlıkları, reyanın vergi ödemekten kaçınması ve vergi tahririnde yapılan usulsüzlükler şikâyetlerin içeriğini oluşturmaktadır. Bu tür davalar Dîvân'da görüşüldükten sonra gerekli kararlar verilmiş veya sancak kanunnamelerinde yazıldığı şekliyle çözülmesi yönünde hükümler kaleme alınmıştır.

Dîvân-ı Hümâyun şikâyet konusunu değerlendirip, konuya ilişkin en uygun kararı verme yoluna gitmiştir. Bunu yaparken çeşitli hukukî dayanaklara ithaflarda bulunmuştur. Konunun çözümü, tutulan defterlerde görülmüşse defterhanedeki

defterlere, sancaklar için düzenlenmiş kanunnamelere ya da esnaf birliklerinin nizamnamelerine başvurulmuştur. Sorunun mahallinde çözülemeyeceği kanısına varılır ise merkeze havale dilerek huzurda çözülmesi amaçlanmıştır.

Şikâyet oranlarının artması, bürokrasideki ihtisaslaşma ve devletin kurumsallaşması vb. sebeplerle, yapılan şikâyetler eyaletler temelinde tasnif edilerek ayrı defter serileri oluşturulmuştur. Eyaletler üzerinde yapılan ardışık ve birbirini takip eden çalışmalar, şikâyet hakkının ve mekanizmasının bölge, eyalet ve sancak bazında işleyişini daha açık ortaya koyacaktır. Zamanla konu üzerinde yapılacak çalışmaların Osmanlı coğrafyasının geneline yayıldığı düşünülecek olursa bu mekanizmanın işleyiş hızı, işlerliği, adaletin talep edilmesi ve karşılık bulmasına dair hususlarda daha kapsamlı ve kuşatıcı fikirler edinmek konusunda yardımcı olacağına hiç şüphe yoktur.

Defterlere olan yaklaşımların ve bakış açılarının farklılığı, bu mekanizmanın başka yönlerini de açığa çıkaracaktır. Bu çalışmada gibi şehir temelli çalışmalar ya da farklı bir yaklaşım farklı noktaların aydınlatılmasını sağlayacaktır. Yapılan çalışma elbette belirli bir zaman ve mekânla sınırlı olmakla birlikte, çalışmanın yapıldığı mekânın Zelal Bayram'ın çalışmasıyla aynı olması ve iki çalışma arasındaki zaman aralığının yakın olması, iki çalışma arasında bir kıyaslama imkânı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, A. DVNS. AHK.R. d. 01 (I Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri)

Kitaplar

Ali Haydar Efendi, (t.y.), *Teshîlu'l-Ferâiz*, Sad. Orhan Çeker, Tekin Kitabevi, Konya.

Anagnostis, J. (1989), “*Selânik (Thessaloniki)’in Som Zaptı Hakkında Bir Tarih*” (*Sultan II. Murad Dönemine Ait Bir Tarih*), Çev. Melek Delilbaşı, TTK, Ankara.

Âşık Mehmed, (2007), *Menâzırü'l-Avâlim*, Haz. Mahmut Ak, C. III, TTK, Ankara.

Âşık Paşaoğlu Tarihi, (1992), Haz. N. Atsız, MEB, İstanbul.

Aykaç, M. (1997), *Abbâsi Devleti’nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Divânlar (132-232/750-847)*, TTK, Ankara.

Ayverdi, E. H. (1982), *Avrupa’da Osmanlı Mimârî Eserleri-Bulgaristan Yunanistan Arnavutluk*, C. IV, 5. Kitap, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

Braudel, F. (2017), *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, C. II, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Cin, H.-Akgündüz, A. (1990), *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Cin, H.-Akgündüz, A. (1990), *Türk-İslâm Hukuku Tarihi*, C. 1, Timaş Yayınları, İstanbul.

Devellioğlu, F. (2012), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.

Emecen, F. M. (2015), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Evlîya Çelebi, (2016), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman, 8. Kitap, YKY, İstanbul.

Farabî, (2017), *İdeal Devlet*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Çev. Ahmet Arslan, İstanbul.

Faroqhi, S. (2014), *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Gökaçtı, M. A. (2001), *Geographika Yeniden Keşfedilen Yunanistan*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Gökbilgin, M. T. (1992), *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

- Gölen, Z. (2006), *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, TTK, Ankara.
- Gür, A. Refik. (2015), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, Haz. M. Nihat Aryol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İbn Haldun, (2015), *Mukaddime*, C. 1, Dergâh Yayınları, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul.
- İnalcık, H. (2004), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, Çev. Halil Berktaş, C. I, Eren Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, H. (2011), *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul.
- İnalcık, H. (2015), *Has-bağçede 'Aş u Tarab Nedîmler Şâîrler Mutribler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, H. (2016), *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İsam Yayınları, İstanbul.
- Kanunnâme-i Âl-i Osman*, (2017), Haz. Abdülkadir Özcan, Kronik Kitap, İstanbul.
- Karaman, H. (1985), *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, C. 2, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Karaman, H. (2010), *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, C. 1, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Karaman, H. (2010), *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, C. 3, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Karpat, K. H. (2017), *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, A. (2014), *Bir Osmanlı Akıncı Beyi Gazi Evrenos Bey*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Kınalızâde Ali Çelebi, (2015), *Ahlâk-ı Alâ'i*, Haz. Mustafa Koç, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Koçu, R. E. (2015), *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Koçu, R. E. (2016), *Tarihimizde Garip Vakalar*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Koçu, R. E. (2016), *Tarihte İstanbul Esnafı*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Kütükoğlu, M. S. (2013), *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, TTK, Ankara.
- Lowry, H. W. (2010), *Evrenos Ailesi ve Selânik Şehri: Hamza Beğ Câmii Niçin ve Kimin Tarafından Yapıldı*, Çev. Kıvanç Tanrıyar, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Mahmud Esad Bin Emin Seydişehrî, (1994), *Delilleriyle İslâm Miras Hukuku*, Ter. İsmail Hakkı Uca, Esra Yayınları, İstanbul.
- Mantran, R. (2016), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Server Taninli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Mazower, M. (2007), *Selanik: Hayaletler Şehri Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, Çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, (YKY), İstanbul.
- Mumcu, A. (2017), *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Nizamü'l-Mülk, (2017), *Siyasetname*, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Orhonlu, C. (1990), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, Eren Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2016), *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara.
- ÖZ, M. (2013), *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Özcan, T. (2003), *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK, Ankara.
- Pakalın, M. Z. (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, C. I-II, MEB, İstanbul.
- Sertoğlu, M. (1986), *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Shaw, S. J. (2008), *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, Çev. Meriç Sobutay, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Tabakoğlu, A. (2016), *İslâm İktisadına Giriş*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Taş, H. (2014), *XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK, Ankara.
- Tuğluca, M. (2016), *XVII. Yüzyıl Sonu Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, TTK, Ankara.
- Türkçe Sözlük*, (2011), TDK, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984), *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1995), *Osmanlı Tarihi*, C. IV II. Kısım, TTK, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1998), *Osmanlı Tarihi*, C. I, TTK, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014), *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, TTK, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014), *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK, Ankara.
- Üçok, C.-Mumcu, A.-Bozkurt, G. (2008), *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Ülken, H. Z. (2017), *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslâm Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Ünal, N. (2015), *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*, İmge Kitabevi, Ankara.

Ünal, U. ve diğeri (2017), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul.

Yediyıldız, B. (2003), *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK, Ankara.

Yusuf Has Hacib, (2015) *Kutadgu Bilig*, Çev. Ayşegül Çakan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Makaleler

Akgündüz, A. (2000), “İ’lâm”, *TDVİA*, C. 22, İstanbul, ss. 72-73.

Aktan, H. (2002), “Kısmet” *TDVİA*, C. 25, Ankara, ss. 497-498.

Aktaş, N. (1991), “Atik Şikâyet Defteri”, *TDVİA*, C. 4, İstanbul, s. 68.

Aktepe, M. M. (1998), “Hekimoğlu Ali Paşa”, *TDVİA*, C. 17, İstanbul, ss. 166-168.

Akyılmaz, G. (1999), “Osmanlı Devletinde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya İlişkileri”, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 40-54.

Altındağ, Ü. (1994), “Dârüssaâde”, *TDVİA*, C. 9, İstanbul 1994, ss. 1-3.

Anastassiadou, M. (2014), “Yörenin Batılıları”, *Selânik 1850-1918 ‘Yahudilerin Kenti’ ve Balkanlar’ın Uyanışı*, Haz. Gilles Veinstein, Çev. Cüneyt Arıkan, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 183-196.

Apaydın, H. Y., “Karz”, *TDVİA*, C. 24, İstanbul, ss. 520-525.

Atar, F. (2011), “Kadı”, *TDVİA*, C. 24, İstanbul, ss. 66-69.

Aydın, M. Â. (1992), “Borç”, *TDVİA*, C. 6, İstanbul, ss. 285-291.

Aydın, M. Â. (1994), “Deyn”, *TDVİA*, C. 9, İstanbul, ss. 266-268.

Aydın, T. (1994), “Divan (Büyük Selçuklular’da Divan)”, *TDVİA*, C. 9, İstanbul, ss. 383-384.

Aydın, T. (1994), “Divan (İlhanlılar’da Divan)”, *TDVİA*, C. 9, İstanbul, ss. 384-385.

Bardakoğlu, A. (1995), “Ferâğ”, *TDVİA*, C. 12, İstanbul, ss. 351-354.

Baykal B. S. (1964), “Râgıb Paşa”, *MEB*, C. 9, İstanbul, ss. 594-596.

Beydilli, K. (2013), “Yeniçeri”, *TDVİA*, C. 43, İstanbul, ss. 450-462.

Canatar, M. (2002), “Kethüdâ”, *TDVİA*, C. 25, Ankara, ss. 332-334.

Çetin, A. (1994), “Derkenar”, *TDVİA*, C. 9, İstanbul, ss. 179-180.

- Davutoğlu, A. (1994), “Devlet”, *TDVİA*, C. 9, İstanbul, ss. 234-240.
- Delilbaşı, M. (1999), “16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik”, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, Çev. Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss. 73-91.
- Dimitriadis, V. (1999), “Via Egnatia Üzerindeki Vakıflar”, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, Çev. Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss. 92-104.
- Ed-dürî, A. (1994), “Divan”, *TDVİA*, C. 9, İstanbul, ss. 377-381.
- Emecen, F. (1994), “Devre Çıkma”, *TDVİA*, C. 9, İstanbul, ss. 250-251.
- Emecen, F. M. (1999), “Osmanlılar’da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler”, *Osmanlılar*, Ed. Güler Eren, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 91-97.
- Emecen, F. M. (2011), “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm- Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme, Ahkâm-ı Şikâyet”, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul, ss. 111-157.
- Emecen, F. M. (2011), “Osmanlı Şehzadeleri ve Taşra İdaresi”, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul, ss. 61-82.
- Emecen, F. M. (2011), “Taşra Bürokrasisinin Kaynakları Şehzade Dîvânı Defterleri”, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul, ss. 83-93.
- Erhan, A. (1994), “Defterhâne”, *TDVİA*, C. 9, İstanbul, ss. 100-104.
- Eroğlu, H. (2009-10), “Osmanlı Şehzadeleri ve Devlet Yönetimi”, *Doğu Batı Dergisi*, (Kasım, Aralık, Ocak 2009-10), S. 51, ss. 81-101.
- Gaunaris, B. C. (1994), “Selanik”, *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800-1914)*, Ed. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss. 103-120.
- Günay, H. M. (2012), “Vakıf”, *TDVİA*, C. 42, İstanbul, ss. 475-479.
- Hamîdullah, M. (1998), “Hilfû’l-Fudûl”, *TDVİA*, C. 18, İstanbul, ss. 31-32.
- İnalcık H. (1964), “Reisülküttâb”, *MEB*, C. 9, İstanbul, ss. 671-683.
- İnalcık, H. (1978), “Mahkeme”, *İA*, C. 7, MEB, İstanbul, ss. 146-151.
- İnalcık, H. (2001), “Kanunnâme”, *TDVİA*, C. 24, İstanbul, ss. 333-337.
- İnalcık, H. (2005), “Adâletnâmeler”, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yayınları, İstanbul, ss. 75-190.
- İnalcık, H. (2005), “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yayınları, İstanbul, ss. 7-23.

- İnalcık, H. (2005), “Şer’iat ve Kanun, Din ve Devlet”, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yayınları, İstanbul, ss. 37-46.
- İnalcık, H. (2005), “Şikâyet Hakkı: ‘Arz-i Hâl ve ‘Arz-i Mahzar’lar”, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yayınları, İstanbul, ss. 47-71.
- İnalcık, H. (2010), “Osmanlıların Trakya’ya Yerleşmesi (1352-1361)”, *Doğu Batı Dergisi*, (Şubat, Mart, Nisan 2010), S.52, Ankara 2010, ss. 9-22.
- İnalcık, H. (2012), “Timar”, *TDVİA*, C. 41, İstanbul, ss. 168-173.
- İpşirli, M. (1991), “Arzuhal”, *TDVİA*, C. 3, İstanbul, ss. 447-448.
- İpşirli, M. (1992), “Beylikçi” *TDVİA*, C. 6, İstanbul, ss. 78-79.
- İpşirli, M. (1993), “Cuma Selamlığı”, *TDVİA*, C. 8, İstanbul, ss. 90-92.
- İpşirli, M. (1999), “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C.I, Feza Yayınları, İstanbul, ss. 137-279.
- İpşirli, M. (2000), “İkinci Divanı”, *TDVİA*, C. 22, İstanbul, ss. 26-27.
- İpşirli, M. (2002), “Kazasker”, *TDVİA*, C. 25, Ankara, ss. 140-143.
- İpşirli, M. (2003), “Arzuhal”, *TDVİA*, C. 3, Ankara, ss. 447-448.
- İpşirli, M. (2003), “Mahzar”, *TDVİA*, C. 27, Ankara, ss. 398-401
- İpşirli, M. (2005), “Molla”, *TDVİA*, C. 30, İstanbul, ss. 238-239.
- Kaçan Erdoğan, M. (2018), “II. Bayezid’in Selanik’teki Vakıf Akarları”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, S.133-Kış, ss. 113-126.
- Kal’a, A. (1995), “Esnaf” *TDVİA*, C. 11, İstanbul, ss. 423-430.
- Kaya, E. S.-Hacak, H. (2013), “Zimmet”, *TDVİA*, C. 44, İstanbul, ss. 424-428.
- Kenanoğlu, M. M. (2013), “Vergi”, *TDVİA*, C. 43, İstanbul, ss. 52-58.
- Kenanoğlu, M. M. (2013), “Zimmî (Osmanlılar’da)”, *TDVİA*, C. 44, İstanbul, ss. 438-440.
- Kılıç, O. (1991), “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması”, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 89-110.
- Kiel, M. (2009), “Selânik”, *TDVİA*, C. 36, İstanbul, ss. 352-357.
- Koçu, R. E (1978), “Ali Paşa”, *MEB*, C. 1, İstanbul, ss. 333-335.
- Koprıman, K. Y. (1994), “Divan (c. Memlûkler’de Divan)”, *TDVİA*, C. 9, İstanbul, ss. 383.
- Köprülü, M. F. (2019), “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Alfa Yayınları, İstanbul, ss. 458-529.

- Kurt, Y. (1999), “Osmanlı Toprak Yönetimi”, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 59-65.
- Küçükcalay, A. M. (1999), “Osmanlı Toprak Sistemi -Mirî Rejim-“, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 53-58.
- Kütükoğlu, M. S. (1992), “Buyuruldu”, *TDVİA*, C. 6, İstanbul, ss. 478-480.
- Kütükoğlu, M. S. (1994), “Defterdar”, *TDVİA*, C. 9, İstanbul, ss. 94-96.
- Kütükoğlu, M. S. (1999), “Osmanlı İktisadî Yapısı”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. II, Feza Gazetecilik, İstanbul, ss. 511-650.
- Mardin, Ş. (2016), “Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye’de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, Der. Mümtaz’er Türköne - Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 79-118.
- Mumcu, A. (1991), “Dîvân-ı Hümâyûn”, *TDVİA*, C. 9, İstanbul, ss. 430-432.
- Ortaylı, İ. (2001), “Kadı (Osmanlı Devleti’nde Kadı)”, *TDVİA*, C. 24, İstanbul, ss. 69-73.
- Öz, M. (2007), “Reaya”, *TDVİA*, C. 34, İstanbul, ss. 490-493.
- Özcan, A. (2003), “Mahmud I”, *TDVİA*, C.27 Ankara, ss. 348-352.
- Özkaya, Y. (2006), “Mütesellim”, *TDVİA*, C. 32, İstanbul, ss. 203-204.
- Öztürk, S. (2001), “Kassâm”, *TDVİA*, C. 24, İstanbul, ss. 579-582.
- Sahillioğlu, H. (1991), “Arûs Resmi”, *TDVİA*, C. 3, İstanbul, ss. 422-423.
- Şeşen, R. (1994), “Divan (b. Eyyübîler’de Divan)”, *TDVİA*, C. 9, İstanbul, ss. 381-383.
- Tabakoğlu, A. (2007), “Öşür (Osmanlılar)”, *TDVİA*, C. 34, İstanbul, ss. 100-103.
- Tabakoğlu, A. (2007), “Resim”, *TDVİA*, C. 34, İstanbul, ss. 582-584.
- Tabakoğlu, A. (2011), “Tekâlîf”, *TDVİA*, C.40, İstanbul, ss. 336-337.
- Tamer, V. (1958), “Fatih Devri Ricalinden İshak Paşa’nın Vakfiyeleri ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, S. IV, Ankara, ss. 105-124.
- Taş, H. (2007), “Osmanlıda ‘Şikâyet Hakkı’nın Kullanımı Üzerine Düşünceler”, *Memleket Siyaset Yönetim*, Ankara, S. 3, ss.186-204.
- Tuğluca, M. (2012), “Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp’te Şikâyet Hakkının Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması (1649-1675)”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2012-2 (Temmuz-Aralık) (Balkan Özel Sayısı II), ss. 107-128.
- Tuğluca, M. (2014), “Balkan Tarihi Araştırmalarında Şikâyet -Ahkâm Defterleri: I Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri Örneğinde (1742-1743)”, *Balkan Tarihi*

Araştırmalarına Metodolojik Yaklaşımlar, Ed. Abidin Temizer, Libra Kitap, İstanbul, ss. 229-257.

Uğur, M. (1992), “Buyruldu”, *TDVİA*, C.6, İstanbul, ss. 478-480.

Üçok, C. (1951), “Türk Hukuk Tarihi Bakımından Devlet Arşivinden İstifade İmkânları”, *AÜHFD*, C. 8, Ankara, S. 1-2, ss. 696-702.

Veinstein, G. (2014), “Seküler Bir Paradoks”, *Selânik 1850-1918*, Der. Gilles Veinstein, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 51-78.

Yediyıldız, B. (1984), “XVII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu”, *VD*, S. XVIII, Ankara, ss. 5-41.

Yeniçeri, C. (2004), “Mezâlim”, *TDVİA*, C. 29, Ankara, ss. 515-518.

Yerolympos, A. (2014), “Kozmopolit Bir Kentleşme”, *Selânik 1850-1918 ‘Yahudilerin Kenti’ ve Balkanlar’ın Uyanışı*, Haz. Gilles Veinstein, Çev. Cüneyt Arıkan, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 199-222.

Tezler

Ahıskalı, R. (1999), *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık Müessesesi (XVIII. Yüzyıl)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Bayram, Z. (2017), *18. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)*, Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.

Erbek, İ. (2000), *Nef’î ve Nâilî Dîvânlarında Şikâyet Unsurları*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Gençer, C. İ. (2012), *1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik’teki Kentsel ve Mimari Değişim*, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kolçak, Ö. (2005), *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1680)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Pala A. (1991), *XV ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

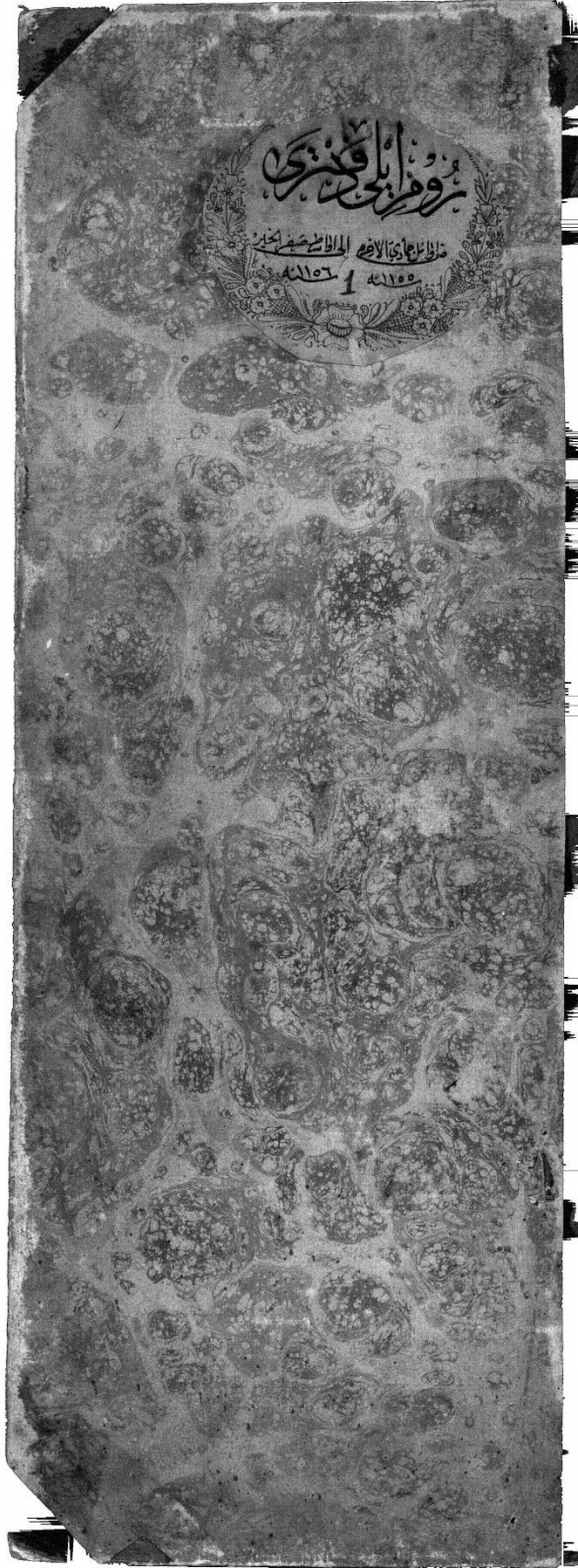
Turhan, İ. (2018), *XVIII. Yüzyılda Selanik Yahudileri*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Uluskan, M. (1998), *Divân-ı Hümâyûn Çavuşbaşılığı (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

EKLER

Ek 1: I Numaralı Rumeli Ahkâm Defterinin Dış Kapağı

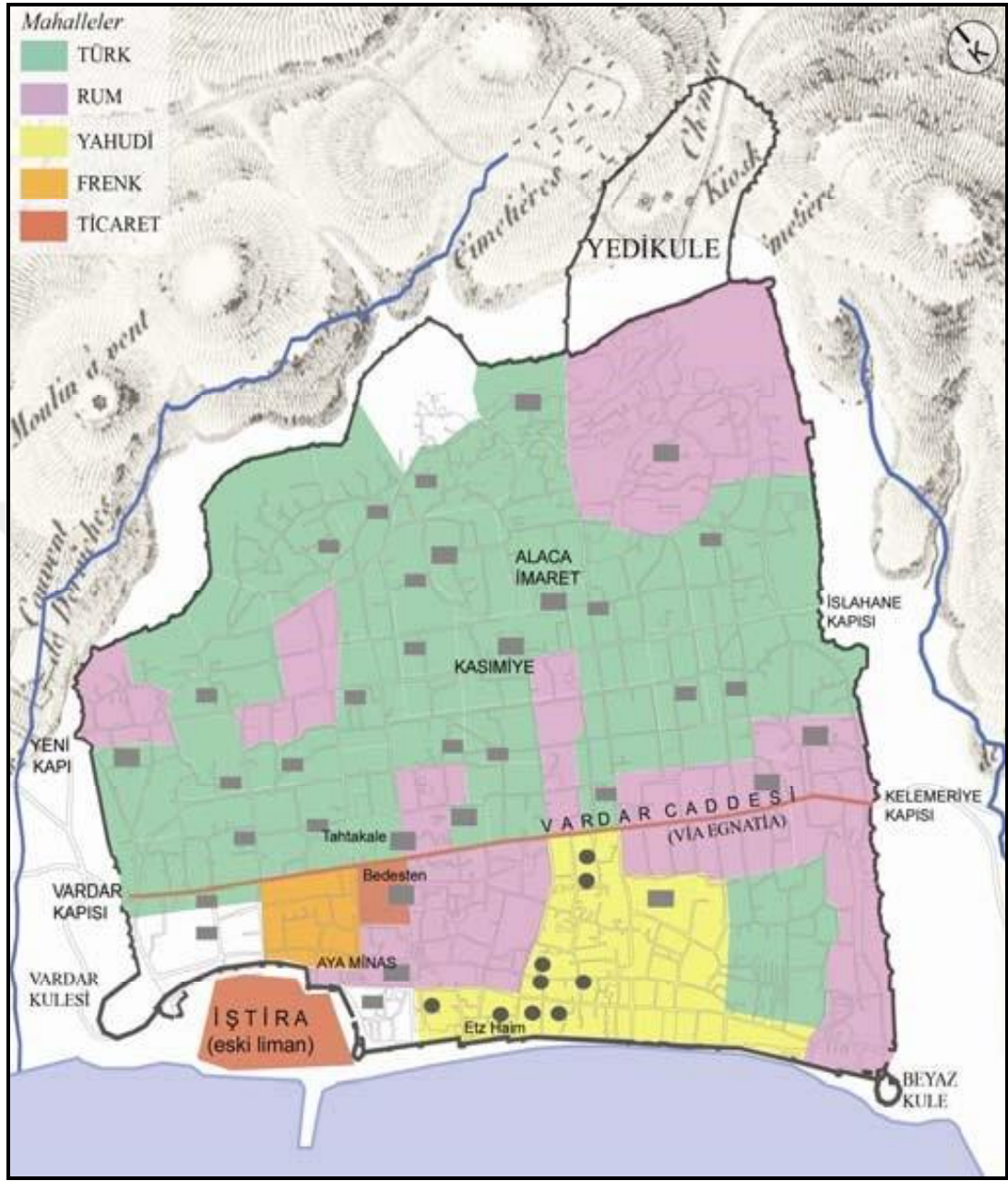
T.C. İZMİR ANKARA KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI (2016) >

A.{DVNS.AHKR.d.01

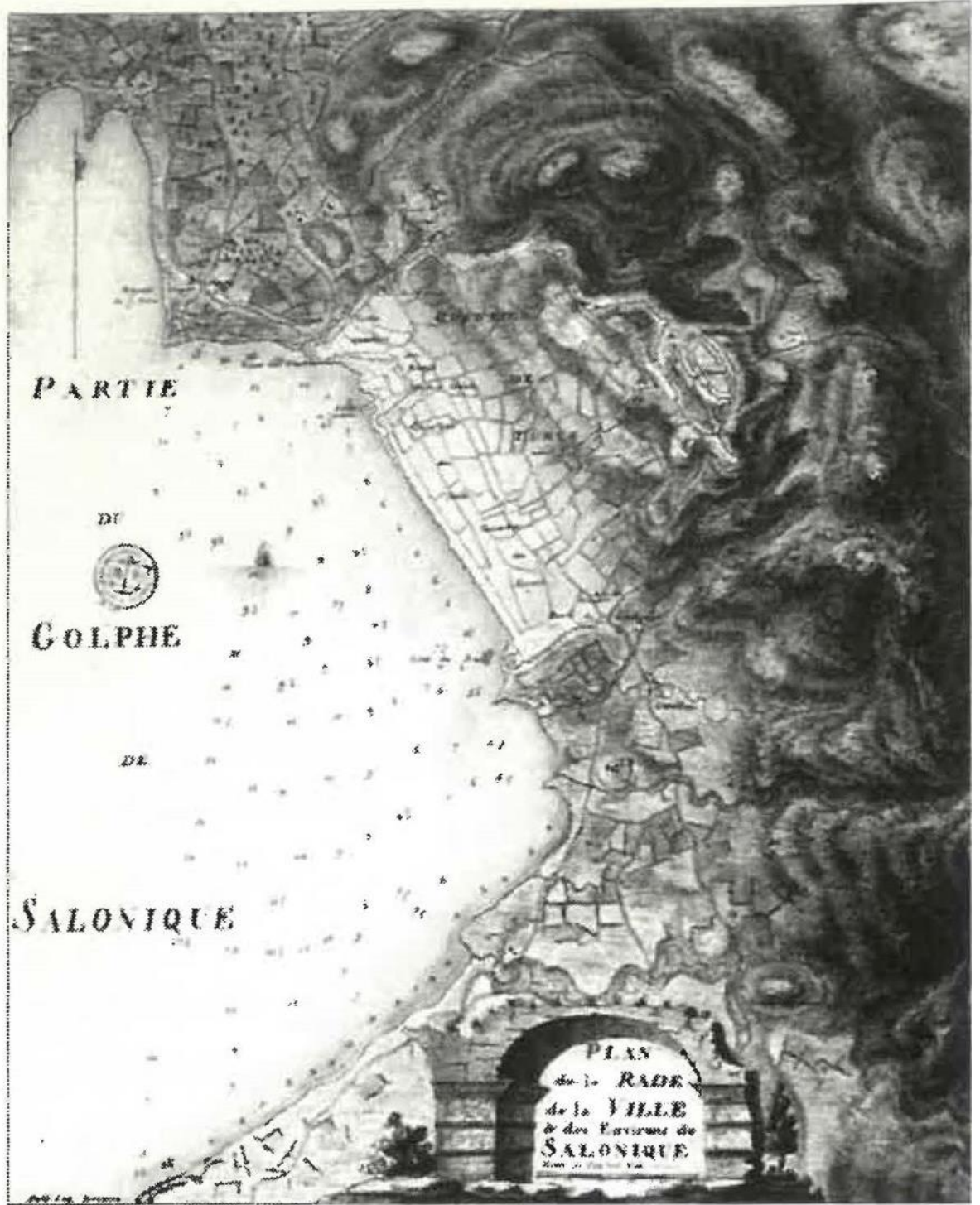

Ek 3: 17. Yüzyılda Selanik'te Mahallelerin Yaklaşık Konumu⁴⁶²

⁴⁶² Gençer, 1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik, s.356.

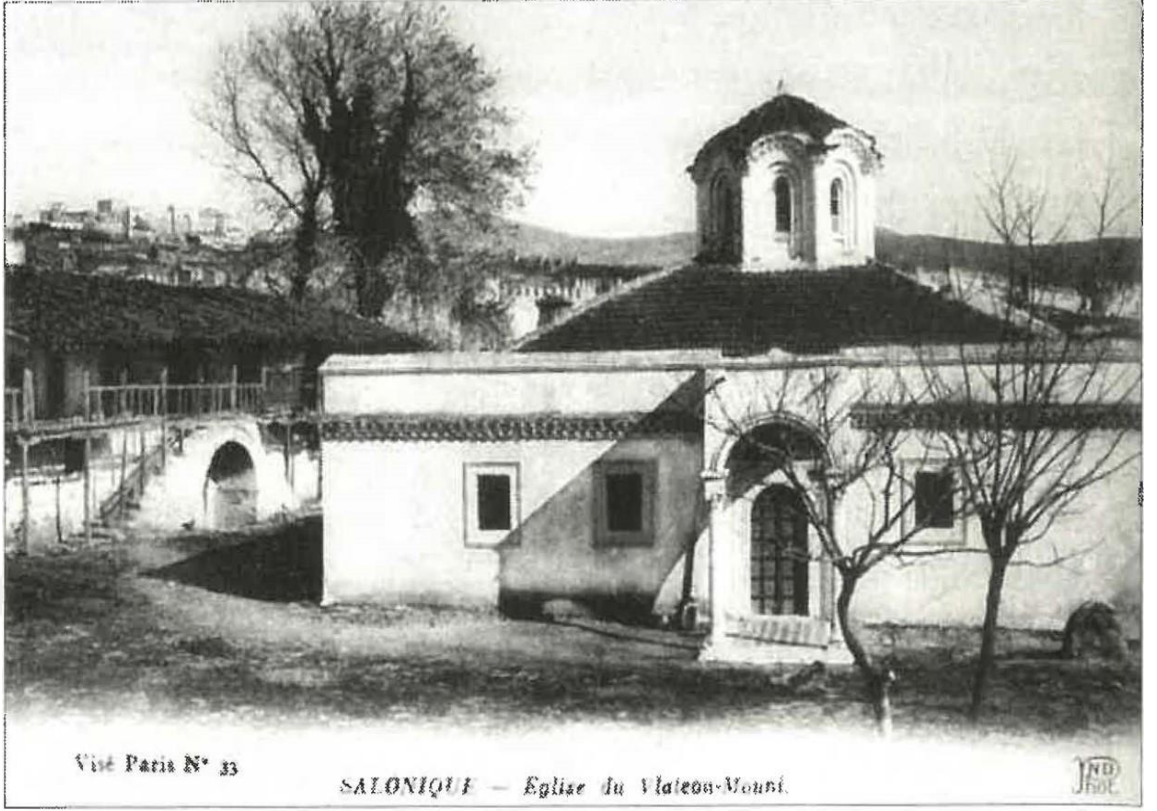
Ek 4: 18. Yüzyıla Ait Bir Selanik Haritası⁴⁶³

⁴⁶³ Alexandra Yerolympou, "Kozmopolit Bir Kentleşme", *Selânik 1850-1918 'Yahudilerin Kenti' ve Balkanlar'ın Uyanışı*, Haz. Gilles Veinstein, Çev. Cüneyt Arıkan, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.216.

Ek 5: Vlatadon Manastırı⁴⁶⁴

⁴⁶⁴ Meropi Anastassiadou, “Yörenin Batılıları”, *Selânik 1850-1918 ‘Yahudilerin Kenti’ ve Balkanlar’ın Uyanışı*, Haz. Gilles Veinstein, Çev. Cüneyt Arıkan, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.194. Manastır 14. yüzyılın ortasında Markos ve Dorotheos Vlatis kardeşler tarafından kurulmuştur.

Ek 6: Alaca imaret⁴⁶⁵

---

⁴⁶⁵ Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri*, Alaca İmaret'e dair bu görsel ilgili eserin 224 ve 225. sayfaları arasına yerleştirilmiş diğer görsellerin arasında bulunmaktadır. Eser, kentte bugüne gelebilen pek az camiden biridir.

